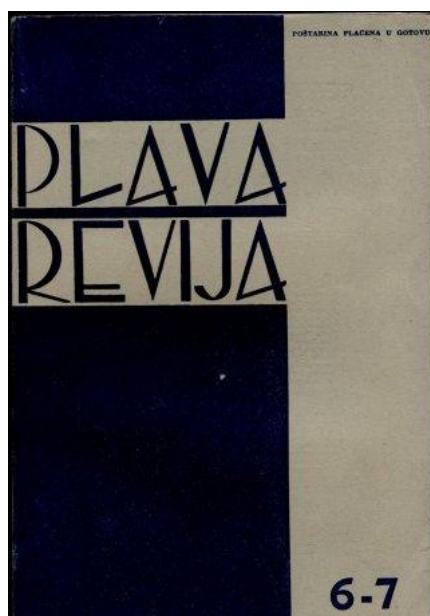

dr. sc. Tomislav Dragun

**LEKSIKON
SURADNIKA "PLAVE REVIJE"**

**Knjiga treća:
Odabrani prilozi 2.**

**Zagreb
2019.**

dr. sc. Tomislav Dragun

LEKSIKON
SURADNIKA "PLAVE REVIJE"

Knjiga treća:
Odabrani prilozi 2.

Zagreb
2019.

Ciklus:
„Leksikon suradnika Plave revije“
knjiga tre a

Vlastita naklada:
dr. sc. Tomislav Dragun
Zagreb, Pete poljanice 7

Urednik:
dr. sc. Tomislav Dragun

ISBN: 978-953-48220-8-1 (cjelina)

ISBN: 978-953-8264-01-6 (tre a knjiga)

CIP zapis je dostupan u ra unalnome katalogu
Nacionalne i sveu ilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001016463.

Tisak i uvez:
Studio moderna d.o.o.
Zagreb – 2019.

**„Djelo ili stvar koja nikako ne može
imati dobre svrhe -
nikada nije dozvoljeno činiti.“**

**(Dr. Andrija Živković: „Katoličko moralno bogoslovje,
knjiga 2. - Zagreb, 1942. godine, str. 170.)**

I.

SADRŽAJ

1. Nešto o drugoj i tre oj knjizi "Leksikon suradnika Plave revije"	1
9. Prilozi o kulturi	3
10. Prilozi o lirskim izražajima	157
11. Prilozi o proznim izražajima	199
12. Prilozi o ustaškom pokretu	229
13. Prilozi o vjeri i narodima	251
14. Prilozi o znanosti	267
15. Literatura	285
16. Bilješka o autoru	289

II.

NEŠTO O DRUGOJ I TRE OJ KNJIZI "LEKSIKONA SURADNIKA PLAVE REVIJE"

Ovaj sam Leksikon zamislio kao jednu knjigu. Tako sam ga i slagao. Obradio sam rašlanbu smotre i odabrao priloge.

Oito nisam dobro raunao. Nekako kao da sam zanemario duljinu priloga. Odluio sam se za 96 lanaka od ukupno 292 koliko ih je objavljeno u "Plavoj reviji".

Prenose i priloge ubrzo sam uvidio svi oni ne e stati u knjigu "normalna" obujma. Nu, nisam htio odustati niti od jednog.

Rekao sam si: U redu. Idem na dvije knjigu.

Ispostavilo se kako ni to nije dovoljno, nego da moraju biti tri.

Onda je došla još jedna poteškoća, kako rasporediti priloge u dodatne dvije knjige, a da bi one bile podjednako "debele", a da su prilozi sadržajno bliski, pri emu bi skupine priloga ostale nedjeljive.

Morao sam "izmiješati" raspored priloga predstavljen u prvoj knjizi. Ali, numeraciju sam zadržao nepromijenom.

Tako sam dobio ono što imate pred sobom.

Nikakvi idejni ili sli ni razlozi nisu tomu kumovali.

PRI LOZI O KULTURI

27. Krsto Bakar i : LIKOVNE MARGINALIJE, rasprava, str.. 5-10 (1/1940)
28. Krsto Bakar i : O KNJIZI ALBERTA HALERA, ESTETICI I LABU EM PIJEVU DIJALEKTI KOG MATERIJALIZMA, rasprava, str. 80-86 (2-3/1941)
29. Vladimir Brodnjak: NEKOLIKO MISLI O PJESNIŠTVU, osvrt, str. 296-298 (6-7/1942.)
30. Ivan Henneberg: HRVATSKO GLAZBENO STVARANJE, rasprava, str. 45-48 (2/1940.)
31. Zvonimir Kataleni : O PJESNIŠTVO, rasprava, str. 5-11 (1/1941)
32. Zvonimir Kataleni : „VODOPAD VINKA KOSA“, osvrt, str. 72-73 (2/1940)
33. Zvonimir Kataleni : LIRSKI RAD ALEKSE KOKI A, osvrt, str. 108-111 150. (3/1940)
34. Zvonimir Kataleni : RAZMIŠLJANJA O GOSPODINU SCHVEDEN KLEEU, rasprava, str. 189-192 (5/1942)
35. Zvonimir Kataleni : O PROBLEMIMA KRITIKE DO PRISILNE ISPOVIJEDI, rasprava, str. 312-315 (8/1942)
36. Zvonimir Kataleni : O MISTICI, OCJENJIVANJU I KRIZI UMJETNI KOG STVARANJA, rasprava, str. 381-385 (9-10/1942)
37. Ivan Katuši : BUDAKOVI SELJACI I KUMI I EVA GOPSPODA, rasprava, str. 53-57 (2-3/1941.)
38. Ivan Katuši : O BUDAKOVOM ROMANU „MUSINKA“, osvrt, str. 298-301 (6-7/1942.)

39. Ivica Katuši : OKOSNICA JEDNOGA ROMANA, rasprava, str. 432-440 (9-10/1942.)
40. Ivan Krolo: LIRIKA GRUDE, rasprava, str. 86-88 (3/1940.)
41. Vlado Mili evi : ZLATKO MILKOVI : „TAMNICA“, osvrt, str. 301-302 (6-7/1942.)
42. Vladimir Posinovec: HRVATSKA GLAZBA, rasprava, str. 239-253 (6-7/1942.)
43. V.K.: IZLOŽBA HRVATSKIH UMJETNIKA, osvrt, str. 112 (2-3/1941.)

27. Krsto Bakar i : LIKOVNE MARGINALIJE, str. 5-10 (1/1940)

Podne nad otokom. Bijelo, nazorovsko podne, protkano golemom monotonijom cvr aka što o prvom zrenju grož a prate dugim, zaglušnim ritmom ljubavno slavlje Zemlje i Feba.

Njega sastadosmo na samom vrhu, izme u dviju plo a plavetila. Kao izrastao iz kamenja stršio je u tom mitskom pejsažu kao mitsko udovište. Prepoznasmo ga odmah. Bio je to jedan od onih prototipa naše prastare, epske snage o kakvima je sanjao Šimunovi , u svojim bolesni kim sutonima kada dijagram temperature grozni avo raste i mirisi jodoforma sablasno plove bijelo okre enom sobom.

Kolike li razlike izme u nas i njega! Moderna Europa i Hrvatska, Hrvatska još iz davnine, stoje tako na tom vrhu, dok sunce plavi južnja kom svjetloš u kamenje i srebrno šume masline. Stoje, gledaju se, dive se jedna drugoj, ali se ne razumiju. Privla e se magi nom snagom, ali se i boje.

O, gdje su bijeli, mramorni mostovi koji e nas prebaciti preko svih ponora i me usobnih razlika.

* * *

Ra i . ovjek nabreklih pomodrelih usana, o iju sivih, bolesnih, o iju što mole i preklinju, što suludo traže rješenje istog problema koji je iskrsnuo i onog mediteranskog podneva uz monotono kotrljanje snažnih rije i barba-Luke.

Hrvatska ili Europa?

Roditi se u Horvatima, doživljavati svoje prve impresije u o evoj kr mi, selja koj, zadimljenoj, u atmosferi vina, kletve i smrada, trajati tako ukotvljen u ilova u naših mizernih khuenovskih prilika,

i slutiti, dok Sava ve erima njiše crvene gromade oblaka u svojim vodama, a s brežuljaka Medvednice dopiru zvona Svetoga Kralja, da negdje daleko te e život u propanj i da je tamo sve druga ije, da je sve svjetlije, bogatije i ljepše, a zatim u i u taj sanjani život, prolaziti galerijama Muenchena, Berlina, Pariza, nizati pred sivim za u enim o ima stotine metara slikarskog platna, s kojeg u misti nom mlazu teku potoci otmjenih forma, jedan itav svijet, zna i, osjetiti svu polarnost razlike izme u malogra anskog iživljavanja austrougarske provincije i kraljevskog sjaja jedne rascvale kulture.

I Ra i je osjetio, i to prvi konkretno i do bola jasno osjetio, da kod nas i u umjetnosti vladaju prilike koje je Krleža tek u najnovije vrijeme formulirao rije ima o našem stogodišnjem zakašnjenju za Europom.¹ Uvidjevši dubinu ponora koji je naše infantilno likovno izražavanje dijelio od suvremenih žarišta mode i ukusa, proniknuvši u svjetlucavi misterij pleinaira, u podnevnu harmoniju palete jednog Moneta, Renoira, Degasa, Pissaro-a, Sisley-a, u njemu se rodila kobna želja di i hrvatsko slikarstvo na tu istu visinu.

Bio je, me utim, preslab. Prvi pokušaj presvo ivanja naše likovne jaruge završio je revolverskim metkom jedne pariške no i, dok su u hotelskoj sobi, kako misli Milkovi u svom "Bu enju", strasno mirisale crvene ruže, dar stanodav eve k erke mladom bohemu — Ra i u.

Ra i je pao, možda i zato, jer arhitektonika njegovog psihološkog zdanja, nakon konstatacije vlastite nemo i nije dopuštala drugi izlaz, ali njegov slikarski torzo (jer sav njegov opus i nije drugo do žalosni torzo), pokazao je snagom svjetionika tadanjim slikarskim generacijama kuda treba po i. I pošli su. itave plejade (Kraljevi ,

¹ - Vidi: Hrvatska revija, 1931, M. Krleža: O Kranj evi evoj lirici.

9

Steiner, Beci , Uzelac, Babi , Miše) napajale su se na svijetlim vrucima impresionizma, postimpresionizma, cezannizma i vangoghizma, otrgnuvši se od romanti no-literarnih brbljarija, koje su Piloty, Klimt, Hafcermann i njihovi muenchenski epigoni, preko svojih žutih, akademski napirlitanih platna, servirali degeneriranoj austro-ugarskoj aristokraciji i buržoaziji kao pikantne i perfidne kompote nakon obilnih ru kova. Napuštaju i Pont-Neuf i L'arc de Triomphe i vra aju i se u Hrvatsku, koja ih je, uza sve svoje panonsko-provincijske atribute ipak matoševski privla ila, oni su nosili u sebi mogu nost suvremene i spontane realizacije likovnih doživljaja.

Stoljetni jaz razlika po eo se zatrpavati, tako da mi danas možemo govoriti kako je naše slikarstvo na istoj ili sli noj razini s modernim europskim. (Možda je tome doprinio i umor koji se momentano osje a u zapadnoj umjetnosti, onaj karakteristi ni, spenglerijanski umor, titanskih mozgova, koji su prestali zra iti bijelu svjetlost svemirskih nadahnu a.) Po injemo što više opojeni prvim pobjedama nad mistikom prostora, tražiti neki specijalni naš izraz, koji bi nas još ja e afirmirao na suvremenom tržištu pikturnih snova.

Naš izraz!

No bilo bi krivo pri tom pomišljati na larpurlartizam Croceove estetike, gdje je "izraz" definiran kao bit umjetni kog djela, kao ona nepoznata, intuicijom prožeta supstancija, koja je mimo materije u oba smisla, kompozicije i intelekta, jedina kadra razotkriti svu draž imaginarnih ljepota, ve na želju da se naše nebo, more i oranice, naše ljude i obi aje dade onim bojama i linijama koje su karakteristi ne za taj pejsaž i za te ljude (Babi), i s druge strane na želju da se, našem kolektivu pristupa nim

na inom, prikažu na platnu društvene karakteristike, i socijalne slike iz tog našeg kolektiva (Hegeduši).

10

Danas govoriti o "našem izrazu" zna i bez sumnje aktuelno govoriti, što bi naprotiv u vrijeme Vjekoslava Karasa, Ferde Quiquereza, pa čak i Bele Csikos-Sessie zna i lo ponirati dubinom jednog još nezrelog stanja u prazninu pretpotopnih ki eva, jeftinog folkloru i sentimentalnih patriotskih fraza.

Trebalo je pro i itavo stolje e od pojave onog osamljenog, slabunjavog de ka, prvog našeg slikara (osim ako mislimo u hrvatski likovni život ubrajati imena Klovi a, Medovi a, Koluni a) što se u potkrovlju Pallazza Venezia oduševljava Lorenzom di Credijem i proljetnim Boticelijem, a kod ku e "cajhna" cesarsko-kraljevske orlove i završava u stravi no rezigniranim vodama Korane, da bi se danas moglo misliti na "iznalaženje" vlastitog osebnog izraza bez patronata i stranog utjecaja.² Trebalo je pro i u tom vremenskom razdoblju, koje se pružilo izme u ilirskih davorija i vidovdanskog vaskresenja, likovnu gramatiku, nau iti baratati kistom u slikarskom zna enju te rije i, trebalo je u i u tajne perspektive, anatomije i unutarnjeg raison detre-a stvari i prostora, koje su u elijama bizantinskih monaha (Zeuxisa i Parazija iz o evidnih razloga ne spominjem) u Giottovoj radionici u Velasquezovim atelierima u Cezannovoj mansardi, otkrivene mukom poro ajnih bolova. I kada se nakon tog stogodišnjeg šegrtovanja po Rimu, Firenzi, Be u, Muenchenu i Parisu pojavljuje želja, ne za odrazom, nego za izrazom, kada iskrsava problem nacionalnog nasuprot internacionalnom, zna i da je naše slikarstvo došlo u fazu izražajne zrelosti, do spoznaje svoje odgovornosti i misije.

Ma da Hrvati svog autohtonog, potpuno samorodnog slikarstva nemaju, (ne treba itati Adolfa Loosa pa da se uvidi da po i putem narodnog ornamenta zna i po i putem regresa) ipak se

kroz mistiku boja na našim platnima "sad tiše sad ja e", rekao bi Nazor, po inje zrcaliti ono specifično naše — nacionalno.

11

Kako na to "nacionalno" gleda naša sredina, a kako mi (neka se poštovani purgari ne zbune, ako pod "mi" budem razumijevao hrvatsku nacionalističku omladinu) pokazati će razgovor kojemu sam bio svjedokom prošloga ljeta u jednom, oleandra i tamariska punom, gradiću u dalmatinske obale.

Terasa. Da li je ta terasa u smislu ipkaste milanske gotike, ili u smislu Le Corbusierovog lirizma jasnih sunčanih linija, nije važno, važno je, da na njoj sjedi prilično veliko društvo, kupališni gosti, sve sami Zagrebani, brbljavi i simpatični do besvijesti. Razgovaraju o Zagrebu, o kazališnoj sezoni, o izložbama. I dok golemi oleander, što se nadvio nad terasom, baca mlakim, mediteranskim sutonom snopove teškog, crvenog mirisa, kloko u rije i ko fontane babilonske i o "našem izrazu".

Jedna gospođa (naši književnici što stvarahu do Silvija Strahimira i Ksavera Šandora otkrili bi na njoj tragove nekadanje ljepote) tvrdila je, glade i mekim kretnjama nabore svoga kimona, da su Joso Bušan i Robert Auer jedini uspješni dali pravi narodni život, da su njihovi "kumeki i kumice tak hercig" i da bi se u takovo iznošenje folklora i ostali trebali ugledati. Markantni starkerlja do nje zalagao se opet, važno moduliraju i glas, za historijsko slikarstvo. Splitski sabor, Hrvatski preporod, Matija Gubec na stratištu i ostale slike te vrste Quiquereza, Medovića, Bukovca, Ivekovića, Weingartnera, Tišova bile su za nj putokaz mladim generacijama u traženju "našeg izraza", jer da je historija ono što je najviše naše i što moramo tretirati na svim poljima, pa i u slikarstvu. Nakon tih riječi popravi crnu, muzejsku kravatu koja je

bila u najboljem redu i upravi pogled na plavokosu gospođicu koja je stala avrljati o

² - Vidi: Hrv. Kolo X. — Ljubo Babi : Hrvatski slikari od impresionizma do danas.

12

našim pejzažistima, oduševljavaju i se za Menci Klementove marine, Kirinove štimunge iz starog Zagreba i Trogira, i za Šenoine zagorske krajolike. Smiješe i se o ima boje plitkoga mora završila je, obilno citiraju i M. Barresa, da se samim tim, što se tretira naš paysage tretira i nacionalno u slikarstvu.

Na ta karakteristi na shva anja naše sredine, ja one mirisne primorske ve eri nisam htio odgovoriti adekvatno svome uvjerenju, respektiraju i i starost i ljepotu svojih subesjednika, pa tim više osje am želju u initi to danas preko stranica "Plave revije".

Edouard Manet, ma da je magellanskim instinktom kr io putove novih likovnih koncepcija i nosio kistove pune svjetlih boja poput lu i kroz brdovitu i mra nu pustinju europskog akademizma, nije ipak u izabiranju motiva bio originalan. Njegov "Doru ak u prirodi" potsje a na Santia, "Scena na balkonu" na Goyu, a još neke stvari na Velasqueza; i ma da su ti motivi i više nego posu eni, on je ostao na svakoj slici Francuz. I to specifi no francusko, to ležerno, duhovito, a ipak realisti no pri anje, izbija iz svakog poteza, iz svake nuance. Materija je bila strana, ali duh je ostao galski, impresionisti ki (ne e valjda nitko opore i da je impresionizam tipi no glaski produkt), dokazuju i da je u umjetnosti bitno ono, što kod nas "ljubitelji umjetnosti" teško ili nikako nie zapažaju.

Dakle, jednom rije ju, "naš izraz" se ne nalazi ni u iznošenju našeg folklora, ni historije, ni paysage-a. On se ne nalazi ni u tendencioznom programu "Zemlje" o kojoj e biti još govora, ve

on treba da navre iz tamnih dubina naše rase i krvi i da širinom naših platna upali žig snage, optimizma i volje, daju i nas onakve, kakvim su nas iskristalizirali: naš humus i naše podneblje, naše vjekovne muke i, konačno, naša vjera u Uskrs žu enih uskrsnuća.

13

Babićev "Hrvatski seljak", Mujadžićeva "Odmaranje" i Kljakovićevi "Ribari" su realizacije koje najbolje odgovaraju tom shvaćanju, jer je kroz njih najživlje prostrujila crvena i slana tekućina naše krvi, jer je preko njih najjače zapalucalo, u ognjici presvetog nadahnuća, komad globusa, neznatan i beskrajan, Hrvatska.

Treba pogledati one duge, vorugave ruke tog Babićevog seljaka što u škuroj, smeđoj intonaciji rastu u beskrajne proporcije, spremne, usprkos umornu i melankoliju pogledu, dižu se svakoga časa na smrtonosan udarac, onaj brk, plav poput zagorskog vinograda u jeseni, ono čelo koje su izbrazdala stoljeća borbe sa Tahijima i Coroninijima; treba vidjeti Mujadžićeva ženska tjelesa što su se izvalila u orgiji ljetnih boja na požetim poljima, one vedre, divovske forme, pune zdravih, crvenih nagona, usred uzburkalosti bosanskih krajobraza; treba doživjeti zgusnutu dinamiku Kljakovićevih prizora iz ribarskog života, Dalmaciju u onim rudimentarnim časovima kada na modroj podlozi mora iskačiti u gvalje smeđih, opaljenih mišica, u borbi s tim morem i vjetrovima jadranskim; velim, treba to vidjeti i doživjeti, pa da se osjeti da naše slikarstvo uz pomodna traganja Juneka, Detonija, kićeve Šipeka, Hanzala i "socijalne" reportaže Svešnjaka (!), Ružičke, posjeduje pikturnih oživotvorenja, koja su uspjela da budu (bar u svojoj osnovnoj koncepciji) ni dadaistička, ni fauvistička, ni kubistička, ni simultaneistička, nego hrvatska.

"Naš izraz" na spomenutim slikama, ma da se još nije razbuktao u veliki, sveobuhvatni žar, ipak je zapalucio svjetlim i jasnim plamenovima, markantno rišu i na mra noj podlozi suvremenog kaosa put novim likovnim materijalizacijama.

Uz Babi a, iji eklekticizam dokazuje da mi imamo još mnogo toga nau iti od Europe (a ipak uz to dati ono specifi no naše), Mujadži a i Kljakovi a, platna jednog Beci a, Varlava, Mišea, a od mla ih Veže i Kopa a, znadu katkada zaroniti u bistre kupelji naše

14

specifi nosti. Žaliti je, da je jedan veliki, možda najve i naš talenat — Milivoj Uzelac, zajedrio pod zapadnim vjetrovima, napustivši zauvijek naše obale i naše probleme. Njegovi dekorativni panneau-i iz Palais des sports u Parisu pokazuju genijalna decorateura, njegove slike sa posljednjih izložbi u Domu likovnih umjetnosti istinskog i profinjenog umjetnika, ali i ovjeka koji je s ovom panonskom ravnicom i ovim dinarskim vrletima izgubio svaku vezu.

* * *

Predstoji nam još da osvjetlimo problem "socijalnoga" u suvremenom hrvatskom slikarstvu.

Da je umjetni ko djelo nemogu e odijeliti od društvene sredine, milieu-a, u kojem je niklo, ve je Taine u svojim poznatim, danas ve malo zastarjelim predavanjima kazao i dokazao. "Umjetnici nisu osamljeni ljudi. Doduše, mi najja e ujemo njihov glas, no ispod toga zvu noga glasa što dopire do nas, razabiremo mrmor i muklo zujanje naroda koji ih saglasno prati".

Uz to je izvan svake sumnje i to, da su umjetni ka djela vršila i vrše veliku društvenu ulogu kulturnog pridizanja, i, ako ho emo, oplemenjivanja. Jednom rije ju, ona se u oba stadija kroz koja

prolaze, ne daju u našoj zapadno-europskoj civilizaciji (tu riječ interpretiram u francuskom smislu) ni zamisliti bez sociusa u kojemu i za kojega su stvorena.

Me utim, danas, u doba ideologija i "Weltanschauung", umjetnost se nastoji još više aktivizirati, potpuno emancipirati od malograđanština larpurlartizma (što je to zapravo larpurlartizam?) i upregnuti u kola klasnih i političkih borbi, a umjetnike dresirati kao avantgardu ili elitnu grupu nekih ideja i pokreta koji danas mogu značiti mnogo, a sutra ništa.

15

Klasici primjer takovog shvaćanja je kod nas grupa koja se formirala oko "Zemlje", likovnog društva s izrazito ljevičarskim programom. Zemljaši su slikarstvu prišli kao sredstvu, koje "doprinosi razvijanju socijalne svijesti kod četvrtog staleža",³ te se bore u tom smislu preko svojih platna i grafika upornošću u fanatika, ma da bi se Babičeve riječi i "da obično ne umiju (shvatiti – o.m.) ni one primivne azbuke svojega metier-a" mogle na neki način primijeniti. Traže i da slika bude sadržajem što jasnija, priklanjaju se crtežu i liniji uopće, dok boju tretiraju tek u drugom planu, a uski i to ne određeni radius tih sadržaja govori jasno, da je klasno-borbeni momenat ispred slikarskoga.

Da uzta sva svoja nastojanja oko "našeg izraza" ipak zavidnom marljivošću u posudju od Breughela i Grosza, već je banalno ponavljati.

I tako ti ljudi, namjesto da idu u sociologe i narodne prosvjetitelje (i to je danas moderno), pa da u tom svojstvu i prikladnijim sredstvima dižu narod na razinu shvaćanja kulturnih vrednota u njihovom pravom i potpunom cvatu, oni odlaze u umjetnike, spuštaju i našu, i onako ne previsokih kvaliteta, umjetnost, na još niže grane.

Što se ti e "našeg izraza", mi ga od "Zemlje", dakle, iz više razloga ne možemo o ekivati, kao što ga ne možemo o ekivati ni od budu ih seljaka-slikara koji bi, prema gospodinu Keglevi u⁴, emancipirani od artisti kih i ideoloških utjecaja, imali dati našu samorodnu likovnu manifestaciju.

* * *

³ - Vidi: Almanah savremenih problema 1932. — Krsto Hegeduši : Problem umjetnosti kolektiva.

⁴ - Vidi: Hrvatska smotra 1936, — M. Keglevi : Naš izraz u slikarstvu.

16

A sada se sjetimo onog kamenitog vrha dalmatinskog otoka i barba-Luke ukotvljenog na tom vrhu u poplavi sunca i plavetila, njegove iskonske, rudimentarne snage, ali i primitivizma i shvatimo, da u nama drijemlju goleme latentne energije koje treba najprije di i na europsku razinu, kako bi u tom momentu kolaboracije Europe i Hrvatske, mogli do i do svih žu enih realizacija, pa i slikarskih.

28. Krsto Bakar i : O KNJIZI ALBERTA HALERA, ESTETICI I LABU EM PIJEVU DIJALEKTI KOG MATERIJALIZMA, str. 80-86 (2-3/1941)

Diletantizam — kao pojava svojstvena sredinama, koje se, traže i svoj put i svoju sjevernja u, nalaze još u osnovnoj kristalizacionoj fazi — zna i nužnost, ini se negativnu, ali koja kao takova, gledana u ukupnosti zbivanja, dobiva svoje opravdanje i svoj raison d'etre. Kao pojam ozna uje stanje, u kome se misli, da je svatko u mogu nosti pružiti sve, u kome se još imperativno ne osje a potreba razlikovanja i nuance, jer nuance, kao što re e Renan, zna i kulturu, a ova baš perhoescira od diletantizma.

Tu se, naravno, ne misli na diletantizam jednoga Vincia ili Goethea (jer to i nije bio diletantizam u našem smislu, nego univerzalnost svojstvena geniju, projekcija kozmosa u njegov mikrokozam) tu se misli na "erudite" i njihovu mefistofelsku nepovezanost s pravom inteligencijom, na onaj žurnalisti ki mentalitet naših dana, koji blati svojim prstima sve što dotakne, misli se na eksploataciju koju mali vrše na idejama velikih.

Srž diletantizma je bluff, a posljednjih decenija bijaše tako malo književnika sa ijih se stranaca nije isparivala ova udna teku ina. Doduše, ima nešto impresivna u djelima onih "koji daju više no imaju", ali sjaj je lažan, i samo je dokaz kako se još nijesmo oslobodili položaja kulturnih helota, sli ni primitivcima što staklene ogrlice pla aju slobodom.

Diletantizam, dakle, premda u toj mjeri negativan i izravno antikulturalan (rije dolazi od latinskog glagola delecto 1 — nasla ivati, razveseliti, zabavljati; pas, nasla ivati se, veseliti se, uživati (u em) preko talijanskog: dilettere s uglavnom istim zna enjem) ostaje nuždan, što više za razvitak istinske civilizacije

neumitan. Sablazni su, naime, potrebne, ali teško onome po kome se jave.

Spoznaja da je u totalitetu sve dobro, da je ovaj svijet ipak najsavršeniji, jer je proizvod najvišeg uma, kao što je u io božanski Platon u svom "Timeju", a kasnije Leibniz u "Teodiceji", da su sve negativnosti tek prividne, dane da se preko njih kao preko kontrasta vinemo do pune slobode, osvjetljava i ovaj problem mirnom vedrinom razumijevanja. Nije stoga potrebno na bilo koga svaljivati krivicu, nego treba stvari rješavati u sebi, uvijek najprije u sebi, stoje i bez milosr a na braniku vlastite isto e.

Bit kulture je, prema tome, individualisti ka, jer je njezino rvalište jedino u duši pojedinca, i nitko ne može, u tom slu aju, ra unati na pomo drugoga. Sva amoralnost diletantizma baš je u tome, što on dopušta i najbjednijem, da, i bez svadbena ruha, sjedne za kraljevsku gozbu duha. Ali ve znamo što se takvome dogodilo.

Preko ove skice, koja bi mogla služiti kao podloga jednoj ve oj raspravi o tom pitanju, nastojao sam se približiti pitanju estetike i njenog tretiranja u nas.

"U vatri se zlato kuša" veli poslovice, a ja bih dodao "u estetici naši pogledi na svijet, naša li nost". To je pre a tako fina, da je grubijani, možda, ni ne zamje uju, a kamo li o njoj razmišljaju. No i oni ja i znadu je katkada sasvim zamrsiti. Estetika, to je kamen mudraca, koga traži bijeli intelektat.

Kako se s njome kod nas dosad postupalo bilo bi neumjesno ponavljati, želim tek naglasiti, da je kriti ko-filozofski rad

Alberta Halera zna io u našem sajamskom izvikivanju jedno savjesno produblјivanje problema, ne možda odviše originalno, ali

19

ozbilјno, što smo mi mladi osjetili, ekaju i svaku njegovu publikaciju s nezatomljivim zanimanjem.

Albert Haler, prema tome, našoj itala koj publici nije nepoznat. Ro en 1883., on se još prije prvog svjetskog rata istaknuo kao literarni kritik, objelodanjuju i estetske analize naših i stranih književnika, a naro itu je aktivnost razvio u posljednje vrijeme kao pisac teorijskih i filozofskih lanaka o literaturi i umjetnosti uop e. U tom radu bile su mu stvaljene na raspoloženje stranice naših najelitnijih revija. Borba je uglavnom uperena protiv zabluda diamata¹ i pozitivisti ke estetike, koje je kardinalna pogreška "da vidi estetski objekat u onome što on nije, to jest u njegovoj fizi nosti, i da ra una s osjetilnim senzacijama, koje on izaziva, kao sa spoznajnim faktorima."²

U knjizi "Iz tu ih književnosti" Haler je skupio, izgleda, svoje najbolje radove o djelima europske literature, žele i "istaknuti kvalitativnu istovjetnost pjesni kih proizvoda najrazli itijih vremena, kao izraza uvijek iste duhovne mo i".³ Tu mo gleda on u estetskoj funkciji umjetnika, koja nezavisno od logi ke i eti ke zahva a stvarnost u njenoj toploj i intimnoj konkretnosti. Prema tome je za Halera (koji u tome, kao što je poznato, slijedi nazore Croceove estetike) estetski akt ili intuicija prvi stepen spoznaje, a "umjetni ko stvaranje nije više elegantna vještina, kako misle pozitivisti; ono je nuždan oblik doživljavanja realnosti, koji ima svoj korijen duboko u ljudskom duhu".⁴

Usvajaju i dakle te poglede, on ih uzima kao kriterij i polaznu to ku svojih estetskih studija. On je u tome, što više, u izvjesnom smislu

¹ - Komunisti ka kratica za dijalekti ki materijalizam.

² - Vidi "Suvremenik" 1940, 9 broj; Dr. A. H. — "Protivurje nost pozitivisti ke estetike".

³ – "Iz tu . knj." vidi "Napomena".

⁴ – "Iz tu . knj." vidi "Iz suvremene talijanske filozofije".

20

dogmatičan, jer "spoznaje nema bez nekog stanovišta, s kojeg gledamo pojave, bez nekog kriterija, koji mora biti 'dogmatičan', to jest takav a ne drukčiji, ako se ima odrediti kvaliteta činjenice".⁵ Da je metoda ispravna ne treba dokazivati, ali pitanje, da li se nje Haler u svojim prikazima stranih književnika uvijek konzekventno drži, želimo raspraviti.

ovu knjigu dalo bi se podijeliti na dva dijela, od kojih bi onaj veći i sadržavao "Bilješke iz Shakespearea". Tu je obrađeno deset najznačajnijih Shakespeareovih drama, s namjerom da se dokaže njihova još uvijek visoka umjetnička aktuelnost. Haler je u tome i uspio. Ali ono što u ciklusu djeluje negativno jest retorički jednostnost kod opisivanja samog djela, jest nizanje li njih dojmova i upozoravanje na kvalitete uoči svakom pozornijem čitaocu, potpuno je i tako, u izvjesnim momentima, na način starije kritike.

Ono što najviše cijenimo kod Halera baš je njegov filozofski-kritički stav. To ne znači da on manjka u "Bilješkama", nego samo da nije u njima dominantan, a da takav stav treba biti dominantan dokazuje i sam Haler: "Raspravljanje, prirodno, zahtijeva misleni proces. Diletantski impresionizam, vrlo čest kod pjesničke kritike, nije ozbiljan; 'filozofska' strana traži dug i naporan posao, traži poznavanje historijskog razvoja pojma i razišćavanje odnosa prema drugim pojmovima, traži fino u misaonog razlučivanje."⁶

Autor takvih riječi ne bi smio sebi dopustiti, na primjer, ovakve izlete: »Romeo i Julija, jedva izašavši iz djetinjstva, zahvaćeni su

nenadanom ljubavnom vatrom te proživljavaju, zadržani tajanstvenost u i novoš u doživljaja, svu magiju ljubavne varke. I prirodu oko sebe i duševne pokrete u sebi primaju kao otkriće i novo udo, jer im priroda nije nikada tako zanosno govorila, nikada

⁵ - Vidi Hrv. R. 1941, 2 broj; Dr. A. H. — "Doživljavanje konkretne stvarnosti".

⁶ - Ibidem.

21

nije bila raskošnija njihovim oima nego sada, dok se njihova unutrašnjost po prvi put poela talasati misterioznim prelijevanjem nesluenih duševnih zbivanja. To je raanjanje na potpuno nov život, ekstaza i omaglica, u kojoj zvuče najslabije melodije, u kojoj dišu najslabije mirisi, u kojoj bljeskaju najkrupnije zvijezde, u kojoj se priviđaju najdivnija natprirodna bića."⁷ I t. d.

Ili: "Šutnja dvorske gospođe o tajnama, koje je nehotice čula, prožima situaciju slutnjama neovjernih grijeha; detalj sa svijetlom, koja neprestano mora gorjeti, baca stravično svjetlo na duševnost zloinke, izmrcvarenu uspomenu na zločin; savjet liječnika, da se ukloni svako oružje, navješćuje neizbježnost očajničkog samoubojstva; u trljanju ruke itav je misterij grizodušja i kajanja, itava tragedija nesretne žene, koja je mislila neposredno iza zločina, da je dovoljno malo vode, da za uvijek išezne svaki trag grijeha."⁸ I t. d.

Citirao sam samo prve dvije drame, ali sličnim mjestima obiluju i ostale. Netko će možda reći da je to "kič", no to je samo dokaz kako je neizrecivo delikatna stvar tumačiti djelo Umjetnika. U toj spoznaji ide veliki Rilke čak dotle, da poriče svaku kritiku. "Uostalom niim se ne može lošije prodrijeti u bit umjetničkog djela nego li kritikom. Ona samo dovodi do manje ili više nesretnih nesporazuma. Stvari se ne mogu izreći onako, kako bi se htjelo da mi to vjerujemo."⁹

Ostali dio knjige (u kome su uz Goetheovog Fausta i jedne scene iz Homerove Ilijade zastupani neki talijanski književnici) možda je uspjeliji, ali "Bilješkama iz Shakespearea" Haler je dao znaajan i markantan prilog našoj literaturi o silnom Englezu renesanse. Uspio nam ga je približiti.

⁷ – "Iz tu . knj." vidi "Romeo i Julija".

⁸ – "Iz tu . knj." vidi "Macbeth".

⁹ - Vidi: Reiner Maria Rilke — "Pismo mladom pjesniku".

22

Osobito je u tom pravcu znaajna obrada "Hamleta", koga su njema ki esteti ari pokušavali tuma iti pomo u Pflichtgefühl-a, Turgenjev, suprotstavljaju i ga Don Quixotu, kao egoistu, romanski skeptik Voltaire kao ludu, a moderniji pomo u sijaset teorija, samo ne kao umjetni ko djelo, kao umjetnost. Zato Haler zaklju uje: "Ako je dramsko pjesništvo, kao i svako drugo pjesništvo, imanentni duhovni akt, jedini je adekvatni na in, da se shvati lik Hamletov, polaženje iz stvarala kog središta: iz duše pjesnikove. S ovog ognjišta proplamsava plam, koji obasjava i oživljuje pjesni ke likove, i uop e cijelu pjesni ku radnju, bacaju i na njih tajanstvene odsjeve poezije."¹⁰

U tome je on imao predšasnika u našem M. Cihlaru, koji je u svojoj 1917. godine izdanoj "Studiji o Hamletu" našao klju te tragedije u li nosti samoga autora, koji je baš u ono doba pao u jednu od onih strašnih melankolija poznatih samo genijima, a koja je bila uslovljena prezrenjem njegovih zasluga i njegovog staleža. "Ova, prva i glavna, crta Hamletova zna aja sasvim je subjektivna; u njoj daje Shakespeare sebe. To nije skepsa, izazvana razumom; to je bol, to je pravi pravcati osje aj gadljivosti."¹¹

U "Antonije i Kleopatri" i "Julije Cezaru" razra en je orijaški sukob staroga Lacija sa profinjenom helenisti kom kulturom Mediterana,

koji se odigrao sredinom prvog stoljeća a prije Krista. Graecia capta ferrum victorem coepit.

Preobrazba surova ratnika u arbitera elegantiarum, koji u luksuznim ljetnikovcima priređuje bakanale me u vodoskocima i libanskim ružama, slomila je i ratnički ponos Antonija. On još postoji jedino za razbludnu orijentaliku, kako su se Rimljani osvećivali Kleopatri, gledaju i poslije bitke kod Akcija "u njenim

¹⁰ – "Iz tu . knj." vidi "Hamlet".

¹¹ - Vidi: M. Nehajev — "Studija o Hamletu".

23

širokim o ima ozvijezdanim zlatnim to kama jedno beskrajno more kojim bježe galije".¹² Bruto i Kasije žele još spasiti republiku, žele je skrenuti s kolosjeka, kojim je poela juriti, tamo od punskih ratova, pretvaraju i se iz agrarne državnice u kozmopolitsku velevlast, ubijaju Caesara, ali uzalud — jer povratka nema.

Razvoj koji je proživio Rim bio je nuždan, i on se nije dao ni im zaprijeti, on je bio uvjetovan najdubljim porivima ljudskog bića. Te je porive u snažnoj ritmici proživio i Shakespeare, i zato su likovi tih drama tako istinski, ljudski i ujedno golemi. Tu je stavljen pred nas sukob u svojoj goloj intimnosti do kakve se nikad ne može doći i suvremena tendenciozna književnost.

"Ova porije pozitivno-negativni ritam stvarnosti, svaljuju i krivnju za negativne momente, inače nužne dinamici života, na izvjesnu klasu, misle i u svojoj prostoti, da će njenim uništenjem zacariti svijetom nepomućeni raj zemaljski. Odatle u njima histerična invectiva, nehumana destruktivnost, dosljedno, karikiranje bez svijetla i sjene, jer konkretno sjenanje dolazi od slobodnog prepuštanja spontanom talasanju osjećajnog života, dok doktrinarna

prekonceptija sakati realnost i izbacuje svoje apstrakcije u obliku iskrenih konstrukcija."¹³

Karakteristična Shakespeareova idilično-mitska poezija obrađena je na kraju "Bilješka" u dramama: San ivanjske noći, Cymbeline i Bura. Pisao ih je Pjesnik, možda, da se odmori od krvi i suludih strasti, koje ispunjavaju olujnu atmosferu njegovih tragedija, pjevao je, jer je osjećao beskrajnu potrebu, da uroni u modre, pastoralne zvukove, što se talasaju nad ljetnim proplancima. Ima i u njima, doduše, grotesknosti i stravičnih akorda (taštav je

¹² - Vidi: Jose Maria de Heredia — "Antonie et Cleopatre".

¹³ – "Iz tuđ. knj." vidi: "Julije Cezar".

24

Shakespeare u toj suprotnosti) ali lagana koprena poezije prebađena je preko svega.

Ta nadahnuća, kako Haler zaključuje svoje "Bilješke", proistekla su iz Shakespeareove "punoće", ovještavajući zasićene humanizmom jedne velike epohe, koja je bila široko otvorena svim utjecajima starih kultura. Odatle pjesnikova krajnja osjetljivost za sukobe ovještavajući anskoga i životinjskoga i odatle pobjeda dobra nad zlom; lik Arijelov blista pobjedonosno u kozmičkom srazu svijetla i mraka, dižući se, sjajan i slobodan, nad zvjerskim Kalibanom".¹⁴

Tako baš preko Shakespeareove poezije dolazimo ponovno do uvjerenja da je *raison d'être* umjenosti pojedinac, jer se u njoj ispoljava volja za individualnom vrijednošću, ljubav kao takova, koja je jedini osnov stvaralac slobode, teže i prema sve novim i novim manifestacijama o bogatstvima određene osobnosti. Na taj se način opravdava i potreba za originalnošću, koju prati svaki stvaralac.

Prema tome je društvo (socijalna) funkcija tek sporedno svojstvo umjetnosti, i dokaz je kulturne zaostalosti htjeti, pošto poto, umjetnika približiti publici. Ja sam ve prošle godine imao prilike na to upozoriti baš preko stranica ove revije¹⁵, a ponavljam i sada, da je to zada a kritike, sociologije, školstva, ali nipošto umjetnosti. Ina e bi nam se mogle dogoditi stvari, koje su poznate iz S.S.S.R., mogla bi mjesto helenskog poštovanja i razumijevanja vrednota, nastupiti krajnja zaglupljenost masa.

O olimpijcu Goetheu kod nas je u zadnje vrijeme mnogo i lijepo pisao Markuš, i njegove studije o "Faustu" (on ga je i preveo) po dubini koncepcije, kojom je ušao u to djelo kod nas su bez premca. Halerovi pogledi u mnogome se podudaraju s Markuševim, samo

¹⁴ – "Iz tu . knj." vidi: "Bura".

¹⁵ - Vidi: "Pl. R." 1940, 1 broj — "Likovne marginalije".

Haler, kao esteti ar gleda u "Faustu" jedino poeziju, bave i se prvim dijelom kao umjetni ki ja im, dok je Markuševa pažnja koncentrirana baš na drugom dijelu, pomo u koga on pokušava osvjetliti dinamiku društvo (socijalna) zbivanja.

Ne u se ovdje upuštati u raspravljanje, da li "Faust" ima osnovni problem ili nema, kao što tvrdi Haler, tek mi se ini odviše smionim zaklju ak njegove po etne re enice: "Kao mnoga svoja djela, Goethe je pisao 'Fausta' u više navrata, u raznim razdobljima života, i dosljedno¹⁶, u raznim duševnim raspoloženjima"¹⁷. — Tu ne može biti ništa dosljedno, naprotiv je vjerojatnije, da je Goethe povremeno zapadao u ista duševna raspoloženja, kada je mogao nastaviti prekinutu misao. Uostalom, Goethe je na tom djelu radio itav život, pa ga je imao vremena dovesti u potpuni sklad. Kona no, treba imati na umu, da je genijalno djelo nalik na kozmos u kome izvjesni dijelovi

mogu izgledati nehomogeni i čak suvišni, ali gledano u cjelini ono je i jedinstveno, neizmjenjivo.

Haler pristupa "Faustu", kako rekao, kao lijepome, kao umjetni kome, kao poeziji, no da je takva metoda kod "Fausta" nedovoljna, kod onoga "Fausta", koji je tako bogat velikim simbolima, problemima, intelektualnim razrađivanjima, dokazuje i on sam, upuštaju i se neprestano (i ako preko volje) u idejna tumačenja. Tako na pr., njemu Faust simbolizira novovjekog intelektualca, koji se s indignacijom odvraća od racionalističkog mentaliteta i naučne skepse, svojstvene Goetheovom vremenu prosvjetiteljstva. Naprotiv, Markuš gleda u njemu uvijek Renesanse, koji se oslobađa okova sredovjeka crkve i države, slušaju i u uskršnim zvonima, koja ga probuđuju na novi život, himnu novog vjeka, preporođena na antičkim izvorima prirodnosti, poezije i sklada. Isto je tako zanimljiva Halerova

¹⁶ - Od mene podcrtano.

¹⁷ - "Iz tu . knj." vidi: "Goetheov Faust".

interpretacija Mefista, no meni je, na žalost, suviše skupe i prostor i vrijeme, da se pozabavim svim problemima.

Haler se, doduše, ograničava od tih problema:

"Kad bi intelektualisti koji kritičari imali pravo, to jest kad bi se u 'Faustu' zbilja radilo o rješavanju problema, stvaralačka inspiracija bila bi sasvim zatajila, te bi se Faust bio izgubio u kakvoj bujnoj uvijek jednako držanoj deklamaciji, a Mefistofel bio bi oštro antitetički zamišljen u smislu intelektualističke konstrukcije."¹⁸

No Haler ipak pri tom zaboravlja, da je "Faust" imao sreću, da ga napiše genij.

Najljepši esej itave knjige svakako je onaj o D'Annunziu. Talijanska se književnost, ini se, znade od vremena do vremena smrtno razboljeti od pozerstva. Haler kao predstavnika jedne takve ki ene epohe prikazuje D'Annunzia:

"D'Annunzio, kako je prirodno za tako udešenu duševnost, prošao je raznovrsne idejne utjecaje, od verizma i utjecaja Carduccijevih, preko ruskog nihilisti kog krš anstva i Nietzscheova nat ovještva, do katoli kog misticizma; ali on je u srži ostao uvijek isti: diletant, koji ništa ne uzima ozbiljno i kojemu sve ideologije služe za njegovu briljantnu igru senzacijama."¹⁹

No baš kod toga pjesnika iskršava problem, koga Haler nije jasno uo io, to jest, da li je i u koliko je umjetnost kao objekti vizacija lijepoga zavisna od " ovje anske zainteresiranosti", od srca. Nijesu li to možda dvije razli ite pojave, koje tek najve ima uspijeva stopiti u jednu? Nije li umjetnik D'Annunzio namjerno izbjegavao intimne ispovijedi, razgoli avanje svojih trpnji, da bi djelo moglo

¹⁸ – Ibidem.

¹⁹ – "iz tu . knj." vidi: "Gabriele d'Annunzio".

sinuti u što astralnijem svijetlu ljepote? Poznavaju i Halerove poglede, znam da on taj poblem nikad ne bi nabacio, jer po njemu umjetnost se može doživjeti jedino unošenjem u dušu autora, saživljavanjem s njegovim bolovima i sre ama, a da li je tome baš tako, i kada je to tako, i zašto — dass ist hier die Frage!

Ima, doduše, nešto odbojna u D'Annunziu ovjeku, što naravno katkada izbija i u njegovim djelima: "Draga Grofice, ostao sam do podne i po u groznom smradu svoga bližnjega. I moram se vratiti na Sud u tri sata! Žalite me."²⁰ Ili: "Samo su dva momenta prekinula onu melanholiju, koja me obuzima, svaki put kad se moram izložiti kao hrana gomili: momenat: kad sam se pojavio u

kazalištu, i momenat, kad sam vidio kako bu ni strojevi lista Corriere ra aju tri stotine tisu a primjeraka mojega govora, koji su se kasnije trebali raspršiti po itavoj Italiji. To su bila dva pouzdana dokaza o duhovnoj prevlasti pjesnika; ali taj pjesnik ipak voli mekane uši svojih pasa i ljubice samotne vile Capponcine."²¹

Croce, navodi Haler, rješava problem tako, da dijeli nestašicu D'Annunziovih "duhovnih sadržaja" od njegove umjetni ki pozitivne poezije. Ali kako bez duhovnih sadržaja stvarati poeziju?

Isti u se još prikazi o Giovanni Pascoliu i Leopardiu, iju umjetnost, kao opreku i kao uzor, suprotstavlja Haler suvremenim pomodnim literaturama.

Posljednji je rad "Iz suvremene talijanske filozofije". Otvoreno antikno shva anje života, stremljenje prema lijepom i dobrom, uzetom kao ekvibracionoj to ki, u kojoj se pomiruju zakoni duha s nagonima tijela, vra a se opet nakon pet stolje a (da ne živimo u tako apokalipti kim danima, možda bi se u tome mogao vidjeti

²⁰ - Vidi: Gabriele D'Annunzio — "Solus ad solam".

²¹ - Ibidem.

po etak nove Renesanse) u romanski nazor na svijet. udno, uvijek najve e ideje i najljepši pokreti struje s Mediterana. Vje ni Mediteran!

B. Croce i G. Gentile shva eni kao borci protiv materijalizma, naturalizma, animalizma na jednoj, a protiv apstrakcija, gotskih produhovljenja na drugoj strani. Borba za umjetnost, koja je pravi simbol ovje anstva, razapeta izme u dvije krajnosti, izme u kojih se kre e, pada, strašno glavinja, ali ide. Eppur si muove!

29. Vladimir Brodnjak: NEKOLIKO MISLI O PJESNIŠTVU, str. 296-298 (6-7/1942.)

U povodu Ton Smerdela: Drvorezi

Repertoar motiva suvremenih pjesnika kao da se pomalo iscrpljuje i dolazi kraju i danas je mnoge pjesničke veličine spopala manija da svoje italike opinstvo obasiplju nekim ludim pokušajima megalomanskog isticanja sebe i svoje ličnosti pomoću u raznim suvremenih i modernih pojmova, koji s pjesništvom nemaju ništa zajedničkog, i oni posizuju i za najbezumnijim i najluđim efektima da se riješe onoga, što po njihovom shvaćanju nije više suvremeno i nije moderno, što je postalo staro i zastarjelo, te prema tome banalno i neaktuelno. To je eksperimentiranje tamo dvadesetih godina ovoga vijeka — poslije prošlog svjetskog rata 1914.—18. — doseglo vrhunac, i cjelokupno evropsko italike opinstvo bilo je zapanjeno neozbiljnim atentatima raznih dadaista, futurista i kubista na umjetnost u poeziji. Tako je nastao u zapadnoevropskom pjesništvu stopostotni kaos, stanje sasvim beznadno, jer nije davalo ni najmanje nade, da bi se iz tog kaotičkog stanja moglo iskristalizirati nešto trajno, nešto poetsko, nešto umjetnički vrijedno.

Ali, budući da evropsko opinstvo nije moglo probavljati te neozbiljne pokušaje eksperimentatora, koji su se gložili i klali po anarhističkim knjigama i časopisima — zapravo neodgovornim službenim glasilima izvjesnih struja i pravaca —, koji su obrađivali sa svim što je bilo, prezrevši antiku kao klasičnu konvencionalnost, prezrevši romantiku kao fantastični idealizam, odrekavši se čak i realizma, jer je bio suviše jednostavan i prirodan, ta se kaotična pjesnička prašina poela pomalo stišavati i jenjavati, ostavivši za sobom ipak nekoliko vidljivih tragova: bijeg od stvarnosti s jedne strane i materijalizam s druge strane.

To su bitne značajke pjesništva u ovim našim mutnim danima, koji su burni i

30

nemirni; ono beskompromisno razrađivanje futurističko — kubističko — dadaističko srušilo je most između stvarnosti i pjesnika i stvorilo jedan duboki jaz između stvarnosti i pjesništva, jer ono je u biti jedno i uvijek isto — i realnog života, a taj je jaz još i produbljen burom vremenom kojima živimo, ili je, s druge strane, to urodilo materijalističkim, mašinsko-betonskim pjesništvom koje vonja po dimu nafte i benzina i koje — budući da je nepoetsko i plitsko — ima jedan jedini zadatak u tome, da široke mase obskrbljuje materijalističkim injekcijama.

Ne nalaze i dakle smisao — a prema tome ni cilj — u stvarnosti, u stvarnom životu, neki pjesnici smisao svega traže izvan stvarnosti i života u nekim nedokučivim eteričnim visinama, a neki — i to osobito najosjetljiviji — toga smisla uopće ne nalaze i pišu tek zato, da bar ne im zadovolje svoju tugu i bol nad spoznajom o ispraznosti svega. S druge strane, kako rekoh, današnji pjesnici padaju u skrajnji materijalizam današnjeg suvremenog pjesništva to kova i motora — koje zapravo nije pjesništvo —, i u tim željeznim tokovima što se okreću u nalaze jedini i potpun smisao svega, rješenje upitnika koji se postavlja, rješenje problema života.

Zbog toga je — jer je to doba nesrećnosti i neuravnoteženosti u pjesništvu — jedan veliki postotak današnjeg modernog "pjesništva" jedna najobičnija podvala, konglomerat stihova bez svake poezije i umjetnosti; tome je mnogo doprinijelo kidanje tradicionalnih formi, koje su nekada stajale kao prva zaprijetka netalemtima da se uvuku na Parnas nepozvani, jer su baš te forme tražile od pjesnika, da na njima pokažu sposobnost svoga talenta.

S druge strane, to kidanje forme imade pozitivnih posljedica, jer je doprinijelo slobodnijem izražaju i izbrisalo tradicionalnu pjesničku enost dvanaesteraca sa dvostrukom rimom. Rezultat toga vidimo danas u obliku slobodnih stihova i to je formalno obilježje

31

današnje poezije, dok joj je unutarnja — sadržajna oznaka — neka melankolija i nostalgija, neka bespomoćna sjetna, kao pećina vremena koje je tu poeziju stvorilo.

Toga se sjećamo i u Ton Smerdelove pjesme, jer one su rezultat vremena i nose sva ta obilježja na sebi i u sebi, svaki je stih gotovo, svaka strofa ove zbirke pjesama dio neke melankolije i nostalgije za mladošću i za ljepotom, nostalgije, koja se kao koprena spustila preko svih pjesama u toj zbirci. Počinje i s pjesmom "Ruke moje majke" Ton Smerdel daje odmah naslutiti kojim se pravcem počinje:

— Majko, negda su ruke tvoje
samo cvijeće brale,
a sad su krunicom uvijene
umorne pale
na krilo prepuno cvijeća. —

Ovaj kontrast između onoga što jest, između onoga što je prošlo i onoga što tek dolazi, to je bit Smerdelove poezije. Kad ono što je bilo, što je bilo lijepo, prestaje biti, onda ostaju uspomene i sjećanja ("O, gdje su prije, majko") i to je jedan drugi život: život uspomena, život snatrenja i sjećanja za neimajuće što je prošlo i za neimajuće što bi tek trebalo biti. Jer u "našoj sadnutrinji prepuno je divnih viđenja i zanosnih bdijenja", viđenja, koja su daleko od stvarnog života, tamo negdje gdje se "zvijezde zanosno njišu", prepuno je slutnji i maštanja o sreći i koja je tako relativna i koje nema, i to sve zajedno dovodi do neke bolešljive sumnje iz koje

je jedini izlaz vjera u Krista: "Krist na prag k tebi do e... on ti samo, dok ti sumnjaš ljubav svoju pruža".

Ta sumnja zapravo i nije nevjerovanje u život kao takav, nego neka neprestana bojazan pred onim što dolazi, neka tugaljiva i rezistentna bojazan: nijedan znak protesta, nigdje bure, lomova,

32

kataklizama. To tako er nije ni onaj leopardijevski nihilisti ki pesimizam, koji poriče smisao svega, koji poriče svaki cilj i vječno upozoruje na ispraznost svega što jest, jer ovdje taj smisao ipak nalazimo, premda dalek i vizionaran pomalo, nalazimo taj cilj u pojmu Boga. Kad se sve ruši i nestaje i gine kao predjutarnja proljetna rosa na suncu, onda Krist ostaje onaj koji zna i uto ište i utjehu, koji zna i smirenje i zaborav. Ovo je moguće suviše poantirano i djeluje na nekim mjestima klasično i neo romantično u istome času, podsjeća nas na onih pet trubadurskih faza ljubavi i konačno smirenje u Majci Božjoj, a u isto vrijeme to je jedan korak dalje od stvarnosti, koja maštu i osjećaje nikako ne može zadovoljiti, jer je gruba, prosta i surova, dok je "ježnja meka kao krilo golubinja" i hlepi za daljinama, za nekim nedokučivim, abstraktnim daljinama, koje se ne mogu doseći. To je u neku ruku slabost, ta težnja za daljinama je zapravo bijeg pred stvarnošću, jer te daljine nisu stvarnost, nisu nešto konkretno, one zapravo nisu ništa, ali za pjesnika znae mnogo, isto tako kako za njega mnogo zna i eterična žena o kojoj pjeva, žena nejasnih, i gotovo nevidljivih kontura, žena, koje ne poznaje nitko, ali koja jest i koja zaslužuje da je se ljubi, baš zato, jer je strana i daleka i vizionarna, pa prema tome neokaljana blatom svakidašnjice. To je svakako značajna pojava u pjesništvu, da pjesnici pjevaju o svojoj ljubavi imaginarno, da je shvaćaju platonski, kao neki iskonski fluid života, kao neki movens, da ne pjevaju o ženi kao takovoj, nego kao o biću za koje se zna jedino to da ono jest, kao o nekom nejasnom objektu ljubavi. Ta

eteri na ljubav plamti esto puta ja e od senzualne ljubavi realista, izgara sama u sebi i pomla uje se uvijek iznova u razo aranjima i mnogim stvarnim nesretnim ljubavima.

U nekim asovima Smerdel sumnja ak i u tu ljubav, premda ga ona zanosi, premda joj je predan podpuno:

Aleksandar Marks: Djevojčica

Oh, u meni kadkad sumnja sve lomi...

... zar zanosa u srcu više nema?

zar duša planove za više ne sprema?

Ima zanosa, ali to su momenti kad "sanje i težnje u noći i pod zvjezdama nemira unose u duše mnogo", to su momenti slabosti i klona, koji se pojavljuju kao neki intermezzo u tom jednoližnom sivilu sjete i sumnje. Isto tako javljaju se kadkada svjetliji rasjasci, kada tuga ustupa mjesto nadi:

"S posmijesima svima u cvijeću dođi u kraljevstvo tebi u sanje providne komjese ina..."

Zadnji ciklus pjesama "Pjeva evo srce" predstavlja zapravo najvedrije poglavlje Smerdelove — moguće suviše sive i jednoližne tugaljive — poezije, poglavlje, u kome se rađa nada "da će ostati, ostati taj lijepi dan, da će u duši ostati posmijesi", ali oni ipak ne ostaju, ili ostaju samo kao san i uspomena, a Smerdelova poezija vraća se opet u carstvo sjete — u klasični mračni Had —, u carstvo, "u kome su nestale sve sutonske boje, a pod borom, zelenim borom, nama ostala pjesma zvijezda samo" ...

I pjesma srca koje težne i mašta i hlepi za daljinama.

30. Ivan Henneberg: HRVATSKO GLAZBENO STVARANJE, str. 45-48 (2/1940.)

Hrvati po svojem, geopoliti kom položaju — "na zapadnom rubu ponora, koji dijeli dva svijeta na Balkanu" kako kaže Šufflay — stoje na udaru sviju invazija, politi kih i kulturno-religioznih, koje dolaze s Istoka. Kroz itavu njihovu prošlost javlja se kao "Leitmotiv" borba za obranu vlastitog teritorija, državnog integriteta i narodne osebnosti. Ta borba apsorbirala je sva narodna sredstva i energiju, te oduzimala mogu nost nesmetanog kulturnog razvoja kakvim su išli drugi, naro ito zapadni, narodi Europe. U tom pogledu imali su nešto povoljniji položaj utvr eni gradovi na obali Jadranskoga mora, osobito slobodni Dubrovnik i radi toga se u njima mogao razvijati istodobno sa Zapadom književni i umjetni ki život. Susjedna Italija kao tadanje europsko kulturno žarište davala je poleta tome životu, ali mu je davala i svoj biljeg i time oduzimala hrvatsko obilježje. To vrijedi osobito za likovno i glazbeno stvaranje, dok je književnost bar u toliko ostala narodna što je od prvog po etka — Maruli Judita, "u uersich haruacchi slosena" — pisana na narodnom jeziku. Radi kozmopolitskog karaktera tadanje umjetnosti i spomenutog utjecaja Italije, iako je hrvatski narod rodio velikih likovnih i glazbenih majstora (slikari Andrea Schiavone-Meduli , Don Julio Clovio, Croata, de Croatia; glazbenici Giuseppe Tartini-Trtanj, Giovanni Mane Giornovich-Jarnovich), nije se u ono doba razvila neka posebna hrvatska umjetnost, dakle ni glazbena. Ona datira tek od vremena kad je ideja nacionalizma kod pojedinih naroda došla do formalnog izražaja i postala dominanta itavog narodnog života ili konkretno: hrvatsko umjetno narodno stvaranje, za razliku od pu kog, po inje s budnicom' Gaj-Livadi godine 1833. "Još Hrvatska ni propala".

Kao prvoborci glazbene umjetnosti s izrazito hrvatskim obilježjem javljaju se u prošlom stoljeću u Lisinski i to u razdoblju prije apsolutizma i Kuha poslije apsolutizma; prvi kao skladatelj-umjetnik, a drugi više kao muzikolog-u enjak. Vatroslav Lisinski stvara, uz mnoge manje opuse, prvu hrvatsku operu "Ljubav i zloba" 1846. godine, dakle u doba kad osim Rusa (Glinka: Žizn za carja 1836.) drugi slavenski narodi, a i mnogi neslavenski narodi, nisu imali te muzičke forme. Franjo Ksaver Kuha obiljem svojih glazbeno-teoretskih radova u kojima je obuhvatio itav hrvatski folklor (popijevka, ples, govor, glazbala, nošnja, običaji) udara temelj i daje putokaz daljnjem razvoju hrvatske muzike u narodnom duhu. Jedan i drugi nailazili su u svome radu na velike zapreke što su im ih stavljali ne samo strani elementi, koji su tako reku i bili monopolizirali glazbu u našim gradovima, osobito u Zagrebu i Osijeku, nego i doma i ljudi koji nisu shvaćali ali veliki inu i zamašaj njihova rada. Glazbene i kulturne ustanove kao na pr. Glazbeni zavod, kazalište, u Kuha evo doba Akademija znanosti i umjetnosti, zemaljska vlada ne samo da ih nisu ni moralno ni materijalno podupirale, na način kako bi to trebalo, nego su im pravile na svakom koraku smetnje, pa se moramo upravo diviti kako ova dva osamljena kulturna borca nisu prije reda smalaksala u toj nejednakoj borbi. Dovoljno je samo spomenuti da je Lisinski, nakon svršenih glazbenih studija u Pragu i nakon što se afirmirao kao prvi tadašnji skladatelj, dobio tek poslije dugog moljakanja i strpljivog čekanja namještenje u svojstvu besplatnog nadzornika na glazbenoj školi, dok su plaćena mjesta zauzimali tu ino, u glazbi većinom mediokriteti. Njegovo remek-djelo, velika historijska opera "Porin", izvedena je tek gotovo pol stoljeća a nakon njegove smrti. Kuha, iz vlastite pobude i o svom trošku, obišavši sve zemlje u kojima obitavaju Hrvati i prikupivši golemi materijal narodnog glazbenog blaga,

žrtvuju i svu svoju imovinu izdaje svoje zbirke i rasprave, jer

37

nakladnika za to nije mogao na i. Njegov mnogostrani znanstveni rad na području pučke glazbe, etnologije, mitologije, estetike, glazbene historije i pedagogije, te napokon komparativne muzikologije, koju je on sam osnovao i tako nazvao nakon što je analizirao oko 30.000 melodija svijeta naroda i vremena, pobudio je veliki interes u stranim stručnim krugovima, a doma i svijet smatrao je da mu je dovoljno priznanje i nagrada, ako mu se kaže: "Vi ste zaista naš glazbeni Vuk!" Međutim i to priznanje stvarno je ironija, jer je Kuha bio otvoreni protivnik (jedan od rijetkih nažalost!) kulta Vuka Karadžića a me u Hrvatima i reagirao spremom solidnog učenjaka na Vukov tendenciozni rad na štetu Hrvata. Moramo sa žalost u priznati da vrijednost i važnost Kuha evog djela uza svu njegovu aktuelnost nije još ni danas dovoljno shvaćena.

Ipak, napori tih dviju glazbenih pregalaca nisu bili uzaludni. To je pokazalo tek dvadeseto stoljeće, kada u glazbeni život stupila nova generacija koja nastavlja tamo gdje je Lisinski, radi svoje prerane smrti, morao prestati. No ni u me uvremenu, t. j. od smrti Lisinskoga (1854.) pa do pojave te generacije, nije glazbena produktivnost poivala na mrtvoj točki. Dapače, ona je sve više rasla, kako je itavi kulturni, a prema tome i glazbeni život postajao sve bujniji. Ali taj uspon nije išao putem koji je označio i utro Lisinski u traganju za specifično hrvatskim izrazom u glazbi, iako je od prvorazredne važnosti, jer bez njega ne bi se moglo nadoknaditi zakašnjenje u glazbenom razvoju koje je Hrvate zadesilo radi njihove uloge "avantgarde bijelog Zapada". Dolazak Ivana pl. Zajca, tada već posve zrelog i priznatog majstora u Zagreb, značio je najveći dobitak za tadanje prilike. Poslije studija koje je taj neobično talentirani Hrvat svršio na milanskom

konzervatoriju na upravo fenomenalan način (svake godine pobrao je prvu nagradu, te bilo mu je ponuđeno i mjesto dirigenta na operi "Scala") i poslije višegodišnjeg boravka i djelovanja u stranoj

38

sredini, koja je također utjecala na izgradnju njegove umjetničke fiziognomije, nije se moglo očekivati ni zamisliti da se u zreloj dobi i u punom stvaralačkom zamahu određuje svojeg individualnog stila, te po ne iznova odgajati sebe u duhu hrvatske nacionalne škole. Usprkos vrlo ojoj želji da nauči i hrvatski muzički jezik, nije mu to uspjelo.

Na pozitivan odnos nove generacije prema narodno obilježenoj glazbi bila su od znatnog utjecaja slika na nastojanja kod drugih naroda, osobito Rusa (grupa Petrice), Čeha (Vit. Novak), a mora se priznati i Srbima Mokranjca. Dosta dugo je trajalo dok se kod mladih skladatelja ustalilo i iskristaliziralo gledanje na problem hrvatske narodne glazbe. Dakako da nije ni tu izostalo nastojanje da se pronađe neka jugoslavenska integralnost u kojoj bi se utopila hrvatska glazbena osobujnost (Dobronić). Vršeni su u tom smjeru i pritisak sa strane vlasti, ali i u najtežim slučajevima, kad su se pojedinci iz posve neglazbenih motiva odricali hrvatskoga imena (UJMA), ostala je jedna grupa svijesnih hrvatskih glazbenika (Sklad), oslonjena na savez hrvatskih pjevačkih društava, vjerna našoj glazbenoj tradiciji, uvajajući i od propasti ono što su prethodna pokoljenja stvorila. Ona je tim svojim stavom mnogo doprinijela da se danas većina skladatelja otresla pogubnih zabluda, te da hrvatski glazbeni govor nije nikakvi dijalekt jugoslavenskog glazbenog jezika.

Ne smijemo se varati, da je taj hrvatski glazbeni govor već posve izgrađen. Ta u tako kratko vrijeme i bez prave tradicije nije to bilo ni moguće. Doduše, bilo bi krivo misliti i to, da naša glazbena umjetnost i njezina tradicija počinju tek s Lisinskim, jer ona već

stolje ima živi u narodu, skromno i nenametljivo, u oblicima pu ke popijevke i plesa. Ona se uva ne u mrtvim notama, nego u živoj predaji naroda, koji ju je usvojio od njezinih autora — anonimnih pojedinaca. Radi dodira s mnogim stranim narodima ušli su u tu

39

glazbu i mnogi strani glazbeni elementi, a vidljivi utjecaj vršila je na nju Crkva s potpuno razra enom monodijom korala (Grgoševi). To ne zna i da narod nije i te elemente asimilacijom u inio svojima, ali ujedno pokazuje neodrživost teze da je sva pu ka glazba samonikli produkt seljaštva, kako to danas esto nekriti no prikazuju trgovci "autohtone kulture". Nema sumnje da pu ka glazba sadržaje u sebi velike estetske vrednote, što najbolje dokazuje injenica da je nesvjesno ušla u djela najve ih kompozitora, t. zv. be kih klasika Mozarta, Beethovena (VI. pastoralna-simfonija), a pogotovo Haydna, porijeklom Gradiš anskog Hrvata (na grobu njegovoga oca našao je Kuha natpis Haidin!). Haydnova himna "Gott erhalte...", u svijetu poznata kao najuspjelija himna, podudara se melodijski gotovo potpuno u svojoj prvoj muzi koj re enici s hrvatskom narodnom popijevkom "Ujutro rano ja se stanem" koja se pjeva ne samo u nekadašnjoj šopronjskoj i željeznoj županiji (emba, Kolnova), nego — nešto izmijenjeno — u Me umurju, Mariji Bistrici i Sv. Ivanu Zelini¹) S tim u vezi nije neinteresantno spomenuti pokušaj da se dokaže kako se hrvatska narodna popijevka preko Haydnove D-dur simfonije (finale: "Oj Jelena, Jelena, jabuka zelena") uplela i u taktove uvene Griegove Solvajg's Lied,² a upravo je frapantna koincidencija tonova izme u popijevke "Sedi muga na kraj luga", koju sam uo pjevati na jednoj smotri od seljaka iz Martske Struge (Dugo Selo) i Turiadove napitnice iz II. ina (Cavalleriae rusticanae).

No ipak suvremeno hrvatsko glazbeno stvaranje ne može živjeti samo od prosu ivanja, citiranja i harmoniziranja pu kih napjeva. Njemu treba pojedinaca koji e svoje glazbene zamisli spontano ostvariti, bez hotimi ne namještenosti, s onim zna ajkama koje nosi narodna glazba, ali s tehni kim sredstvima koja odgovaraju nivou svjetske suvremene glazbene kulture.

40

Ako se razvoj bude odvijao u tom smjeru, naše e glazbeno stvaranje kod ku e pregaziti svaki inferiorni uvoz, bio on sa zapada (jazz) ili s istoka (sevdalinka), a u svijetu ste i, kao što su naši reproduktivni umjetnici ve dobrim dijelom stekli, onaj položaj koji po glazbenoj nadarenosti i spsobnosti pripada Hrvatima.

31. Zvonimir Kataleni : O PJESNIŠTVO, str. 5-11 (1/1941)

Uz knjigu i o knjizi Petra Grgca¹

Koliko god intelektualisti ka shva anja umjetni kih problema nastojala razumski rasvijetliti i ukloniti mit o "misti nom porijeklu" pjesni koga, likovnoga ili glazbenoga djela, ipak ne možemo — ve zbog sama njegova djelovanja — a da ne povjerujemo u prenosno zna enje rije i Paula Claudela, da "izme u starih obreda magije i aranjanja, što e ostati poezija, postoji tajna veza". "Mistiku" postanka pjesni koga djela treba jednostavno shvatiti kao izraz jedne prirodne stvarala ke sposobnosti, a po djelovanju tek kao estetsko-osje ajni fenomen. Prešutjeti postanak i oblikovanje samoga djela iz razloga, da je to nepristupa no to nom razmatranju, nije nipošto opravdano. Baš u izvorima, iskonu tih žuborastih poto i a stihova i strofa, glazbe i ritma, boja i oblika, u istraživanju po etnih i osnovnih elemenata jednoga lirizma, poezije, umjetnosti uop e, nalazi se bit umjetni koga vjerovanja i filozofije. Naš nagon za spoznajom dovodi nas u umjetnosti do onoga toliko tajanstvenoga i dalekoga izvora "ou cesse meme un nom".²

Golema literatura, koja svjedo i o naporu takva nastojanja, ostala je u našoj prijevodnoj proizvodnji tek malenim dijelom poznata. Ne emo ispitivati razloge zašto je tome bilo tako, i ako je to vrlo zanimljivo.

Naslov Grg eve knjige iznenadio je iz više razloga. Mogla se pomišljati, da e biti govora o problemima estetskih sustava bilo informativno ili prema nekom stalnom kriteriju, o etnološko-

¹ - Petar Grgec: Na izvorima pjesništva; MH, 1940., Zagreb.

² - "Je remonte a la source ou cesse meme un nom". (Le rameur, P. Valery).

historijskom gledanju a po etke razvitka pjesništva kod naroda, napose kod primitivnih (gdje to danas možemo neposredni je promatrati), ili o samom po etku i na inu pjesni koga oblikovanja (kao i savremenog gledanja na to pitanje), kako je to pisac u po etku knjige tek djelomi no pokušao, navode i primjere najobi njih lirskih slika i evokacija iz svakidašnjeg života.

Me utim, ni u jednom od tih pravaca, i ako ih je djelomi no uo io, Grgec nije dosljedno razvio svoje misli. Poglavlja: Kulturni stupnjevi pjesni koga izraza, Razvoj pjesni kog znanja, Rat u Ilijadi i našem narodnom pjesništvu itd. puna su sasvim nevažnih prepri avanja u koliko nisu i sama nepotrebna za naslov knjige. U lijepo zapo etom poglavlju: Kulturni stupnjevi pjesni koga izraza, gubi se pisac, doduše u zanimljivom, ali tek djelomi no potrebnom citiranju crna kih basna, pri a i lirike, a uop e ne ulazi u estetsku analizu njihovoga pjesni koga stila. Jedno ipak za u uje! Grgec pita na po etku knjige: "Gdje se nalazi pjesništvo?", ali ne pita: što je to zapravo pjesništvo? Doista, tu ne postoji nau no siguran odgovor, jer dolazimo do takva kompleksa, koji ne možemo jednostavno preto iti u rije i; uvijek nam ostaje nešto mutno, neizre eno, slabobolno, što možemo izraziti tek nijemim predanjem osje ajnom doživljavanju. Ipak se granice izme u toga neizrecivoga i magi noga zbivanja, i onoga za što smo našli podesne oblike izraza, neprestano mijenjaju prema mogu nostima novih uspore ivanja rije i, ra anja novih i novih pojmovnih nuanca itd. Definicija pjesni koga dara kao sposobnosti da se "umije verbalnim sredstvima proizvoditi u duši drugih ljudi plasti ne intuicije i snažne emocije miloga, dražesnoga, komi noga, veli anstvenoga, strašnoga ili kakovoga drugoga estetskoga doživljavanja" (Na izvorima pjesništva, st. 3) nije neto na, ali je toliko suhoparna i toliko školska, kako to možemo uvijek na i po školskim teorijama književnosti, koje

mogu po rije ima samoga Grgca "utjecati na nas toliko, da naš pregled ne seže dalje od njih".

43

I nije to jedinstven slučaj, da Grgec govori o takvim problemima suviše simplicistički. Nije odlika dobrog stila da komplicira, ali kad se uskogrudnim gledištem nastoji osvijetliti složena područja kakva su naša, onda to djeluje diletantski i površno. Niz najrazličitijih shvaćanja: u njemu se sastoji srž umjetničkog uopće, nisu smjela ostati strana ovoj knjizi. Golemi raspon između paul-valeryjevske potrage jedne matematske "formule za umjetnost" i Bretonova jedino stvarnog djelovanja misli u surrealističkom smislu, pokazuje dijalektički oprečan shvaćanje "magične desnice" i "mistične lijevice" (F. Rauhut) u traženju osnovne metode poniranja u samu bit umjetnosti: njezinu naravu i djelovanje. Svi ti ekspresionizmi, dada, nadrealizmi itd. ne mogu opravdati svoje trajanje nikakvim teoretiziranjem, već iskrenim umjetničkim djelima, što im služe kao uzor i podloga kojekakvim daljnjim opsjenama. Od takvih pitanja ogradila se Grgeva knjiga iz prilično nerazumljivih (u najmanju ruku) razloga. Doista, može biti zanimljivo raspredati o motivima naše narodne pjesme, o misteriji i paradoksima naše duševnosti, o mogućnostima i nemogućnostima adekvatnoga prevođenja, ali to je sve drugotno kad je u pitanju izgradnja na temelju stava naprama osnovnim umjetničkim pitanjima.

Ipak knjiga naša ima obilje važnih i zanimljivih pitanja, pogotovo u naš i za nas: kritika, književnost i nacionalnost, tradicija, književnost i nazor o svijetu itd. Sve su to goru i problemi u našoj prilično maglovitoj idejnoj orijentaciji pisaca, a još više kritičara.

Sadnja afirmacija hrvatskoga naroda u političkom pogledu donosi prije svega potrebu revizije kulturnih i umjetničkih vrednota. Tisu ljetna borba za krpicu zemlje, koja

e od sada biti ubilježena na svim zemljopisnim kartama kao Hrvatska, bit e okrunjena tek onda, kad za naše kulturno i umjetni ko blago izgradimo trajno mjesto u hramu zapadnih kultura. Za to je

44

potrebna i te kakva selekcija i revizija naše umjetni ke produkcije do sada i od sada; ne možda s partijskoga stanovišta, nego u znaku prave umjetni ke istine. To je opasan i delikatan posao i za ljude dostojne takva poziva a kamoli ne za diletante i umjetni ke analfabete (kojih u nas ima na pretek).

Za provo enje revizije naših umjetni kih vrednota potrebno je izgra eno stanovište s kojega emo prosu ivati. Grg evo mišljenje — da se samo kukavice zatvaraju u kule "artizma", dok im narod pati (str. 157) — nije ništa drugo, ve jedno kriti ko gledište, ija je polazna to ka neko, možda izgra eno stanovište. Ovu Grg evu izjavu proširuje korekcija i zamjerka Mauriacovoj "psihologijskoj nuždi", da umjetni ko stvaranje nije neodgovorna rabota, ve da tu postoje neki obziri na ela. Takvo mišljenje nije samo po sebi neto no, ali se ukazuje u sasma drugom svijetlu kad vidimo, koja to sve mjerila, dakle obzire, Grgec navodi za ocjenjivanje umjetni koga djela. On nalazi: "osim filologijskoga, psihologijskoga i estetskoga, još i religiozno, eti ko, filozofsko, nacionalno-patriotsko, socijalno, a i kojiput (a kada to, op. p.) politi ko" mjerilo (str. 127). itav problem tih obzira i mjerila možemo riješiti jednom re enicom: "Koliko god djelo u sebi imalo socijalnih, rodoljubnih i religioznih elemenata, kriterij e prosu ivanja njegove pjesni ke vrijednosti biti — pjesništvo".³ Kad ne bi tome bilo tako, našli bismo se u metežu mišljenja i sudova o jednom te istom pjesni kom djelu. Mnogostrukost mjerila uklju uje i mnogostrukost gledišta (i obratno) na dužnost i važnost umjetni koga djela, ako svako mjerilo uzmemo za jednakopravno ostalima.

³ - Francois Mauriac zastupa mišljenje, da je umjetni ko stvaranje odre eno slijepom nuždom.

45

Vrijednost bi, dakle, djela bila nestalna, tj. ovisna o onom mjerilu, u kojem se nalazi bit našeg poimanja djelovanja jedne umjetni ke grane. Time još nismo rekli, da se djelo ne može promatrati i na taj na in, ali sva su ta mjerila manje važna u pravom ocjenjivanju umjetni kih vrijednosti. Ako se u nekom djelu s umjetni kim pretenzijama ne osje a životno pulsiranje, jedna misti na snaga, koja struji ritmikom i tonikom, oblicima i bojama naših izražajnih mogu nosti, ono uop e nije umjetni ko djelo. Time smo riješili i pitanje kula "artizma". Uop e što to zna i: "kule artizma"? Ima li to biti zatvoreni izmišljeni svijet, daleko od životne stvarnosti, neka nadstvarna domena u smislu Bremondove " iste poezije" ili pak "artizama" — pojam u interpretaciji Modernista? U itavom kompleksu "artizma kao ideje⁴ i tehnike", potrebno je doista osuditi pretjerani kult prazne forme.

Kriteriji, koje Grgec zastupa, ne bi bili sasma isprazni. Ali to i nije važno. Bitno je to, da se progovorilo i pokušalo pristupiti sre ivanju pojmova na jednom veoma važnom području literarnoga života. Kritika, kao promicatelj "literarne selekcije", treba odrediti što je laž, a što umjetni ka istina, pravilno postaviti dijagnozu vrijednosti, ukazati na bolje mogu nosti i uvijek bilježiti dijagram stvarala ke dinamike pojedinaca, umjetni kih pokreta i vremena.

U teoretskom izlaganju o osebinama i zada i kriti ara i kritike kaže Grgec, da: "Ima ljudi, koji misle ili barem govore, da dobar

kritik može biti samo onaj, koji je dobar umjetnik" (str. 124).
Doista,

⁴ - A. Haler: Doživljavanje konkretne stvarnosti; HR, str. 85. - Ve Kant u djelu "Kritika estetske rasudne moći" razlaže kako umjetnost treba biti netendenciozna, jer sama ljepota je zapravo ono "što se bez interesa mili". U toj nezavisnosti umjetni koga stvaranja o bilo kakvim vanjskim interesima i tendenciji, podrazumijeva se artizam kao ideja.

46

"dobar kritik, ne mora biti i umjetnik stvaralac, i ako to još ne zna i, da ne smije biti. Zar su možda kritika i umjetnost stvari različite i daleke?" To je Grgec premostio tvrdnjom, kako "je dovoljno, da kritičar imade od pjesni koga dara toliko, da može receptivno primiti u dušu svu raznolikost pjesni koga stvaranja i sve to objektivno prosuditi" (str. 124). Zar možda Grgec misli, da je to malo? O, puno je to, jako puno! Da se asimilira i proživi neko umjetničko djelo treba i te koliko umjetničkih sposobnosti, upravo biti — umjetnik.

Ispravno je istaknuto, da pravi kritičar vrši dvostruki posao: "posao građenja i posao razaranja" (str. 124). Prema tome kritizirati nije lagodan posao. To uključuje ponajprije sposobnost asimilacije umjetničkih djela, zatim suvislo izlaganje refleksija o dojmovima te konačno zamjerke i savjete o boljim mogućnostima. Takva pitanja traže poseban studij, i šteta je, da se u ovoj knjizi tek na imaju. Govori se o potrebi raskrinkavanja lažnih umjetničkih veličina. Isto je tako važno pri jasnom određivanju sposobnosti i vrijednosti naših kritičara. Gorje zao kritičar, nego loš pisac. Djela lošeg pisca (ili bilo kakva umjetnika uopće) pada i od sebe brzo u zaborav, a zao kritičar unosi i krive sudove, uzdizati lažne veličine i neprestano stvarati pomutnju, i ako baš ni im ne opravdava svoju nužnost pa i za kratko.

Podjednako su zanimljiva pitanja: književnost i nacionalnost, književnost u vezi s nazorom na život i svijet te konačno u čemu se sastoji njena zadaća. Takvi se problemi dalje nižu u Grgjevoj knjizi. Poglavlje: Književnost i nacionalnost više je nego savremeno. Danas, kad se u nas može govoriti o pravoj narodnoj suverenosti i mogućnostima nacionalnoga rada na svim materijalnim i duhovnim područjima, potrebno je prije svega riješiti odnos nacije i umjetnosti. Nekada je bilo (a za neke možda

47

i sada) sporno pitanje: da li tretiranje nacionalnog (bilo tematski ili izražajno) u književnosti znači zaostalost, preživjelost ili čak regres, kad se govori o potrebi književnosti širih koncepcija, izgradnji jedne kozmopolitske kulture, kao i kolektivne umjetnosti bez granica i traženja nacionalnih obilježja. Odgovor je jednostavan. Nikada ne može doći do izgradnje jedinstvene kulture i opće nevelacije svijeta naroda iz razloga, koje je Emerson davno formulirao: "Čini se u prvi mah, da među ljudima postoji prevelika sklonost saopćivanju i primanju, tako te gotovo svatko dolazi u opasnost, da će se izgubiti u drugome; ali zakon individualnosti ostaje neumoljivo kod svojega tajnoga i krutoga pravila: Ti si ti, a ja sam ja, i tako neka ostane".⁵ Na istu način opravdavamo trajanje narodnih individualiteta. Ako utvrdimo, da su narodnosti nepromjenljive vrednote, koje se ne mogu, kao ni narodne kulture, nikada stopiti u neku daleku i maglenu internacionalu, imamo puno pravo da shvatimo nacionalnu književnost ravnopravnom a i pozitivnijom od svijeta kozmopolitskih koncepcija, koje bi trebale, u smislu traženja jedinstvene kulture, biti tobože progresivnije i savremenije.

Međutim, na čelno priznavanje aktuelnosti nacionalne književnosti na taj način, nema za njezinu umjetničku vrijednost nikakvu važnost. Nazdravi arski diletantizam misli, da se nacionalni izraz sastoji u izabiranju historijsko-patriotskih motiva, političkih

zbivanja, pou no-nacionalnih tirada itd. Bit nacionalnoga i rasnoga izraza mnogo je složenija i nesvjesno se pojavljuje na sasvim drugoj strani nego je to iznošenje motiva iz narodnoga života kako smo sada spomenuli. Možemo koliko nam drago iznositi i obrađivati narodni folklor, a da budemo još vrlo daleko od nacionalna pisca.

⁵ - Citirano po knjizi: "Na izvorima pjesništva".

48

U biološkoj i psihološkoj određenosti jedne rase i nacije nalaze se takve biološke oznake i psihološka zbivanja, koja takvu rasu ili naciju čine različitom od druge koje rase ili nacije. Tim oznakama je više-manje određen svaki pojedinac. Umjetnik treba da uoči taj psihološko-biološki, rasni i nacionalni kompleks, koji se očituje u svim područjima života u toliko profinjenim oblicima, da se ne trebamo suviše čuditi kad Paul Valery naglašuje, da postoji "nacionalni stil" i u — algebri.

Bit nacionalne umjetnosti treba, dakle, tražiti u tome rasno-nacionalnom kompleksu, kao na in ili izraz, u kome se javljaju osobite, profinjene oznake duševnosti jednoga naroda.

Na gore spomenuti problem kozmopoliziranja umjetnosti nadovezuje se sva ona pomodna ugledanja na zapadno umjetničko stvaranje. Posuđivanje tu ih umjetničkih ideologija zauzimalo je oduvijek u našem umjetničkom životu značajno mjesto. Ponajprije važno je riješiti: kad i koliko je korisno oplođivanje našega umjetničkoga stvaranja zapadnjačkim pomodnim pokretima umjetničke naravi. Isto je toliko važno pitanje, u kakvim su prilikama organski niknuli ti pokreti i da li su mogući za naše podneblje. Uočivši naš geografski i politički položaj naprama kulturnim središtima, lako je pogoditi odakle

smo posuivali škole i kamo su bila usmjerena naša umjetni ka nastojanja (i ako sa zakašnjenjem). Danas možemo spoznati, da je, dobrim dijelom, dinamika i produktivnost stvaralačkih središta kulturne Evrope pošla putem dekadanse. Prezrelost jednoga umjetni koga raspadanja, koje u svojem agonijalnom asu mašta o jeziku "poput algebarskih formula, brojeva i nota", a na drugim stranama zalazi u podsvijesna neartikulirana mucanja, traže i spas u mutnom primitivizmu, označuje rasap jedne kulture, koja u usporedbi s biljkom (Spenger), nakon ocvalosti i donesenih plodova, mora

49

izumrijeti. Ne moramo se posve složiti s pesimizmom takva gledanja, ali je činjenica, da zapadna vrela duhovnoga stvaranja pomalo sahnju.

Poznato naglašavanje naše zaostalosti za evropskim umjetni kim zbivanjima ne zna i, konačno, ništa drugo, već priželjkivanje takve sli ne agonije. Nakalamljivanje škola, koje ni u iz takvoga lešinastoga stanja, na naše "stotinu godina zaostale panonske prilike" (koje su, me utim, ipak zdrave), više je nego smiješno. To ne zna i, da moramo previdjeti veli anstveni rujni dogar jedne kulture, jer mi imamo mnogo toga da naučimo, da se tražimo kroz najbliže uzore, ali u granicama, koje pisac ove knjige ispravno predviđa, da: "naša književnost može u nekim crtama držati jednak korak s Evropom samo donle, dokle joj to dopušta jezgra naroda, (mi pocrtali) koja je svoj ukus i smisao za ritam izoštrila narodnom pjesmom, narodnim igrama i ustaljenim običajima" (str. 164).

Nije to nikakvo ograničavanje slobode stvaranja, kao ni stvaranje lokalne književnosti bez opće svjetske vrijednosti i interesa. Svjetska vrijednost nekoga umjetni koga djela sastoji se baš u tome, koliko je ono, uz opće evropske oznake, dalo osebnost svoga kraja i narodne duše. Uniformirana internacionalna

umjetnost (da li je uopće moguća?) dopala bi prije ili poslije sloma, a to bi značilo vraćanje svojim izvorima — zemlji i njenom životu.

Govore i prije, kako je za umjetnika vrijednost djela važnija izražajna strana, nego sami motivi, nismo nipošto zastupali bespredmetno i larpurlartisti ko poigravanje elementima vanjskoga izraza. Svako umjetničko djelo mora u istom mahu biti i odraz umjetnikova stava i shvaćanja života. To još ne zna i pretvoriti, recimo, jedno književno djelo u didaktičko filozofsko razmišljanje. Ispravno kaže Macaulay: "Najveća pogreška, koju pjesnik može učiniti, kad na svijet iznosi svoje misli i osjećaje, jest

50

preveliko mudrovanje". Snaga stvaralačke intuicije uključuje i dubinu stanovitih spoznaja i umjetnikova opredjeljenja, koja u biti ne znače ništa drugo, već jednu koncepciju i nazor na svijet, društvo, moral, vjeru itd. Ne mora to doduše biti u pojedinosti izgrađeno stanovište, jer naravno umjetnikoga posla ima svoju logiku i dosljednost, koja ipak ne isključuje razumsko opravdanje. Ne moramo se sasvim saglasiti s Grgevićim mišljenjem kad veli za književnike, da: "Oni daju plastičnu formu nejasnim naslućivanjima i pribavljaju moralnu pobjedu opravdanim težnjama" (str. 141), jer su shvaćanja umjetnosti kao zadatak u svijetu veoma različita, ali se ipak u jednom svi više-manje slažu, da umjetnost mora biti iskrena. U iskrenom iznošenju svojih osjećaja javljaju se stari ljudski instinkti za spoznajom, kao i za izgradnjom boljega i ljepšega života. U tom se smislu i umjetnik opredjeljuje u svojim djelima. Grgević ispravno veli: "Nije dovoljno obuhvatiti život samo u slici 'svijeta' (Weltbild), nego i u 'nazoru o svijetu' (Weltanschauung)" (str. 141).

U Grgevićevoj knjizi nalazimo zapravo veoma važna pitanja, koja su se kod nas rijetko i tek usput pokušala spomenuti. U

istaknutim poglavljima mnogi su problemi na elno sasvim ispravno postavljeni. Ono, što uop e manjka uvjerljivosti iznijetih mišljenja, je nedostatna argumentacija.

Grg eva knjiga izašla je još za narodnoga ropstva (1940. g.), ali po aktuelnosti svojih misli spada u pitanja naše umjetni ke budu nosti.

Iako je Grg evo mišljenje u podosta stvari jednostrano i nepotpuno, i ako su u knjizi najvrednije stranice, koje ne govore o zada i njezina naslova, ipak se ona mora shvatiti kao dobronamjerni prilog sre ivanju jedne kobne kaoti nosti naše umjetni ko idejne orijentacije.

32. Zvonimir Kataleni : „VODOPAD“ VINKA KOSA, str. 72-73 (2/1940)

Ima tome po koja godina, što smo tu i tamo naišli na izvana skromne, ali to više po vrijednosti upadljive, stihove pjesnika. Ušao je u naš pjesnički život tiho, zamišljen, povučen, što je simpatično, pogotovo kod mlada uvijek, koji je obično sklon vanjskim efektima. Ta skromnost je u naravi našeg pjesnika, a to se i čita u njegovoj zbirci. Nema tu razbacivanja u dimenzijama naše lokalne stvarnosti, niti jalova kopkanja po prašini starih tema, već uranjanje u područje svoga unutarnjeg svijeta, i ponovno izranjanje s punim šakama dubinskih algi — bogatih mističnih saznanja. Taj unutarnji svijet je njegovo najveće bogatstvo i on u njega duboko vjeruje:

Vjerujem u život izvan ovih gesta,
vjerujem u dane izvan ovih dana.
(Škropi rosa, 22)

Tamo on odluta željan okrjepu novih spoznaja:

Treba se u mir skriti
otići i onamo gdje svakidašnjost nije,
i izmašće samo i veliki smisao piti!
(Još uvijek isti šum, 5)

Kroz litavu njegovu liriku struji mistika poziva:

I ti treba u sebe, u širinu svijeta i graditi vječnost
nad satima ...
(Živjeti životom, 31)

Pjesnik se ne povla i u sebe zato, što je sustao nakon dugih lutanja po jesenjim blatom prekritim cestama na kojima je sretao isto tako blatne i pokisle ljude, koji ga pozdravljahu mržnjom i himbom, ve jednostavno stoga, što je to potreba njegove duše; interes za mistiku sakrivenog i, kona no, užitak, koji nam svakidani život nije u stanju da pruži. Zato i nema u Kosa egoizma i ljubomore, koja bi uvala taj nadzemaljski kut samo e da ga ne dosegne i okalja ovjek iz "dola", ve poziva

Reci drugima mjesto mene da nisu
tako zli ko što misle oni,
za sve iz dola imade mjesta na visu.
(Još uvijek isti šum, 5)

Poniranje pjesnika u sebe, kako smo vidjeli, nije uzrok u razo aranju, a tako niti u slabosti i pasivitetu pred neumoljivoš u naše stvarnosti. Kos dapa e voli gibanje, akciju, rad; klopot mlinskih kolesa i nadzemaljsku buku divovskih vodopada. I suviše dobro znade pogubnost statike i tragediju stvora, što "leži i eka i mlinski ga miševi jedu". Pjesnik se pokazao kao aktivista, koji to osje a u svakom nervu svoga lirskog utila.

Mrvit se, mijenjat oblike, služiti svojemu cilju,
padati, mrijeti, nikad ne zaliti truda.
(Mlinsko kolo, 23)

Otale i pjesnikov optimizam, vjera u bolju budu nost promjene, i u "njegov hod", koji je "vedar, sli an povratku u domovinu dragu iz sibirskog ropstva".

A sada dolazi najvažniji akt pjesnikova filozofskog stava. Možda je to velika ljubav, koja ga dovodi natrag iz njegovog svijeta u svakidanje zbivanje, nakon što je izuio dubinu stvari i bio. On se vraća tih, velik, sa smješkom i rukom spreman na pozdrav. Tu je Kos naj snažniji, itav taj životni stav, ta idejna kosovština, uinila je pjesnika jednim od najosebujnijih mladih radnika u nas na pjesni kom polju.

Ali to nije dosta. U pravoj umjetni koj realizaciji svojih htijenja, može se re i da je Kos tek djelomi no uspio.

Name e se tu i jedna opaska sasvim na elnog karaktera. Kos je pretežno meditativna narav. Meditacija u poeziji dovodi esto do opasnih intelektualnih iskonstruiranosti, a tada takova lirika prestaje biti lirika. Makar je i sada Kos gdjegdje pretjerao u tome pravcu, još ne zna i, da je prestao biti lirski, ali svakako manje. Možda bi bilo zanimljivo, da eš e pokuša zbivanja doživljavati na jednostavan emotivan na in jer, kona no, on i sam priznaje ograni enost meditativnih mogu nosti:

... Zar ni meditacija
ne mijenja uko enost našu?

Da on može i te kako snažno napisati i takove stihove, to su dokazale pjesme: Smrt ljeta, Travanj, Gasne sunce nad parkom, Srodnost duša, A ventsko vrijeme i još neke, koje su tako fine i prozra ne kao šareni lom sun evih zraka u kristalu hladnih gorskih vodopada.

Nemirni drhtaj ljeta u dolu
 i blijedilo liš a na granama,
 i nešto sasvim nalik bolu
 pojavilo se u našim stranama.
 (Smrt ljeta, 36)

Da je tu Kos manje originalan, to je to no, ali je i možda najviše lirski. On je, kona no, još mlad i može dosta toga promijeniti u na inu svoga stvaranja. Ako i jest meditacija u Kosovu karakteru i naravi, što je svakako pozitivno za oboga enje naše lirike u sadržajnom smislu, to mora svakako nastojati da ne zaboravlja na sve jednako važne elemente prave lirike.

O samom Kosovu izrazu ne može se re i mnogo pozitivna. On je još u izgradnji, traženjima istinskog, adekvatnog. Svakako je zanimljivo kako pjesnik postizava simboli ko-apstraktne efekte pomo u najobi njih slika, koje u asocijativnoj dinamici njegova stvaranja dobivaju bestjelesnu i astralnu aureolu:

Neproživljeno nešto, nešto sasvim novo
 ko maleno dijete sjedi na obali nutrine
 pokraj vodopada.
 (Kapljice pjevaju, 18)

Neugodno se doimlje mjestimi na nezgrapnost i suhoparnost izraza: "Magle, tužni izraz zemlje", ili "Padni sva, disharmonijo, iz zakona i institucija" itd. Sve to upu uje, da treba još dosta izgra ivanja u pravcu adekvatnijeg i lirskijeg izražaja.

Kad smo pro itali cijelu zbirku osje amo, da je Kos nesumnjivo talenat, koji hrvatska lirika i te kako treba. Iako ni jedna od pjesama zbirke ne e u i u lirske antologije, to ne zna i, da Kos ne e napisati i takovih, koje e trajno ostati kao neishlapljiva kap pjesnikova misti na vodopada.

33. Zvonimir Kataleni : LIRSKI RAD ALEKSE KOKI A, str. 108-111 (3/1940)

17. kolovoza umro je u Cetinju pjesnik hrvatskih bačkih ravnic — Aleksa Koki , u svojoj 27. godini života.

Rodio se u Subotici 14. listopada 1913. U Travniku je svršio gimnaziju, a u Zagrebu bogosloviju, gdje je 1937. bio i zarećen.

Sve enik-pjesnik uvijek je osjećao, da je duboko ukorijenjen u hrvatskom komadu zemlje — bačkim njivama — u kojima se klasovima njišu žuljevi hrvatskih seljaka, i u ni jednoj prilici nije prestao vjerovati u Hrvatsku Oslobođenu Misao, koja se neprestano puši kao najsvetiji kad iz bezbrojnih lokava prolivene krvi mu enika i heroja, što im ne da ošće da ljube svoju grudu i da vjeruju u njene bolje dane.

Pjesnički rad pokojnog pjesnika je relativno velik, ako se uzme u obzir, da se javio prvom pjesmom u Subotičkim novinama 1930. g., pa je od toga vremena štampao svoje stihove u Hrv. Prosvjeti, Hrv. Reviji, Hrv. Smotri, Lučici, Klasju naših ravni i gotovo u svim našim, kalendarima. Izdao je i zbirku pjesama "Klasovi pjevaju" 1937., a kratko prije smrti najavio je novu zbirku. Centrala Katoličke Akcije objavila mu je zbirku zbornih pjesama 1938., a 1939. izdalo mu je društvo sv. Jeronima knjižicu "Bunjevci i Šokci" u kojoj je suradnikom bio i Marko Koki . Desetak pjesama iz pokojnikove pjesničke ostavštine štampano je u 33—34 broju "Obitelji".

To bi bilo uglavnom biobibliografski podaci pjesnikovog rada.

Što zna i ocijeniti lirski rad Alekse Kokica?! Da li se može dati konačni, zaokruženi dojam poezije pjesnika, koji se tek poeo formirati i čija je pjesnička katarza bila u punom toku? U takovim slučajevima može se govoriti o više-manje uspješnim stihovima,

mjestimi nim umjetni kim ostvarenjima, tek o silhueti, koja se mogla, a i ne, razviti u zreli oblik i fizionomiju.

Koki je pjesnik smirene kršanske duše, ija je cijela poezija tek jedna tiha molitva za bunjeva ke ravnice, salaše, žitna polja i smirena ku na ognjišta. Po ispovijedanju katoli kog pogleda na svijet, bliz je Sudeti, Šopu, Ivi Horvatu, Korneru i još nekim lircima religiozne inspiracije, ali se ne može re i, da je epigon bilo kojeg uzora. Dok suptilni Sudeta prodahne svaku strofu, svaki stih, tihim žutim arpe om oproštaja od ovog svijeta, gledaju i svoje umorne žute ruke, Nikica Šop se jada Isusu kao najboljem drugu u predve erje kad se u oknima njegove sobe gasi dan, Aleksa Koki , doduše manje izra en i manje lirski od ove dvojice, gdjekada uspije, da nam djetinjom naivnoš u pruži mistiku badnjih no i, lelujanje zlatnih klasova po beskrajnim ravnicama, tihu idilu bunjeva kog sela i po koju iskrenu molitvu duboke vjere, ufanja i ljubavi.

U Koki evoj lirici uop e nema problematike jedne iskidane, nemirne li nosti; onog kolopleta sumnje, skepse, pregnu a i vje itih padanja. Koki je smiren; njemu je kršanska filozofija života mogla riješiti svaku životnu disonansu, ili bolje, ona se nije uop e mogla ni javiti u onoj vedroj djetinjoj smirenosti.

itavu Koki evu liriku prožima jedan fini, prozra ni ton, koji u crnini naših dana djeluje kao daleka, tiha šetnja kroz žita u proljetna svanu a.

Nebo je vedro i mirno. Nigdje ni oblaka nema.
 Sa mokre trave iz dola
 magla se vuče
 bježi ...
 gone je sunčane zrake. Jabuka spustila grane,
 jer plod je svakim danom
 sve ljepši, veći i teži.
 (Jutro na salašu, 19; Klasovi pjevaju)

Taj optimizam je plod duševne smirenosti i zadovoljstva, koje tu i tamo poremeti prirodna, vječna sjeta našeg rasnog, slavenskog, hrvatskog mentaliteta.

Naši ljudi su ozbiljni i mirni
 kao što je mirna nepregledna bačva nizina
 u vedre jesenske noći,
 kada se na svakom koraku osjeća blagoslov neba
 i Božja blizina.
 ...
 Kad u noći mirne tambure zaore glasno
 i u njihove teške grudi unesu nešto vedrine,
 onda im oči ožive vatrom,
 iz grla se vine pjesma, koja suze mami,
 jer je puna boli i topline.
 (Ljudi nizine, 21; Klasovi pjevaju.)

A tada se znade javiti i neka nužna nostalgija za prošlim i davnim, kada je bilo drugačije, ljepše i poštenije, pa pjeva u pismu, koje mu sestra šalje:

Al puštimo sve to brate. Mi smo još odviše mladi.
Možda, kako mi vele, mora tako da bude.
Bunjevci nisu više šta su kadgod bili,
ljubavi nemaju dosta do svoje rođene grude.
(Dok miriše dunje, 35; Klasovi pjevaju.)

Me utim, sve je to tek prolazna sjena, koja se izgubi netragom u
ushitu za njegovu dragu ravnicu:

Ko dugi uski puteljci
pružaju se brazde cijelom nedoglednom ravnicom
vijugaju brzim sitnim koracima
i pire kraj grmlja, šuma i križa
pa se na obzorju iza salaša spoje
s bijelim oblacima.
(Obasjane brazde, 30; Klasovi pjevaju.)

Ili:

Ravan plodna i bez kraja
miriši brazda, poljski cvit,
nebo plavo puno sjaja,
vedre pisme, svi e svit.
(Ba ka. Iz pjesnikove posmrtno ostavštine.)

Pjesnik ljubi svaku travu i žitaricu, jer u njoj vidi muku svojih
susjeda i blagoslov neba:

Nikada nijedna vojska nakon pobjede svoje
 tako ponosna stupala nije
 kao ona eta veselih žetelaca
 poslije teškog dvomjese nog rada,
 jer oni vide u svakom zrnu
 blagoslovljena je mnoga njihova patnja
 i u svakom teškom klasu
 krije se njihova velika nada.
 (Molitva za vesele žeteoce, 29; Klasovi pjevaju.)

Ta ljubav i vjernost zemlji hraniteljici, koja nas trajno veže uz polja, njive i brazde još od onih davnih vremena kada su naši praoci prvi puta zabrazdili u beskrajne ravnice izme u Dnjepra i Dnjestra, leži duboko u našim psihama, a u pjesniku Koki u našla je iskrenog, diskretnog vjesnika.

Još nešto znade pomutiti smirenost te vedre duše, a to je društvena nepravda i neprestana bijeda, koja kao teška veriga sputava nepregledne legije modernog robija, što izbacuje plu a u tvorni koj prašini za najnižu paru i zaklanja glave u trošne potleušice po kaljavim gradskim periferijama. Nema tu žestokog optuživanja i teških rije i — to nije u pjesnikovoj naravi — ve jedan tihi, ali krvavi protest i suosje aj za nevoljne i bijedne ove tužne sadašnjice. Pjesnik se u jednoj takovoj pjesmi obra a svecu Nikoli, koji prolazi kroz nikolinsku hladnu no , stavljaju i darove dobroj djeci u tamne, ugasle prozore:

Ostavi središte grada, gdje samo bogati žive.
 Od tebe njihova djeca smijeh i ruglo prave,
 po i onamo gdje su ulice uske i krive,
 gdje mnogi nemaju kruha u svoja usta da stave.

...

Oprosti, dobri Sve e, što sam te ovo ve e
 zaustavio malo na putu kada se žuriš svima,
 znaš, mene u srcu boli jako i pe e,
 kad neko gladuje, zebe, a drugi previše ima.
 (Susret sa sv. Nikolom, 71; Klasovi pjevaju.)

Iz djetinjih dana ponio je pjesnik najljepša i najdraža sje anja i uspomene. Uop e djetinjstvo — to su one drage, šarene slikovnice, koje leže duboko u našim dušama kroz itav život, i po kojima kasnije listamo s toliko pažnje i neke tihe nostalgije za davnim, dragim i nepovratnim. Takovih ugo aja nalazimo podosta u lirici Alekse Koki a.

U duhu i sad te vidim, željo djetinjstva cijelog,
 ko sre u minulih dana u srcu nosim te svuda,
 salašu bijeli i tihi uresu, zelenih polja,
 što ležiš kraj duga puta u sjeni krošnjata duda.
 (Salaš sred zelenih njiva, 17; Klasovi pjevaju.)

Taj kompleks infantilnih doživljavanja i sje anja izbija i iz Koki evih pjesama, koje na prvi pogled ne djeluju kao neposredno iznošenje utisaka iz djetinjstva. To se naro ito vidi u boži nom ciklusu "Kod jaslica", koji se nalazi u zbirci "Klasovi pjevaju". Ima tu stihova, koji se ne mogu potpuno proživjeti i osjetiti, ako se ne sjetimo vlastitih doživljaja i reminiscencija na te najtajanstvenije blagdanske dane, kada se sumrak hvata odmah iza podneva, a negdje daleko po cestama uju ee zvon i i na saonicama, što jure beskrajnim bijelim sagovima.

Na slami u kutu sobe braco je sjeo, moli,
 darove razgleda svoje
 što mu ih otac je dao,
 stariji brat je svije e na grani stao da pali,
 pa digao orah je zlatni
 što je na zemlju pao.
 (Moji se dive Božanskom edu, 13; Klasovi pjevaju.)

Ova je strofa dokaz nesumnjivog Koki evog talenta. Nije li ovaj zadnji dvostih: — pa digao orah je zlatni što je na zemlju pao — dan tako jednostavno, nenametljivo, uvjerljivo: brat je stao da pali svije e, jelova se gran ica zanjihala, a jedan je blistavi, zlatni orah spuznuo po glatkim jelovim iglicama na zemlju. Taj mali, iskreni detalj budi u nama onu polumra nu boži nu atmosferu, kad odbljesci iz pe i palucaju po blistavom nakitu jela, s kojih se u našim sobama, otapaju mirisi dalekih gorskih proplanaka. I mi se u duhu vidimo kako maleni tapkamo oko boži nih jela, prigledavamo nakit, razmještavamo na jelovim granama pozla ene orahe, sve to u nekoj udnoj, pritajenoj radosti, u o ekivanju, da e papirnati an eli s vrha jele zalepršati sobom u polumraku zimskog predve erja.

Ovakovi infantilni ugo aji su baš ono najzanimljivije u itavoj Koki evoj lirici. Ti diskretni sklopovi rije i, koji pokušavaju do arati jedan estetski doživljaj za sebe, iako neizgra eni, i esto nevješti, ipak dokazuju, da se Koki mogao razviti i u pjesnika boljih kvaliteta.

Aleksa Koki izdao je prvu i posljednju zbirku lirike "Klasovi pjevaju". Zbirku je podijelio na dva dijela. U prvom dijelu pretežno pjeva o sun anim ba kim ravnicama, a sve produhovljeno notom religiozne inspiracije. U drugom dijelu zbirke nalaze se ve inom pjesme isto duhovnog sadržaja. Ve sami naslovi ciklusa toga dijela govore o njihovom raspoloženju: Svijetlim visinama, Blagdani duše i Dani tišine i molitve.

Uzdrhtalo srce mi mlado, zasjale živo su oči,
 dušom se razlila mojom beskrajna sreća i radost,
 spoznao kada sam jedne zvjezdane jesenske noći,
 da zoveš, Isuse, mene i tražiš svu moju mladost.
 (Radost mladog srca, 43; Klasovi pjevaju.)

Ovo je osnovni motiv, koji se često ponavlja u Koki evoj lirici
 takove vrste. Tek gdje gdje javi se nemir i sumnja: da li je
 dostojan,
 i da li ima dovoljno snage za veliku zadaću, koju mu je namijenio
 Svesilni:

Rukama svojim slabim i ljudskim
 da nosit mogu
 nebesko Janje, koje sve je sveto,
 koga samo ista, topla srca kruže,
 pred kojim sunce i zvijezde se gube,
 kog za ljubav žarku mole i prose
 i ponizno služe
 sve veličine ...
 Zar to Janje sveto da ruke moje nose?
 (Tiha adoracija, 48; Klasovi pjevaju.)

Ti su nemiri prolazni i nestaje ih "U sjaju vje nog svijetla":

Predobri,
 hvala Ti što si
 svu moju mladost uresio cvijećem,
 koje je stalno samo Tebi cvalo
 i duša je moja bila sli na rosi
 na koju je palo
 pozlaćeno svijetlo jutarnjega sunca.
 (U sjaju vje nog svijetla, 49; Klasovi pjevaju.)

Izgleda, da je pjesniku, kod njegove isto duhovne lirike, bila glavna iskrenost, koja još ne zna i umjetni ki akt, nego tek jednu
63

Aleksandar Marks: Povorka bijednih

komponentu umjetni kog oblikovanja. To još ne zna i, da pjesme takova sadržaja ne valjaju, ali su svakako sa umjetni kog gledišta prili no slabe.

(O knjizi zbornih pjesama uop e ne u govoriti, jer joj je umjetni ka vrijednost malena, a djelomi no nikakova.)

U inivši sinteti ki prikaz ugo aja, koji prevladavaju u Koki evoj lirici, trebalo bi se re i o njegovu izrazu. No još prije toga valja napomenuti, da je jezik u pjesmama lijep i ist. Mnoge pjesme su pisane ikavski, što naro ito intimno djeluje. Govore i o izrazu, ponovit u samo rije i, koje sam naglasio u po etku. Koki eva pjesni ka katarza bila je u punom toku, a to zna i, da mu je i izraz neuravnotežen, nedotjeran, esto naivno primitivan, pa na prvi pogled djeluje banalno. O pravim umjetni kim ostvarenjima u Koki evoj lirici može se govoriti samo kod pojedinih stihova, rijetko itavih strofa. I to je uspjeh kad se ima u vidu, da za razvitak u izgra enu pjesni ku li nost treba vremena, puno pokušaja, traženja li nog i adekvatnog.

Ne emo postavljati nikakove tvrdnje koliko je hrvatska lirika izgubila s Aleksom Koki em, ali jedno je sigurno, da je Ba ka Hrvatska izgubila jednog od najaktivnijih mladih radnika na kulturnom polju, a tako i borca za svijetlije dane naše ispa ene hrvatske grude.

34. Zvonimir Kataleni : RAZMIŠLJANJA O GOSPODINU SCHVEDENKLEEU, str. 189-192 (5/1942)

Bernhardt Kellermann htio je na i duboke, sudbinske, ili ak — slu ajne uzroke svoga gospodina Schwedenkleea u podru ju, koje bi zapravo bilo nevidljivo za obi ne o i onakva sretna zvijezda, pod kojom se ra aju oni igra i (kako kaže pisac) da na prvom ulošku u Monte-Carlu povla e glavni zgoditak. Ona providnost, koja odlu uje da se jedna ptica rodi u sun anim prašumama Amazonke, a druga u tundri ili jednoli nom kršu, odredila je Schwedenkleeu (glavnom licu romana Strast) njegovu nehoti nu ulogu da bude "ljubimac sre e". I to je on morao postati. Zar je na primjer Schwedenklee kriv, što je ro en u imu noj obitelji, što je prvim planovima (bio je arhitekt) zaradio toliko, da je mogao živjeti od rente, ili da su mu se djevojke podavale tako, da je kona no izišlo kao da je on njih napustio, a zapravo on je samo prihvatio pruženu ruku, i kad mu je bilo dosta... itd. To je sudbinska odre enost: da je netko ve od ro enja bogat, a drugi da se razvija pod "minimumom svijetla". Trebalo je odrediti unutarne lice gospodina Schwedenkleea i to je pisac u inio na takav na in. A sada bi došlo ono, naj udnije. Mi bismo gospodina Schwedenkleea shvatili onako, kako to Kellermann možda nije svijesno u inio, ali je baš zbog toga uspio elementarnije, ak prirodnije iznijeti problem, koji nije samo pitanje jednog individualnog života, ve jedne "kaste", pojave interkontinentalnog društva, koja zbog svoje društvo vne uloge upu uje na posebna razmatranja. Zašto toga Kellerman nije namjerice u inio? Ili još bolje: zar nije smiješno takvo pitanje, gdje piscu propisujemo, što je i kako je nešto morao obraditi? Ne; mi izvjesno znamo, da je Schwedenklee takav i takav, da je za takav portret Kellermann u inio sve, ali imamo pravo da na temelju jedne plasti ne pojave ispitujemo onu skrivenu

psihologiju, koja nije zbita u retke, već koje problematika titra neispisana.

66

Ne znam u koliko je istina, da se Kellermann u nizu izdanih djela udubljuje u obradu: rašlanjivanje duše, dakle — uvraća u nutrinu zbivanja i dogođaja, traži njihove motive, pa čak i izbjegava liriziranja, koja bi mogla zamutiti pogled. Izvjesno je, međutim, da je u slučaju Schwedenkleea ukazao na to, pogotovo ako se sjetimo "Mora" i "Tunela", koji potonji zapravo znači zahvat u mehaniku života, masa i elemenata realističkog karaktera. Druga je već u "Ingeborg", "Yester und Li" i još nekim drugim djelima. Bernhardt Kellermann, ratni i poluknjiževni izvjestitelj "Berliner Tageblatta", gdje donosi tužne slike iz prvog svjetskog rata, odlazi da u snobovski uhljebljenom društvu potraži gospodina Schwedenkleea, da ga dovede u zabunu radi misterioznih dopisa nekog Blanka, da ga u ini mladićem radi neke Ellen, i konačno vrati u njegovu kavanu nakon mnogih duševnih obrata, "produhovljenijega lica" i "nešto više pogrbljena". "Schwedenklees Erlebnis" (Strast) nisu knjige neobične radnje, nisu bizarni i zapanjujući po načinu prikazivanja, ali su to više pogubniji u svojoj staloženosti i toliko zreliji. Kellermann je u načinu obrade svoga romana prilično zaudao. Nakon bizarnih djela "Sassa yo Yassa", "Yester und Li", pa djelomično "Ingeborg" i "More", jedna staložena psihološka "studija" gospodina Schwedenkleea s vrlo oskudnim opisima prirode, bez liriziranja toliko divna, da čak i — dosaduje. "More" je ritam valova u golemoj ljestvici boja, buke, mirisa, užasa i zanosa. Ljudi "Mora" su poluživotinje, ljudi "Ingeborg", pogotovo ona — Ingeborg sama — zapravo je dio rascvjetane prirode,aska, šuma u sutonu, pa zato i nestaje kad okopni ljetovanje i nado u teške jesenje kiše. Ne znam, da li da ovu "staloženost" u lirskom doživljavanju kod romana "Strast" nazovemo, u poredbi s lirikom

ostalnih, manjkom u umjetni koj obradi, ali svakako ne im, što je za sam sadržaj daleko dublje i potrebnije.

67

Schwedenklee je gra anin u lošem smislu (ne toliko lošem, koliko prosje nijem). Na o evini nadogradio je samo jedan kat u smislu modernije arhitekture. Za mladosti pun poleta, rebelstva i nacрта o izgradnji itavih gradova, a u svojem etvrtom i petom deceniju gospodin s krznom oko vrata, zaobljene uhranjene fizionomije, odre enih sati za doru ke, popodnevena spavanja, kavanske posjete, kartanja, šetnje i diskretno pogledavanje za razbludnim zavodljivim nogama mladih uli nih prolaznica. I baš tome gospodinu Schswedenkleeu, inženjeru u miru i rentijeru, jedno obi no pismo o smrti neke misti ne Rose ugrozi solidnost njegove putanje i stanja, koje zapravo nije ništa drugo ve pritajen gra anski strah od starosti i smrti, kao i onakva troma zasi enost, koja predhodi starosti, dakle opet jedan tihi predznak zemaljskog konca. Schwedenklee je ipak toliko materijalista, da se toga pomalo plaši, a opet toliko kolebljiv u svome materijalizmu da ne bude praznovjeran i sujevjeran.

Trebalo bi ispri ati sadržaj djela da se može dalje raš lanjivati pojava Schwedenkleeova. Dakle, Schwedenklee živi u Berlinu. Kako živi Schwedenklee ve je re eno. Posjeduje imanje u provinciji, stan u glavnom gradu, gazdaricu i svoj gra anski mir. On je imu an, dakle — prili an snob. Od nekog vremena uznemiruju ga pisma gospodina Blanka, koji mu uporno javlja, da ga se na samrtnom asu sjetila njegova, Blankova, žena Rosa, i da mu, Schwedenkleeu, sve — oprašta. Schwedenklee ho e i dalje biti miran, ali ve glumi mir. Stvar ga ne samo zanima, ve i straši. Kona no saznaje istinu: Rosa je njegovo bivše poznanstvo iz Pariza, ak ljubavnica, koju je napustio. Ona se onda zvala Ellen i odatle itava zabuna, jer Blank neprestano govori o nekoj

Rosi, koje ime Schwedenklee uopće nema u svom ljubavni kom arhivu. Ta ga okolnost, da se naime riješio nepoznatog fantoma u obliku imena Rose, toliko gane, da propalog Blanka, muža svoje ljubavnice i bivšeg opernog pjevača, nagrađuje prilikom svotom

68

novaca. Nakon Blankove smrti, koja je radi njegove plućne bolesti bila neizbježiva, susreće Schwedenklee drugu, produhovljeniju i ljepšu Ellen — kćerku Blankovu i njegove bivše ljubavnice. Taj ga tihi, zaplakani stvor od devetnaest godina, krhak poput stapke najfinijeg cvijeta, ipak zbuni kao nijedna žena, kojih nije bilo malo za čitava njegova života.

On je, kao prijatelj njezine majke i oca, uzima u svoju kuću, odijeva, dotjeruje, obasiplje ugodnostima, odvodi na svoje imanje i mašta s njom i radi nje o fantastičnoj vili, koju će sagraditi za nju itd. Schwedenklee je izgubio ravnotežu. On više nije samo berlinski snob: kavanski biljarist i ulični šetač između 19 i 20 sati, već pravi — tetrijeb, koji svoju ljubav prema Elleni izživljuje u obrađivanju vrta, kalamljenju govora, crtanju novih nacrti, napornoj vožnji dvokolicom i nizu onih, za njega prije, teških i napornih poslova. No to je trajalo kratko. On je ipak dvostruko stariji od Ellene, a ona je vitka poput košute, lijepa i umiljata, posjeduje naslijeđeni talenat za pozornicu i shvaća Schwedenkleea kao drugog oca. To je tragika konca, to su činjenice, koje su ih rastavile. Probućena strast, upravo pobožna ljubav starog ljubavnog sladokusca gasne, i on se jedne večeri pojavljuje u svojoj uobičajenoj berlinskoj kavani kad je po eo padati prvi snijeg. Karakteristična koincidencija! Radi toga i takvog sadržaja ne bi ova knjiga bila toliko zanimljiva. Njezina snaga leži u drugom problemu. Schwedenklee, naime, nije samo tip, individuum. On je osim toga i pojam; pojam uvijek, kojega nalazimo u svim geografskim širinama, samo u izdanju svoje rase i mentaliteta. U prerezu svakog društva sliče nog kulturnog i

društvojnog stupnja na i e se sloj Schwedenkleea kao redovitu pojavu. Da ne navodim primjere iz književnosti, pogotovo socijalne, re i u samo, da je to i logi no, jer je takav tip organska šara u društvenom ornametu evropske i ameri ke strukture. Pojam snoba ga ne uklju uje sasvim, i ako tu ima snobizma. Pojam poluinteligenata, polukulturnog barbara ili

69

dekadentnog intelektualca tako er ne sasvim. Nešto etvrto, peto, što to sve uklju uje, a obojadisano je manama, kao i onakvim krjepostima, koje mogu biti i laž. Schwedenklee na primjer prolazi kroz duhovne faze poluinteligenata i gra anina. U mladosti ambiciozan, oduševljen humanitarnim idejama, pomalo i socijalisti ki opredjeljen, ali ipak na spoznaji, da je njegov tata imu an. Osim toga u i glazbu i putuje, sabire starine i ljubaka se s tipka icama, kitni arkama i studenticama. Pun je razli itih planova. Nešto i ostvari, a onda ve osje a, da život suviše umara. Više polaže važnosti na kuhinju i na udoban stan, a od vremena do vremena dopušta, da opi je neku zgodnu djevojku, dovede u svoju ku u i po ini s njome pokoju vragoliju. Ima stalnu kavanu, kartaški stol i uvijek se blago smješka "gospo ici na blagajni". Ne voli itati djela, koja mogu stavljati duševne i intelektualne dileme, napušta ga ambicija i zadovoljan je sa stalnom rentom. Ako ga što i ja e potrese (gospo ica Ellen), ipak sve svršava dobro, jer, kona no — emu sve to?! Me utim, Schwedenklee je ipak u inio koješta, što upu uje na krjeposti. O, baš to, što on voli biti i " ovje an" i karitativan i osje ajan, ak i zaljubljen, zavarava ovjeka kad procjenjuje. Zašto on na primjer iskazuje Blanku toliku dobrotu? Možda time i zato što itamo na jednoj stranici: "Schwedenklee se nije odviše brinuo za sudbinu svojih bližnjih, pa ni za sudbinu svojih prijatelja i znanaca, jer je uvijek bio zaposlen samim sobom. Od vremena do vremena osje ao je prili no ravnodušnu potrebu, da se zadovolji bilo kakovim dobrim djelom" ... Ili: "Tako je i danas narinuo Blanku

prilično veliku sumu novaca, samo da nađe spokojstva pred
mu nim mislima i refleksijama o današnjem društvenom poretku,
nepravdnoj diobi društvenih klasa i drugim bijednim stvarima"
(Strast, 112).

Zar treba više, nego plastično prikazati takvu pojavu? Eto, to je
gospodin Schwedenklee kao pojam i prototip onih stotina tisuća a
Schwedenkleea, koji žive i koji će živjeti od generacije u

70

generaciju. U tome je suvremenost toga tipa, a i snaga
Kellermannove knjige. Možda joj je vrijednost manja, jer je tip
zapravo malovrijedan, nikakav heroj, patnik ili Prometej?. Možda i
nije, jer je osoba, glavno lice romana, pojava, koju susrećemo
svaki dan u raznim oblicima: pod vidom skepse (koja uvijek nije
znak jedne tužne filozofije, već senilnosti), ili pak pod vidom
roditeljskog tutorstva nad tobože razuzdanim
zanesenjaci i mjesecima, dakle svima onima, koji
neće tako lako kapitulirati, obući šlape, zapaliti lulu i
oblomovski sjesti kraj tople peći. Na to upućuju ti
Schwedenkleei, negacije na pubertetsku ludost
revolucionaraca i ljudi, koji ne matematiziraju mogu nosti
iskorišćavanje ovozemnog života. Groznija modifikacija takvog
Schwedenkleea, pomalo skeptičnog i prividno dekadentnog, jest
poluinteligentni i polukulturni barbar, koji svoje neartikulirane
instinkte skriva pod uljudbene oblike snobovštine. On u spoznaji
svojih nemoćnosti, sa svim Schwedenkleeovskim manama, a u želji za
lakim životom, prije nego što obući šlape i zapali lulu počinje more
ludorija i zločina svoje vrste. Vjerujem, da u više manje mnogim
ljudima živi Schwedenklee latentno, u krnjem izdanju, da će se
do stanovitih godina probuditi i tražiti mir za svoj "umor", ali to
ne zna i, da negativnost takva mentaliteta može ostati bez oštre
kritike. Taj mentalitet stvara one žabokrećine ukusa,
diletantizma i purgeraja. Najčešće se očituje kao zaostalost i

senilna reakcija na mladost i revolucionarnu dinamiku. Ti i gorji Schwedenkleei su solidarni na jedan nevidljiv na in i tvore Kastu duhovne bijede, tako siromašni na krjeposti jednog višeg smisla. Ne emo (za sada!) pomirenja sa gg. Schwedenkleeima! Treba biti toliko "lu ak", da se hazardira sa smiješkom i kad to zna i izgubiti ono, što bi gra ani rekli "smisao za prakti ni život".

Kellermann je pisac lijepih kvaliteta. Dao nam je hamsunski toplu "Ingeborg" i zanosno, elementarno "More"¹, koje miriše na jod, ribe

Vladimir Udatny: Bez naslova

72

i alge, a sada ga upoznajemo kao pisca, koji ulazi i nehotice u vanredno duboku problematiku društvene gra e itavih uljudbi i kontinenata. Ta je knjiga potakla na gornje misli. Ona je dobro u inila, i mi je pozdravljamo kao vrijedno književno djelo.

¹ - Na hrvatski je prevedena "Ingeborg" i "More", a sada i tre e djelo "Schwedenklee Erlebnis". Bemhardt Kellermann: "Strast", BE-L-KA, 1941

35. Zvonimir Kataleni : O PROBLEMIMA KRITIKE DO PRISILNE ISPOVIJEDI , str. 312-315 (8/1942)

Recenzija ne smije biti impresionisti ka, a kritika nipošto tek suhoparni podaci o nakladi, uvezu i cijeni pojedine knjige, kao i biografiji pisca. Op enito književna ocjena nastaje, i po obliku i po sadržini, u prostoru ovih krajnosti. Kritika je ipak, kad je najefektnija, osobna, a recenzija je, i kad je "najosobnija", uglavnom nabranje vanjskih injenica u vezi s izdanim djelom. Govoriti o književnim pojavama može se, dakle, ili "historijski" u lošem smislu — recenzentski, ili "impresionisti ki", a onda je to kamen smutnje o vrijednostima i manjcima književnog djela. Time ne zagovaram mišljenje o krajnjoj relativnosti umjetni kog ocjenjivanja, ali ukazujem na njegove karikature kad se ili samo pobiru vanjski podaci ili samo gezirski provrije u zanosu ili mržnji, koji se probude i planu za itanja.

Koliko god su kompromisi dokaz slabosti (koji puta i dalekovidnosti), toliko ih ne možemo mimoi i ni u kakvom poslu. Zar je, na primjer, svejedno i sporedno znati biobibliografske podatke uz onaj osje aj, koji se u nama oblikuje nakon pro itana djela. I ako te "vanjske injenice" doduše ne smiju djelovati na onaj sirovi dojam, koji smo stekli odgonetaju i neposredno jednodimenzionalne mogu nosti umjetnika književnika: crninu slova na bijelim listovima. U toj jednostavnoj vanjskoj injenici eka latentno nešto drugo, nešto što povampiri kad do e u dodir sa sviješ u, probudi se i iskukulji — kruti kristal pote e i od gle era u listovima knjiga nastaje bujica, struja, život, ukratko ovjek. Ovo se osje a i ocjenjuje neposredno. Onda se pišu impresionisti ke kritike, koje kadkada postaju drugo pjesni ko djelo. Iz toga sli nog zanosa nicali su oni pjesni ki komentari, recimo, sv. Pisma, narodnih epova i ostalih sinteti kih djela

pjesni ke naravi. Ti komentari mogli su biti, dakle, toliko dobri kao samo djelo, ili toliko

74

jadni, koliko je ono samo bilo. Da se ovo posljednje nije dogodilo, ili barem vrlo rijetko, sreća je jedino u tome, da je za pravo i duboko ganuće potreban pravi i veliki umjetnički poticaj. Htjedoh re i, da su takvi dobri komentari i prepjevi nikli iz onakvog entuzijazma, kakva esto nalazimo u zanosnoj impresionističkoj kritici. Takav zanos koji puta oslijepi gledaoca i oglušiti slušaoca. Naš idealni zahtjev je potreba krajnje srećenosti s predviđanjem svih mogućih afekata i zanosa.

Dakle: i um i srce, jer najveća djela nikad u bratstvu uma i srca. Takva mora biti i kritika. Ako je, dakle, recenzija isključivo "umna" u smislu hladno, konstatiranje činjenica bibliografske naravi, onda je ona kao kritika i prikaz promašena, i tada recenzija postaje doista utjelovljenje onog pojma, kojeg sam nosio u svijesti kad sam počeo ovo pisati. Ako je pak impresionistička kritika "pjesnička" u smislu srčanog i afektno nesmotrenog zanosa, onda se to opet poklapa s onim, što se o njoj danas javno i misli.

Metoda kritike bit će spoj jednog i drugog, te će on, kao novi nevidljivi duševni i pojmovni organizam i aparat, postati jedno vanrealno moćno oružje za relativno točno, a čak i izvjesno točno, određivanje književničke vrednote u liniji stvaranja pojedinog doba. Poznato je, da se primitivac u odlukama obrađiva redovito najviše i kristalne kontraste, ili onako romantično: ako je neko jednom bio nepošten, on je već lopov, ako se pokazao dobrim, onda je svetac. To je psihologija romantike: idealno dobro ili idealno zlo. Nijansa i drugih poteškoća nema. Bogatstvo ljestvice u izmjenjivanju i stapanju jednog i drugog ti romantični primitivci uopće ne zapažaju ili vrlo rijetko. Da ne preem prenaglo na jedno drugo pitanje, koje je u savezu s

gornjim razlaganjem o krivim kritičkim pretpostavkama u obliku recenzije i impresionističke kritike! Sve je to podnošljivo, dok je pošteno. Krivo je, ali, neka; pogriješiti se može. Međutim, glupo

75

je, nepotrebno je i zlobno je tako pisati kad se iza toga krije uznetalenat još i pokoja druga "vrlina". Možda važnost daljnjeg razlaganja gubi liniju ozbiljnosti i šire nezainteresiranosti, kakva nas je dosada pratila, ali ipak ...

Osvrnu i se na našu revijalnu kritiku, koja se povremeno javlja u vezi s novim i novim izdanjima, opaža se veće rene romantizirani primitivizam u odabiranju metode za ocjenjivanje. Ili recenzija ili impresivni bombastični panegirici. Ovo posljednje doživljava vrhunac u artistikom zanosu naše Moderne, ili u dnevno političkom probitačnom pogledu kod aktuelnih i socijalnih obojenih djela. Jedno i drugo osnovano je na laži, na invalidštini i pomanjkanju pravog talenta, ukusa, kulture i razbora, ali s puno smisla za lakrdije, izgradnju karijera i dodvoravanje. To su bolesti, koje haraju našim kulturno književnim listovima i revijama. Ili recenzija, ili komedija od zanosu. Prljava posla i sramota! Ne valja ovo samo tako olako žigosati, razbaciti se rije ima i onda zatvoriti "njušku". Za takvih pokusa može uvijek doživjeti to, da se predloži, kako se rebelima treba zabraniti pisanje, jer je to pubertet, ili težnja za lažnom originalnošću, ili igra, koja se redovito treba upriličiti kod ulaska takvog mladića u književni život. O, božji ljudi! Zašto odmah pubertet, laž, poziranje i sli no?! Zašto svi ti, koji se zbog svog političkog, religijskog i filozofskog opredjeljenja užasavaju Freuda, tumače te pojave ipak suviše freudovski. Da, bit će to, da se u udnom šišmiševskom strahu svijetla i istine, lažaju onih sredstava, koja su drugi već upotrebljena odavno bacili u kanal. Ljudi, koji misle, (ili si tek umišljaju!) da vide mane, nisu baš tako neosnovano i podsvijesno uvjetovani u svojem radu, i nipošto ne

e samo zbiti svoj hir u tri i četiri tiskane stranice i — dosta. Oni misle i i tako daleko, da jednom zapitaju za moralnu propustnicu one, koji drže, da su tiskanim djelom zadužili domovinu i sve njezine fondove i nov arske ustanove do svoga osmog koljena. To je sprdnja, ako

76

tako drže, a da drže, dokazuju onakvim recenzijama i impresionisti kim kritikama, koje ni u, poput gljiva muhara da truju poštene građane. I kad se ti građani, bolje, ita i, našopaju dosta i previše tih "ludih gljiva", onda se razgalame, da je naš kulturni život ispod kritike. Jest, baš ispod kritike i to takve "kritike". On je zapravo izvan te kritike, jer ti, koji ga kritiziraju i recenziraju, nemaju za to sposobnosti.

Diletanata mora biti, ali zlo inaca ne smije biti. To ne govori uvijek, koji si uobražava, da je pozvan "svije om u ruci rastjerati štakore", ve promatra, kome nisu na pameti isključivo državni novini izvori za naplativanje svoje književne vjernosti domovini. Ne ti e me se, brao, ništa! Ne želim da druge smetam u njihovom hrkovitom poslu, ali kao jedan od onih, koji se rodiše na krvavim poljanama naše još krvavije grude, pratim sa u enjem, kako je istina postala tako zlo inak i rekvizit, tako opasan element i stvar bez vrijednosti.

Zamislimo se nad ovim, ali bez velike i pubertetske nade, da e biti bolje, da e ti ratari, koji siju snijet u zdrava žita, biti i trunak ganuti. Oni to naprosto ne mogu biti, jer se svaki posebice smatra kulturnim mesijom na državnom valovu.

Govorit e se, da nije redovito vrijeme, i da se treba odstupiti od kojekakvih preoštrih zahtjeva. A? Za takve ljude, koji to traže, uvijek je nekakvo neredovito vrijeme. Velim: nema nikakvog neredovitog vremena, jer kad bolesnik oboli od dvije bolesti nema

tako luda lije nika, koji e najprije lije iti jednu, pa kad ove nestane drugu, ako je ona izlije iva uporedno s prvom. Kulturna podru ja ne smiju ostati radi ozbiljnosti prilika deseta briga, jer onda postaju plijenom onakvih individuuma, koji na otvorenu ranu me u — papriku.

77

Snizivanje kulturne razine esta je injenica, i to zbog pomanjkanja unutarnje suradnje stvaralaca, ili zbog pada stvaralacke snage u jednom dobu. Revolucionarno doba zna i prekretnicu, i as gdje se stane, da se ili razmisli, ili bulji prazne lubanje (mislim u kulturnom pogledu), pa se onda opet po ne razmatati klupko na onu stranu, u koju je usmjerena revolucija i njene težnje. Taj as stajanja, i prividne neodlu nosti, izrabljuju i prosje ni stvaraoci i prosje ni kriti ari. Izrabljuju ga "šverceri" laktaši i oni "rodoljubi od ju er". To je redovita pojava u tako "neredovitom" stanju. Mi je priznajemo, jer smo iskreni i — mladi, ali se znademo i zgroziti nad hanibalskim instinktima tih "od ju er" rodoljuba i boraca. Ali kad ovi prodru na svetište umjetnosti, onda onijemimo, jer imaju iza sebe i ispred sebe politike garancije, a u duši su plazme bez karaktera, ponosa i stida. Ne, u kulturne poslove im ne damo, pa neka dre e kao jarci. Za kulturni i moralni "šverc" nije ništa predvi eno, nije afiširana ni jedna osuda, bez bojazni se posluje. Naoko bez bojazni, ali to e u budućnosti našeg kulturnog stvaranja ostati trajno žigosana roba, Juidini novci i drvene tkanine mjesto vunjenih. Pomislimo, bra o, da e nas nestati, ali da e rod hrvatski živjeti i dalje. Zar da mu dademo u baštinu naše prnje, poroke i ireve?!

Želio bih još da se pokuša zaboraviti na potpisnika ovog lanka, da se ne bi u protivnom slu aju morali svi oni, koji misle, kako su pozvani da ga žigošu, poslužiti "freudevskim metodama". Da je to

nepotrebno i za njih i za mene, re i u: nisam imao nikakve druge namjere, nego da pišem o recenziji i kritici, a ako sam svršio s uprtim prstom u rane i ljage nije moja krivnja. Dalje nema smisla. Preglupo je, da se misli, kako smo svi mi budale. Ti "šverceri" možda to i ne misle, možda i nisu sasvim svijesni svoje malenkosti, ali neka ipak budu tiši, kad ih se opravdano prignje i i ukaže na njihovu bijedu. Ne radi sebe, ve radi naše domovine, radi njene kulture i njene kulturne budu nosti.

78

"Budimo jednom ve potpuni ljudi" ...

36. Zvonimir Kataleni : O MISTICI, OCJENJIVANJU I KRIZI UMJETNI KOG STVARANJA, str. 381-385 (9-10/1942)

Zar postoji umjetnost bez mistike? Umjetnost je mistika i obratno. Vjerovati božanstvu jednog stiha, opisa ili zbivanja, nizu tonova u kretanju ili obliku hladnog mramora, da nas to iš upa iz jednog života za jedan drugi život! Lijepo je re eno: Kroz plamen se može nekažnjeno presijecati rukom, ali ne — zadržati se. Zna i: Po i putem nevidljive mlije ne staze u život, plamen jednog misti nog zanosa, ali s oprezom, da se ne survamo niz strminu kad prestanemo biti — mistici.

Možda nije nevažno spomenuti, da se umjetnost u po etku, daleko tamo u prošlosti, za naših predaka (pa i danas kod primitivaca), povezivala uz kultove božanstva, dakle, bila u službi mistike ili stvarala mistiku. Isto tako su se i pjesnici smatrali vra ima, mjese arima, ljudima, koji su se vragu prodali. Paul Claudel kaže, da "izme u starih obreda magije i aranja, što e ostati poezija, postoji tajna veza". Danas hladno razlu iti legendu od istine zna i uztvrditi, bolje, priznati, da umjetnost bez svoga uzroka, isto li ne, tajne naravi, nije prava umjetnost. To bi bilo: pomanjkanje misticizma stvaraoca, pomanjkanje je umjetni kog u njegovu djelu. Snaga zamisli, plastika, boje, nijanse i sve to preko ega dobiva italac ili gledalac uvid u onaj neizre eni svijet, koji titra izmedju korica ispisane knjige, koji okružuje jedno živo likovno djelo, samo su okanca u izbu, gdje gori božanski, vje ni plamen. Sve su to sredstva i sebi nisu svrhom — glazba glazbi, boja boji ili ritam ritmu. Oni su tek vidni bridovi zamagljena lika, vrhunci planine, koja ogrnuta maglom, skriva mistiku svoje flore i faune.

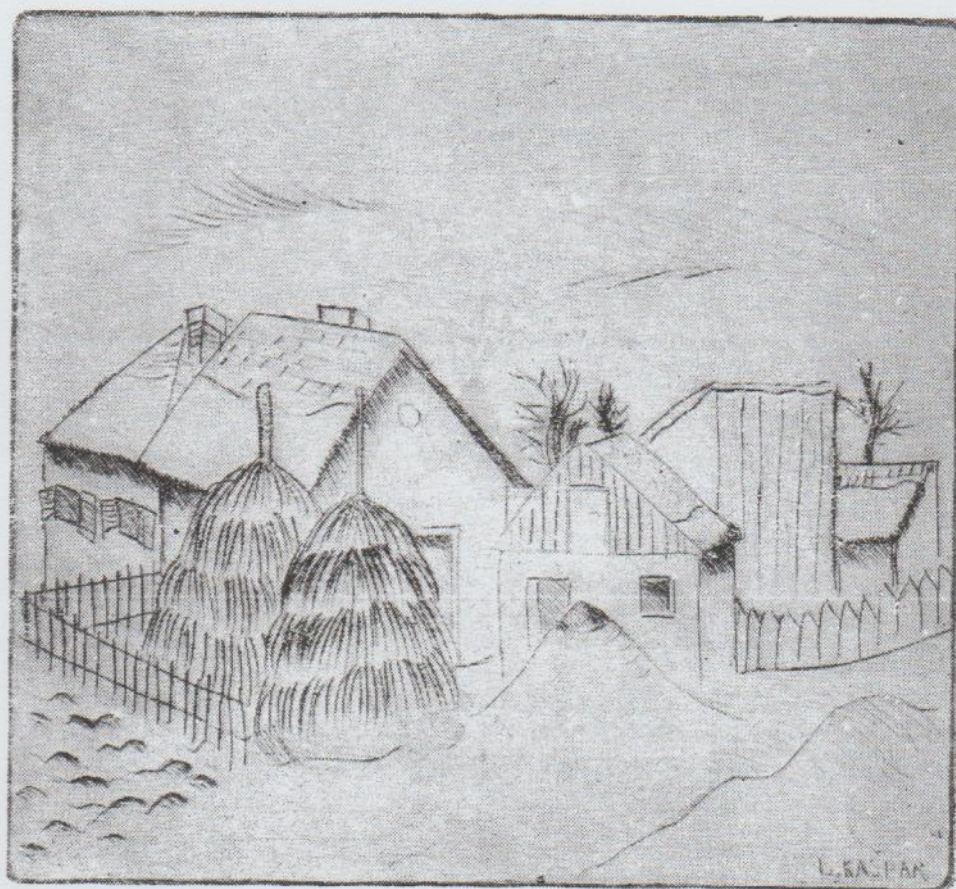
Duša i njezin izraz; problem zanimljivi; kona no, pitanje umjetni ke iskrenosti i poštenja, knjiške pomodnosti i genijalna stvaranja, koje ostaje za vjekove.

Oduvijek su mi se lirizmi — doživljeni lirski oblici — inili kao zatvoreni, organski krug zbivanja, kao živo tijelo, gdje se misti no spaja duh i materija, i gdje biološki procesi (po odre enom paralelizmu) nisu nego najprimitivniji dokaz velike vitalnosti i snage dušina skrivenog trajanja. Pjesma je organski živa (iako je uistinu umjetni ko djelo); njezini elementi: rije i — glazba rije i — poetski oblici — ritam, isto su tako biološka strana njezina bi a, kroz koju izbija jedna duševnost, skriveni svijet, koji se ne može preto iti u naše izražajne mogu nosti, ve tek nabaciti njegovu slutnju, torzo, ideju, što kasnije italac vlastitom snagom produbljuje, otkriva. Biološka strana pjesme, vanjski izraz, i dušina strana, koja se preko njega sluti, mogu se zamisliti tek uzro no: vanjski izraz kao posljedica, uzmimo, nekog stanja, kako bi Brémond rekao: "Etat de grâce poétique", dakle, zapravo nedjeljivo, sraslo. Odatle proizlazi, da pjesma zanimljivijeg, kristalnijeg, umjetni ki zrelijeg oblika upu uje na bogat unutarnji sadržaj. Ili opet da se može i te kako blistavo izražavati, da se ipak odmah osjeti pomanjkanje svakog unutarnjeg sadržaja.

esto je jedna rije , jedna pojmovna kombinacija glazbeno, ritmijski i asocijativno toliko duboka i lucidna, da je tek ona dostatna, pa da se o uti i doživi jedan uskrs. Kad do emo do takva podru ja, ne možemo, a da ne budemo mistici. Svi pokušaji matematiziranja, pronalaženja geometrije osje aja ostaju zanimljive kombinacije, ali po kojima se ne može nikada unaprijed odrediti umjetni ka jednadžba. Pitanje je kad i kako jedan mramor, tonska ili koloristi ka paleta, re eni ni niz dobiva estetsku vrijednost; kad i kako po inje poetiziranje nepoetski poredanih elemenata? Doista, to je pitanje neobi no teško, jer se ovdje radi o osebnjoj gra i, koja je pristupa na tek posebnom utilu naše duševnosti. Ali to još nije razlog, da govorimo o golemoj relativnosti u ocjenjivanju umjetni kog djela. Ako ve ne

možemo odgovoriti na pitanje kada i kako, a ono možemo re i:
Ovo je umjetnost, a ono nije i zašto.

81

Kašpar Lidijs: Kustošija

Razumski dogmatsko mjerilo ne postoji, jer je sama narav predmeta daleko od razumskog rašlanjivanja. Sam doživljaj umjetničkog djela nije ništa drugo već osjetljivi fenomen, a razumski tek u drugom planu. Pozitivisti kao estetika i psihologizam relativiziraju mogućnost svakog ocjenjivanja. Međutim, za ocjenjivanje umjetničkog djela potreban je smisao za ulaženje u fini, suptilni golemu emociju, sposobnost za osjetljivost adekvatnosti, istančan ukus i t. d. Sve su to komponente, koje određuju vrijednost "objektivne" ocjene, ne doduše u dogmatskom smislu, ali i ne sasvim subjektivno i neodgovorno. Može li se to doista nazvati kriterijem, ako smo naučili, da kriterij zna i nešto izvjesno i određeno? U našem slučaju, naime, vanjske sigurnosti nema, već vjera u umjetnički instinkt, odnosno činjenica, da bez unutarnje snage stvaranja, mistične dinamike i života djela umjetničkih pretenzija nema niti pozitivne ocjene t. j. da je takvo djelo doista umjetničko. Zbog suptiliteta takva kriterija, ali ipak određena (barem teoretski), a i radi mnoštva drugih vanjskih razloga, događalo se i događalo se, da se ocjenjuje i drugačije.

Postoji u estetici trajno zanimljiv i važan problem (danas uglavnom riješen): odnos sadržaja i oblika.

Da takva problematika zapravo i nema ozbiljnu osnovu u estetici, to je točno. Oblik i sadržaj u nekom djelu nisu odjeliti elementi već bridovi jedne te iste umjetničke substancije. Ipak, gledajući izvana, u pregledu težnja i područja stanovitih umjetničkih interesa doživljavanja, iskristalizirala se iako na prvom mahu logično, problematika, odnos sadržaja i forme. Skoro bi bolje bilo reći odnos između vanjske i unutarnje pažnje, ili hipertrofija, vanjskih elemenata na račun unutarnjih i obratno. Istina je, da samo tematika ne uvjetuje veličinu umjetničkog djela, ili uopće

umjetničko djelo, ali je istina da je u pravom umjetničkom stvaranju baš onaj nedjeljivi tribut, koji oblikuje i biva oblikovan.

83

Iz tih perspektiva ne bismo podnijeli diobu sadržaja i oblika što na jedno i ne drugo, ali nam taj defektni odnos, ili bolje rečeno i iskonstruirani problem upravo prekrasno odgovara jednoj drugoj anomaliji na području umjetničke kritike.

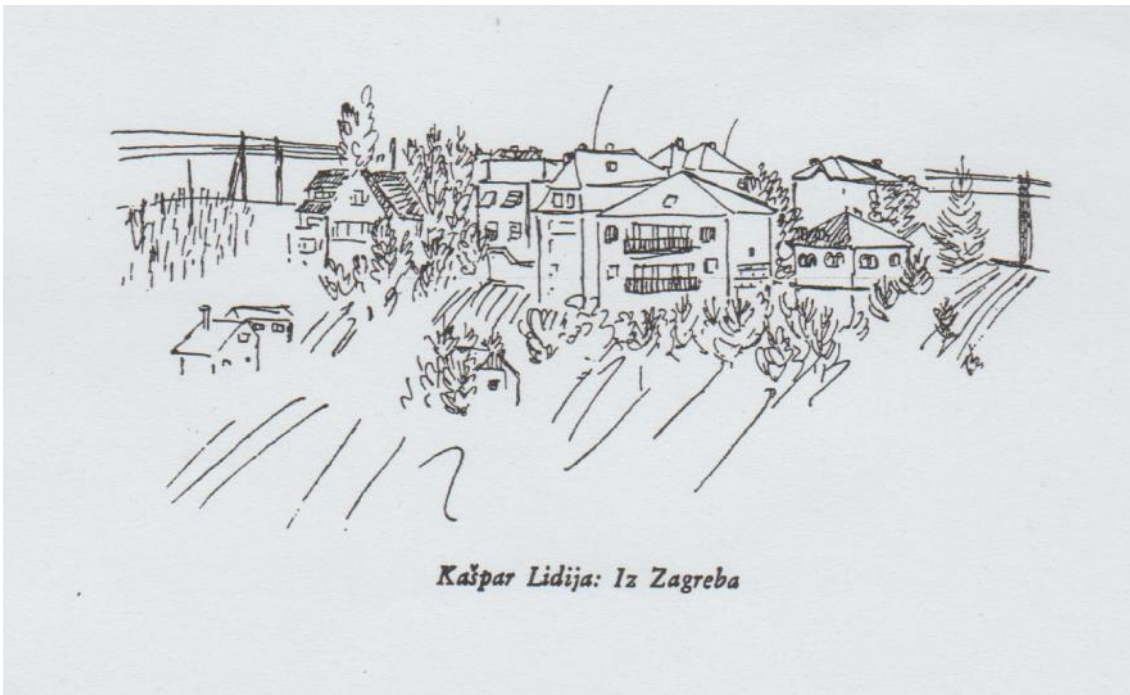
Pitanje, zašto se jednom zanemaruje oblik naravn sadržaja, a drugi puta sadržaj radi originalnosti (ili drugačijeg drugog) obradbe, odnosi se baš na nestalnost kriterija za ocjenu umjetničkih djela. Možda na prvi pogled ne postoji tolika uska veza, ali kad se uoči, da je u vrijeme kad se sadržaju pridavala veća i odlučnija važnost nego obradbi, kriterij za ocjenu djela bio osnovan najprije na socijalnim i etičkim, političkim i estetskim načelima, bez naročite pažnje, da li djelo, uz mnoge misli, ima i umjetničku vrijednost. Postoje goleme filozofske rasprave, gdje su konzervirane ideje najvećeg značenja, pa su to opet suhi traktati bez one vatre i sugestivnih motiva, koje posjeduje tek zanemariti sadržaj da bi se izkristalizirao izraz. Kriterij je onda bio jedan sitni opis u inženjerskom umjetničkom snagom. Obratan slučaj znači: bliži, pa čak istovjetan s onim ispravnim, i ako se nešto znalo dogoditi, da je originalnost obradbe bila dostatna. Između ove dvije krajnosti postoji niz nijansa, a i mjesto gdje se može naći idealni kriterij.

U povijesti umjetnosti postoji neka pravilnost, odnosno zakoni za vrijednost i suvremenost nekog nazora o tome, kako i što se mora obrađivati, pa da to bude umjetnički. Različiti smjerovi prilaženja tome problemu, koji se mogu svesti na dva osnovna pravca, grubo rečeno: "realističko-kolektivističko" i "artističko-individualističko", stalno se izmjenjuju s manje više nijansiranja, kao neka teza i antiteza, koje se prelazno sastaju u sintezu. Nijedno područje nije unaprijed umjetnički predodređeno, i za sve što zanima uvijek postoji mogućnost umjetničke obradbe. To je

injenica, koja nas udaljuje a i približuje realnom životu i koja upu uje, da e i za odabiranje umjetni kog stava u samom stvaranju postojati dva

84

osnovna smjera: "realisti ki" i "artisti ki". Prije svega, trebamo ove pojmove shvatiti kompleksno. Pod "realizmom" ne smatramo književni smjer devetnaestog stolje a ili samo ono, što odre uje definicija toga smjera, ve ponajprije interes za vanjski život, unošenje u umjetni ku tematiku smisao za suvremenu i uop e životnu problematiku, nasuprot "artizmu", koji zna i u našem slu aju itavo duhovno opredjeljenje u obliku udaljavanja od životnog realizma radi traženja i kristaliziranja jedne više

Kašpar Lidija: Iz Zagreba

umjetnosti, oslobode što je više moguće vremena i prostora svoga postanka. Zašto dolazi do tih izmjena shvaćanja? Motor, koji pokreće svijesni život uvijek i ovdje djeluje. Javlja se ideja, koja dozrijeva, dozrije: organski u nizu životnih zbivanja izgubi razlog

85

postojanja. Ona propada, a zamjenjuje je druga, u svijesti novija (esto suprotna prvaj), koja zna i novo zanimanje. Prema toj dinamici ravna se i izbor kriterija, kojim se u stanovito doba ocjenjuje umjetničko djelo. Kad umjetnički interes ulazi u fazu "realističkog" ili "umjetničkog" shvaćanja, zbir kriterija oblikuje se prema tome, kako se umjetnost zamišlja: da li kao organ nekog socijalnog ili političkog nazora, ili kao odgojiteljicu etičkih i estetskih vrijednosti ovjeka ili kao nešto autonomna u krajnosti: umjetnost za umjetnost, ljepota za ljepotu — ili ... i t. d. O takvim suprotnostima umjetnički shvaćanja govori cijela povijest umjetnosti. Romantika i neoromantika, kao oduhovljenje realizma i naturalizma mijenjali su i kriterije — dovodili vodu na svoje kolo, kao što su to činili i potonji, realizam i naturalizam. Nijedan pravac nije pogrešan, ako ga zastupa umjetnik, ali može oblikovati kriterij tako, da u rukama kritičara neumjetnika postane potpuno kriv. Umjetnički smjerovi esto znače epigonstvo, a pravo stvaranje teško se i može odrediti po kategorijama i pravcima. Tek iskreno, mistično umjetničko proživljavanje određuje umjetničku vrijednost. Rekli smo sve; — a kriterij koji to određuje definira se: ono je umjetničko djelo, koje u sebi posjeduje snagu života, moć da nas zastraši, jer je, konačno — mistično. Činjenica je, da svaka nova tematika traži svoj poseban izraz. To, da se nova idejna orijentacija otkriva u novosti izraza, povezuje naša prijašnja razlaganja o dinamici umjetničkog nazora i pravaca s danas nadasve zanimljivim pitanjem iz umjetničke budućnosti ne samo nas Hrvata, već naročito Zapadne Evrope. Rekosmo, da je novi izraz odraz novih

snaga ili slabosti. Kad se po inje umjetni ki stvarati u jednoj odre enoj tradiciji, koja može imati i najšire granice mogu nosti, ali ve ipak dovoljno poznate, onda se to može nazvati krizom umjetni kog stvaranja neke zemlje, epohe, kontinenta i t. d.

86

Tražena originalnost nije spas od krize ve dokaz nove nemo i. Prava je pak originalnost diktat novog pogleda na stare stvari, koje nas okružuju. Novi izražajni oblici zapravo se nami u novim unutarnjim otkri ima. Kriza je, dakle, izraza u bijedi i nemo i da se otkriju novi svjetovi. Poznata parola, da je za umjetni ku vrijednost djela dostatno iskreno proživljavanje, ne zna i ništa. Što uop e zna i iskreno proživljavati?! Ili: Što može danas biti novo?! Došli smo do osinjaka vanredno zanimljivih problema. Ponajprije, da li postoji dekadansa itavog evropskog umjetni kog stvaranja? Ako ne, gdje su iznimke i zašto? Da li neka nova otkri a (i kakva) mogu biti spas za zemlje, koje su doista u dekadansi, bez novih pogleda i intuicije, a prema tome i bijedi suvremenog umjetni kog izraza? Kod nas Hrvata se može — i ne može govoriti o takvoj krizi (mislim na književnost i poeziju). Prije ne može, nego može. Mi još uop e nemamo izgra en neki posebni naš umjetni ki izraz; i radi naše mladosti i radi utjecaja stranih umjetni kih doktrina. Može se govoriti o pokušajima da se na e takav izraz, ali izgra ena ga još nemamo. Eto, u toliko naš izraz nije u krizi. A u koliko jest? Sve ono, što je moderno u dekadentnoj Evropi, i što je prema tome u krizi i na rubu pada, isto je tako trulo i u nas u koliko ga ima. Teoretsko opredjeljenje povratku k zemlji i traženju kristalnog izraza naše biti, još nije našlo svoga potpunog ostvarenja. Mladost naše narodne duše ispri ava i — obe aje.

Da nas izvede u nova svijetla kakvo misti no objavljenje?!

37. Ivan Katuši : BUDAKOVI SELJACI I KUMI I EVA GOSPODA, str. 53-57 (2-3/1941.)

Ne karakteriziraju pojedini narod samo seljaci i radnici, već je za procjenu vrijednosti pojedinoga naroda kao cjeline prijeko potrebno upoznati i više slojeve. Tako — na priliku — Poglavnik u svojoj knjizi "Strahote zabluda" kaže, da nigdje na svijetu nije bilo "moguće" onakovo vladajuće društvo, kakovo je bilo u Rusiji prije sloma carstva. Loše vladajuće društvo pojedinoga naroda ne daje niklo. Poglavnik ističe, da je baš osobitost Rusije, da daje ljude, lošu sliku samo za sebe, već ono i loše ocrtava narod iz kojega je, koji se proigrati i narod i državu i same sebe, "društvo slijepo i gluho za zbilju života, što je pokraj njega jurio u smrtonosnom kasu". Iz naroda hrvatskoga nije niknulo toliko pokvarene gospode. Ako kroz povijest sretamo i takih, onda njih potpuno zasjenjuju svijetli likovi kao kraljica Jelena, "majka sirota i ubogih", grof Petar Zrinski, knez Krsto Frankopan, te rodoljubni banovi i nebrojeni plemenitaši hrvatski. Kao jasan primjer može poslužiti činjenica, da su stubički seljaci XVI. stoljeća ustali ne protiv sile domaćeg, nego protiv stranog tlačitelja.

No kao što nijesu ni svi seljaci sveci, to — naravna stvar! — nijesu ni sva gospoda blaženici, pa zato i nije isključeno, da ne bismo sresti u našoj prošlosti i sadašnjosti i doma ih pokvarenjaka.

Uporedba Budakovih seljaka i Kumi i Eve gospode ne smjera, da bude jedino potvrda za gornju činjenicu. Ovdje se prvenstveno ide zatim, da se utvrdi odnos između tih dvaju svjetova. Mi bismo jednostavno uporediti seljake, kako smo ih shvatili pri čitanju Budakovih djela, s gospodom, koju smo sreli u Kumi i Evim djelima.

Upoređuju i Budakove seljake i Kumi i evu gospodu upoređujemo dva svijeta, potpuno suprotna i međusobno

88

isključiva. Ako Italac koji ne pozna budakovske seljake i kumi i evsku gospodu iz stvarnosti, osniva svoje znanje o njima jedino iz pisanih riječi, onda su mu Budakovi seljaci realniji, opipljiviji i jače vezani s mogućnostima življenja, nego li Kumi i eva gospoda. Pa to je i donekle razumljivo: Kumi i djeluje u XIX., a Budak u XX. vijeku.

Uporedit ćemo nekoliko lica.

Kod poredbe dvaju ženskih tipova, koketne Line ("Olga i Lina"), te zdrave i udoredne ličke seljakinje Anere ("Ognjište") nailazi se na razliku ko od neba do zemlje. Ovako Kumi i opisuje Linu: "Bila je rođena da živi, da ne bude supruga, da ne bude majkom" (str. 28.). — Ona je pokvarena u duši. Glavno joj je pribaviti sredstava za bezbrižni život. Da to postigne ne bira sredstava: prodaje svoje tijelo, iskorištava svoju ljepotu, isisava svoje žrtve, a zatim ostavlja ljude na cjedilu. "Linino srce bijaše gnijezdo požuda. Najveću je slast nalazila, kada je komu mogla škoditi. Alfred se napio otrova s njezinih usna, nije ju više ljubio; crne strasti, koje su mu prije u prsima buktile, bile su se slegle. Kroz sve živce Alfredove bile su se preplele i uvriježile niti nekog neopisivog straha pred Linom. Jest, on se je bojao Line, nu nemogaše, da se od nje udalji, jer ga je ona držala u šakama, kao divlja zvijer svoj krvavi plijen", (str. 160.). (Još ćemo nadodati, da Lina nije Hrvatica, već da se je pomoću u ondašnjeg krivog shvaćanja o modi ugurala među hrvatsku gospodu).

S druge strane promotrimo Budakovu patnicu Aneru. Mučena i progonjena. Od prirode je zdrava, lijepa i razborita. Ona uopće i ne pomišlja, da sve te vrline iskoristi na Lininu račun, šta više: ona radi toga pati. Radi vrlina joj svi zavide, a — što je na nju

najtragi nije — njezina ljepota privla i Blaži a, oca njenog Mi e. Ona i Mi a se vole, pa dolaze u sukob s pokvarenim Blaži em. I u toj borbi, koja jednako potmulom žestinom traje nekoliko godina — pada Anerin

89

život. Blaži joj je nudio novac, ona nije htjela primiti; Blaži ju je pokušao nasilno obesastiti, a ona se branila — budakovskim oružjem¹ — britvom. Anera se zgraža nad životinjskom strasti: "To ona potpuno ne samo osjeća, nego i razumije, pa onda s tim teže može pojmiti životinjske strasti. I ona je sastavljena iz svih osjetljivih tkiva, iz kojih i drugi ljudi; zna i ona za sve ljudske slabosti; razumije, da uvijek sagriješi i misliju i rijeju i djelom, pa da se što više, i opaja i ljuljuška u tim željama, sve to razumije, sve je to ljudski, pa treba i oprostiti, al da nekim vlada neobuzdano i bezgranično i trajno oblada i vlada i samo jedna jedina prljava požuda, to nije razumjela, ali je osjećala da to nije ljudski. To je živinski, al nije ni živinski — lećnu se ona kod te pomisli. Toga nema kod životinja! To je svojstvo samo jedino ljudi — koji su životinje." ("Ognjište", III. 168.).

Anera ljubi svoga Mi u i ostaje mu vjerna. I radi njega umire. Lukanu je rodila djecu ne iz ljubavi ni želje za bogatstvom (obašli su nju i bolji prosci!), nego zato, jer je — i sama prožeta otajstvom obiteljskog Ognjišta — razumjela Lukanovu patnju i bol nad gašenjem pradjedovskog ognjišta. Da njemu pomogne nijesu je mogli spriječiti ni svi obziri ljudski ni zloba ogovaranja. Anera je bila prožeta dubokom vjerom, pa je razumljiva ona lako a kojom je ona prošla sve tegobe životne, kad se promotre ove njezine riječi: "Kad ti je najteže moli O enaš, ali ga moli pametno, svaku promisli, pa eš vidjeti kako je u njemu sve, pa e ti mam odumiliti". ("Ognjište", I. 107.).

I sam Budak dodaje: "Posve je naravno, da se takovom vjerom ne može biti u strahu, za svagdanju koru kruha".

Lako smo našli Linina antipoda u ličnosti divne Anere, ali ni jedno lice, ne nalazimo u Budakovim djelima, koje bi odgovaralo Lini.

¹ - Vidi moj članak u "Omladini", god. XXIV. br. 3.

90

Svakako je najnegativniji tip među Budakovim seljacima Blaži Vidurinov. No i on je u svojim osobinama mnogo pozitivniji od Line.

Što se najviše ističe u romanu — u kritikama vrlo malo, a u dramaturgiji Tita Strozzi-a nikako — Blaži je kao i svi ostali seljaci prožet otajstvom obiteljskog Ognjišta, pa nije dopustio, da mu sin Miha dovede u kuću u Aneru, jer se je bojao oskvrnuti svetost svoga ognjišta. Mi držimo na umu, da Blaži ne drži ništa do moralnih načela; prezire župnikove savjete, tuče ženu, radi o dva ubijstva, no ipak mu gore iznesena činjenica — Blaži u, — kao Budakovu seljaku — osvjetljava lice. Mjere i budakovskim aršinom najnegativniji je Blaži u svome materijalističkom shvaćanju zemlje: za njega nije gruda njegove zemlje šaka "krvi, pota i žulja" njegovih starijih, već gruda zemlje za njega predstavlja grumen neke materije, koja je blato kad je raskvasi kiša, a prašina, kad je isprži sunce!

Zašto ni kod samog Kumića ne nalazimo muškog lica, koje bi niskoš u svojim osobinama odgovarao Lini. Čini se, da joj se najviše približio junak iz "Gospodje Sabine" — Solarić. On vara udovicu Jelu; udvara joj se, imajući u vidu njezin imetak. Ni time se nije zadovoljavao u svojim željama, pa je bezobzirno nasrtao Ružu — Jelinu nećakinju. Svršio je svoje dane na slišan način, kao i Budakov Blaži: Blaži je pao od udarca Lukanove uskije, a Solarić, grudoholni pokvarenjak od šake zdravog i poštenog momka Šarinića.

Protutipove Blažića i Solarića, nalazimo i kod Budaka i kod Kumića. Imamo Budakova Lukana i Kumićeva Šarinića.

Budakov Lukan iz "Ognjišta" ljubi zemlju, ezne za porodom, do skrajnosti je prožet otajstvom Ognjišta i potomstva, nesposoban za ikakve spletke, stvoren za rad, plemenit u svojim djelima a fin u osje ajima. "Bog mu je dao toliko osje ajnosti, da mu je u to

91

svojstvo utrošio svu zalihu dara za maštanje. On može živo osjetiti, kad se zanese, kako drvo boli, kad u živo stablo zasije e sjekirom; on duboko osje a, uživa, drago mu je i veseli se, osjeaju i kako se crna zemljica sa bezgrani nim blaženstvom uvija i podaje oštrome lemešu i crtalu, jer uti, da je mazi, miluje i oplodjuje; on razumije ševinu molitvu, kad se digne u nebesa i pozdravlja Stvoritelja. On razgovara s pšenicom i osje a u svojoj duši zna enje svakog drhtaja klasa u zorenju; on se sa svojim blagom razgovara i osje ajem se posve razumije, i volove nazivlje "bra o moja" ("Ognjište", III.). Kada zadovoljavaju i Pravdu ubija Blaži a veli prije nego pobježe u Velebit: "Gospodine, Ti znaš, da sam mora' i blagoslovi moje ognjište!"

Kumi i ev Šarini je plemeniti i nepokvareni mladi , koji ljubi posve idealnom ljubavlju. Pisac je iz njega u inio i rodoljuba, pa Šarini promatraju i, uzdiše za slobodom Hrvatske. On ne prezire Hrvatsku kako to ine "viša" i za njihovu volju niža gospoda iz Kumi i evih djela.

Budakovo selo i grad Kumi i ev obiluju li nostima. Kad bi mi išli za tim da nabrojimo sve Jole i Joje, Maki e i Ducine, Marije i Mande, pa nazovi-barune Steinere, Alfrede, te nemoralne Salettije, taj bi prikaz zauzeo više prostora, nego su ga upotrebili njihovi stvaraoci. Zato emo sada usporediti ta dva svijeta osvijetlivši ih još nekim primjedbama.

Oba pisca su prikazala djelovanje stranoga svijeta na narod, pa izgleda, da nije slu aj da su baš najnegativniji tipovi tudjinci ili iskvareni Hrvati. To upropaš ava i hrvatsku gospodu i hrvatske

seljake. Alfred zaveden od tudjinke Line propada. Udova Klara ("Olga i Lina") eznuvši za barunstvom propalog stranog baruna Steinera, udaje se za nj. On je iskorištava, te ona propada. Budak i Kumi i su pošli dalje, pa je jedan uz pokvarenu tudjinku Linu

92

nacrtao idealnu Hrvaticu Olgu, a drugi uz amerikaniziranog Blaži a postavlja Lukana.

Pogledamo li u domove Budakovih seljaka i kumi i evske gospode, opazit emo nekoliko odmah vidljivih razlika.

Blaiž eva ku a je puna djece, a gospodja Sabina ima samo sina i k er. Ni jedan od Kumi i eve gospode nije prožet, a niti je u stanju shvatiti što je to Ognjište, sveta obiteljska vatra, koja obidje sva pokoljenja i koja je "vidjela svaku njihovu suzu", koja je "osvjetlila svaki njihov osmjeh i pjesmu" i bez koje nije bilo "ni pirovanja, ni radjanja, ni umiranja" ("Ognjište", I. 24.).

Svi su Budakovi seljaci duboko prožeti tim misterijem od najboljih do najgorih. Pred tim razlogom padaju sve zapreke bilo moralne, bilo materijalne. Anera je spremna da do eka svoga muža Mi u, poslije nego li je Lukanu rodila tri k eri. Ona je sve opravdala pred svojom savješ u, jer je rodila djecu onome, koji je o ajavao vide i svoj dom bez potomaka. Samo se je seljaku Lukanu mogla u momentu o ajanja javiti sjena djeda Jose, koja mu je upravila ovakove rije i: "Kraj Ognjišta si mi na inije drugo. Al koga mi, kukav e, uz njega ostavljaš?! Govori, divani, što si zanimije? ... Ko e ti, na priliku, zaklopiti te jadne krmeljave o i?! Kad ležeš u mrkobradušu leglo je sve tvoje. Još ete i spomenuti, koji prvi zaoru u tvoju njivu, i prvi se zavuku pod tvoj još topli biljac, a unda si nesta' ka' lanjski snig. A mi ne smimo, moj sinko, nestati. Mi moramo i i od kolina na kolino ka' cvi e." ("Ognjište", IIT. 205.).

Životu Budakova seljaka daje smisao težnja za održanjem, za vje noš u obiteljskoga ognjišta, te za sticanjem zemlje: namicanjem imanja i pribavljanjem boljega života svojim potomcima.

Najbolje se vidi iz ovoga opisa odnos Budakova Li anina prema zemlji. Jojo se domogao zemlje, pa kad je stao na kupljenu zemlju,

Vladimir Udatny: Bez naslova

osjetio je kako ga je "na dodir s tom dragom, tom svetom, tom njegovom grudom obuzela drhtavica, kao neki strah Božji od prevelike sreće i veselja, pa se spusti na zemlju, no ne sjedne nego kleknu i sagnu lice, spoji usne sa zemljom, a ruke raširi po njoj. Na oči mu udariše suze radosnice, srce se uznemiri, kao da će probiti te tvrde, opaljene grudi, a duša u zanosu prošapta, zavapi, stade se moliti. — Majice moja, zemljice moja, sunce moje žarko, sad sam se ja rodije, kad sam ovo do eka..." ("Ognjište", II. 185.).

Život pak Kumi i eve gospode nema uopće nikakvoga višega smisla, te prema njima možemo uperiti gorde riječi i Budakova Lišana:

"Govorite vi, govornice, a lako vam je i govoriti, kad vi ništa ne razumijete, jer nemate svoga ognjišta. Di vam uno nekoliko kuveri a tu vam je ognjište i groblje, tu vam pradidi i unuci..." ("Ognjište", III. 202.-203.).

38. Ivan Katuši : O BUDAKOVOM ROMANU „MUSINKA“, str. 298-301 (6-7/1942.)

Bilo bi vrlo teško shvatiti "Musinku" kao dio Budakovog stvaranja, a napose kao posebno poglavlje romana "Ognjište", da nam nije sam autor dao makar i oskudno razjašnjenje.¹ "Nose i u svojoj duši vazda neodoljivu potrebu i odluku, da se mora odužiti svome kraju" i do krajnosti zaljubljan veli inom pradjedovskoga ognjišta, Mile Budak je tek godine 1937. daleko od svoje domovine napisao u etrdeset dnevnom intenzivnom nadahnu u svoje "Ognjište". Kako ga je životni put odveo daleko od rodnoga sela, naravno je, da mu nijesu mogli biti podpuno poznati svi događaji iz života ljudi, koje je u svojim djelima obrađivao. Zato je autor ono, što mu nije bilo podpuno poznato "uzeo s posve umjetničkog stajališta i tako obradio".

Da nije Budak pri zamišljanju "Ognjišta" bio zaboravio slučaj Muse i njegove žene, ne bi bilo ovoga njegova novog romana. "Musinka" bi bila samo jedna zanimljiva epizoda u "Ognjištu". Kasnije je tek u piševoj glavi sinula povezanost Musinkine tragedije nesrećom Anine i Lukanove obitelji. Baš time u vezi one preinake u trećem izdanju "Ognjišta". Ali povrh svega toga u odnosu ovih dvaju romana, postoji velika nesuvislost, koju nije moguće ukloniti samo nekim korekcijama.

Po svim znacima "Musinka" se odigrava itav ljudski vijek prije "Ognjišta". Musinka je starija sestra Nikole, koji će imati kćer Anicu, koja će se udati za Lukana, jednoga od glavnih lica u "Ognjištu". Drugi brat Musinkin oženio je Baricu, sestru Ike Karličeve — majke lijepe Anere. Unatoč svega toga Musina majka Bara traže i Musinku prolazi mimo "Lukanovu i Zekinovu kuću"

¹ - Vidi "Nova Hrvatska" (prilog Božić 1941.)

(str. 293.), premda bi joj oni mogli biti unu ad. Lika je patrijarhalan kraj i jedna itava zadruga se ne može nazvati po najmla ima u njoj (ako su onda uop e bili Lukan i Zekan živi!). Musinku s djetetom u ruci² je prva vidjela Marija Jojina³ 295.), koja bi po rodbinskim odnosima izme u ostalih junaka mogla biti vršnjakinja Musinkinih unuka, a najstariji sin Musinkin je imao onda trinaest godina. Takovih anahronizama ne smije biti ni u djelima s potpuno izmišljenom fabulom, a kamo li u djelu, koje je po izjavi samoga autora izneseno prema zbiljskom doga aju i kao takovo namijenjeno, da dade hrvatskom narodu "osjetiti duboku istinu, da krv nije voda" ("N. H."). Da je autor pisao ovo djelo imaju i slikovni prikaz sli an ovome našem, ne bi mi danas spominjali gornje anahronizme, niti bi morali konstatirati, da je na str. 133. dva puta zamijenio Musinu majku Mandu s Vulinom majkom Jakom, niti bi on sam na str. 298. napisao, da se Jojina žena zove Ruža, kada znamo iz "Ognjišta", da se Jojo dva puta oženio, te da mu se ni prva ni druga žena nije tako zvala.

Premda se radnja opisana u "Musinki", kako smo ve gore spomenuli, odigrava jedan ljudski vijek prije radnje o kojoj je govor u "Ognjištu", u svetero kim selima nema nikakvih razlika. U starijem razdoblju lije i Ivan Bazalo, prvu rije u svim akulama ima Kin ulica, a plovani je mlad. U novijem razdoblju zamjenjuje Ki enica Ivana Bazala, baba Andjuša Kin ulicu, a mlada župnika stari isluženi plovani. U oba ta razdoblja ljudi jednako rade i jednako se znoje i s jednakom skepsom primaju sve ono, što iz grada dolazi; drže se jednakih na ela (Musina majka Bara izražava jednake bojazni pri stupanju svoga sina u brak s Dujmovom praunukom, isto kao što e to u initi majka Lukanova, kada bude po srijedi Dujmova prapraunuka Anica i kao što e o tome voditi

² - Musinka je tada bila u tridesetim godinama.

³ - Marija Jojina je mogla imati 10 do 12 godina.

97

ra una pokvarenjak Blaži , kada se bude radilo o Ani inu sinu!) i jednako strahuju nad svojom zemljom i svojim ognjištem. Sveti Rok uvijek uva svoje štovatelje, a Sveto Brdo se svakoga vedroga jutra ozari sun anim sjajem. Uvijek Li ani prijete izrazom Dida Dujmine ("poigrati se Kamartina") i uvijek jednako vjeruju i istim zanimanjem slušaju pri u o Kristovu prolasku Likom.

Budak je u ovom romanu na majstorski na in uspio prikazati pubertetske i mladena ke komplekse misli i osje aje seoske djevoj ice. Nema tu onih krležijanskih paklenskih "dje a kih kriza"⁴, nema krvarenja i umiranja u samome sebi. Nema u kasnom djetinjstvu i ranoj mladosti Marije Josinove onih psihi kih peripetija, koje se javljaju kod gradskih dje aka i djevoj ica u doba, kada se ne zadovoljavaju više time, da im sveti Niko nosi darove, a bijela tica dugoga kljuna bra u. S Budakovom Marijom ovako stoji: "Nije njoj aš jasno, kako je to leglo u njezinu pamet, ali ona zna mnoge stvari, koje se ne govore, koje se ne pripovijedaju djevojkama, koje oni ni od koga ne u e, ali ih savršeno nau e u najnužnijem obliku, slušaju i sad ovaj uložak, gledaju i sad onu nedužnu tric u i malenkost i kod roditelja i kod ostalih ljudi i žena, a i kod blaga. Sve su tajne za njih ipak otvorena knjiga, jer priroda nema ništa, esa bi se trebala sramiti, pa se na selu, u svagdanjem životu, o ituje u posve nevinom, naravnom obliku, da nikog ne sablazni, a da ipak nikom ne ostane tajnom" (55). O ovome je bilo govora i u "Snu o sre i". Ako se ho e pravilno shvatiti ovaj roman, on se mora shvatiti kao posebno poglavlje ili (još bolje) kao dio romana "Ognjište". Jedino se tako može shvatiti, zašto u ovome romanu nije na poseban na in prikazano, kako seljaci s ushitom nami u svojim mla ima

zemlju i zašto im na pojedine komade zemlje ne rastu toliki zubi, da bi na "svakoga

⁴ - M. Krleža: "Povratak Filipa Latinovitza", "Ljubav Marcela Fabricsyja za gospodjicu Lauru Varoniggovu".

98

mogao privezati parip e".⁵ Jedino tako možemo razumjeti zašto u "Musinki" ne nalazimo ni jednoga mjesta, na kojem je pisac tako prikazao povezanost Li ana s ognjištem, kao što je to u inio na nekoliko mjesta u "Ognjištu" (str. 1.-25.). — "Ognjište" je više zanosna himna, a "Musinka" prikaz li kog selja kog života; u "Ognjištu" emo na i velike misli i velika ushi enja — u "Musinki" zanimljive doga aje i sijaset sitnica, bez kojih ne možemo stvoriti podpunu sliku li koga sela.

Marko ovi je u svojoj izvrstnoj raspravi o Budakovim seljacima ustvrdio, da li nost lijepe seljanke Anere ima u sebi mnogo gospodskoga. I za glavnu li nost ovoga romana, Musinku, koja je ovdje jedini podpuno izdjelani lik, možemo reci istu stvar. Gospodske komponente Anerine li nosti ne dolaze u sukob s onim drugima, dok je to kod Musinke slu aj. Na jednom mjestu Musinka s ogromnom vjerom vrši obrede, koje joj je naložio Ivan Bazalo, kad se diže iz postelje poslije duge bolesti (str. 29. — tada je obi na seljanka), a na str. 125., savjetuje Vulu na takav na in, kao da je iznad svih svojih suseljana. Junaci iz "Ognjišta", koji šenuše umom, živjeli su posve normalnim životom, ostvarivali svoje žudnje i mu ili se svojim poteško ama, kad bi se najednom "pradjedovski tereti" strovalili na slabašna njihova bi a. Na in, na koji je M. Budak nacrtao Musinkin u li nost u njezinom postepenom pomu ivanju uma — nije sretno izabran. Neki psihološki momenti iz njezina života, mogli bi služiti dokazom, da je njezino ludilo nastupilo kao posljedica duševnih raspoloženja, koji su u njoj nastali spoljnim utjecajima.

211. – "Trgla se i otrgla mu se iz zagrljaja, ali se više nije mogla oteti mislima na pradjeda Dujma. Osje ala ga je na svakom koraku i u svakoj svojoj misli. Kud je god pogledala, vidjela je njega, na što je god pomislila, na vrhu je misli sjedio pradjed i piljio u nju

⁵ - Citiram prema sje anju.

99

kao uklet. I prije je ona znala, što je bilo od njega, jer to nije bila, niti je mogla biti nikakva tajna, no nije ju progonio, štaviše: nije ga uop e osje ala ni mislila na njega osim onaj tren, dok bi ga tko slu ajno spomenuo. Sad je to posve druga ije. Vule joj ga je usadio u mozak i u dušu, pa ga se ne može riješiti ni pod koju cijenu."

"Dotad joj se vrzla najviše misao o njezinoj i Vulinoj ljubavi, a otad ju je podpuno opsjedao pradjed tako temeljito i nepopustljivo, da ga se nije mogla riješiti ni jednog jedinog asa."

212. – "Neprestano je gledala u rtove svojih opanaka, a na svakom je rtu sjedio — pradjed Dujam i cerekao se na nju, kao da se je zakleo, da e je progoniti, dok je ne natjera u ludilo. Nije ona doista morala poludjeti, ali neprestano je bio za njom i u svakoj njenoj misli."

218. – "Nije uop e ni pomišljala, od kud joj sad tako raspoloženje i taki osje aj, nego ih je pustila, da caruju njezinom dušom, kojoj je o ito godilo takvo raspoloženje nego strepnja pred pokojnim pradjedom. Vjerojatno su se ta dva osje aja i gonila, pa je bezuman strah pred ludilom natjerao potrebu Musine zaštite i naklonosti."

219. – "Osjetila je posve svijesno tu promjenu u sebi i za udi se, a u istom joj trenu pade na mozak — pokojni pradjed Dujam. Sva se je stresla i zgurila pod pritiskom te misli, pa nesvijesno ošinu volove i po e."

"Nije smogla dovoljno snage, da mu odgovori, da se ona na njega može samo razljutiti ali se razljutiti ne može, nego je samo nešto promrsila kroz zube i švikala nad volovima, požuruju i i njih i sebe, kao da e na taj na in ute i pradjedovskim teretima ..."

Ve smo u drugim Budakovim djelima — osobito u "Na vulkanima" — zapazili da on izbjegava prizore s više lica. U ovom romanu je

100

opisao jednu velebu nu sva u izme u Vule, Muse i Musinke, a da nije u to upleo Musinu majku Baru, koja je bila u ku i. — I u ovom romanu se isti u opisi duševnih raspoloženja pojedinih junaka, u kojima je M. Budak majstor. Tu mu dobro dolaze njegove sjajne poredbe. ("Svaku je /misao/ na eo, i baš kad bi htio zaviriti u nju, da joj vidi sadržaj, ona bi skliznula ispod njegovog nesigurnog i mutnog sitnozora kao za arana, a on bi ostao i gledao za njom, ko kad kvo ka na obali kakve baruštine tužno kvoca i gleda, kako joj njezini pa i i plivaju po mutnoj vodi, u koju ona ne može i ne smije" (157.). Kad smo to ustvrdili, ipak ne isklju ujemo, da ima i ovakovih opisa "... i osjetila na dnu srca, kao oštricu najoštrijeg noža" (94.).

Poslije svega ovoga ne možemo zaklju iti, da "Musinka" spada me u slabija djela Mile Budaka.

39. Ivica Katuši : OKOSNICA JEDNOGA ROMANA, str. 432-440 (9-10/1942.)

Zašto se baš o njegovu krupnu pojavu zaka ilo to egzoti no ime, koje je doprhnilo s isto nog dijela Balkana na udaljeni otok središnjeg jadranskog arhipelaga i pri tom ljetu jedva izgubilo svoj prvotni naglasak, držim, da je izvan domašaja ove pri e i molim miloga moga štioća, da zamisli oko ove re enice — okrugle zagrade. Vani se bijelio ljetni dan, bila je bonaca kao ulje i cvr ci su cvr ali. Ozarene, mrke kože, dje aci su pecali po škrapama i dugo se zagledali u prozirnost mora, promatraju i kako krstare šarene dugnja e, glamo i, smokvarice, lubeši i, cipli i veliki picevi s tamnim prstenom ljusaka na prijelazu trupa u repnu peraju. Prazni motorni kuter je u magli na pu ini pospano toktao i odjekivale su drvene stijene nenatovarena broda. — Jedanaest sati u ljetu, kada se u mjestu dime svi dimnjaci, na gradelama se svija skoro živa riba, iz konoba u gustim zapasima plije vonj slanih srdela i miriši prženo ulje... Jovo je napokon ušao u slabo rasvijetljenu sobu. Prozori su bili zastrti komadima tamnoga platna, babe su se užurbano miješale po sobi, pljuštala je voda po prašnom podu i prskala je silesija kapljica, a govorilo se vrlo malo. Na lijevoj strani bra nog staromodnog kreveta od "persone i pol", polusjede ke je muklo jaukala žena u bolnom decrescendu. Sve je bilo krvavo i sluzavo: i posteljina i rublje. Debela je Triestinka Giovannina visoko digla svoju ljevicu u kojoj je za noge držala još neoprano i s krvavim pupkom novorođeno edo i s nekoliko vještih udaraca hrbtom svoje debele i meke ruke po toj još nježnoj, kao gumija savitljivoj masi mladoga mesa, postigla je, da se mališu na nosnicama i na ustima pojavila bezbojna slina i za uo se lagani ušmrk, a onda i izdisaj. Po eo je živjeti novi ovjek.

Kroz itavu tu igru, koju je Triestinka izvodjela s mnogo znanja i iskustva, Jovo je na inio jedva nekoliko teških koraka u dnu sobe.

102

Tek kad je vidio kako dijete visi naopa ke u zraku, približio se postelji i kad je već stegnima bio naslonjen na ko etu kreveta, Giovannina se k njemu okrenula i sva okrunjena kapljicama znoja, rekla mu u slaboj talijanštini, koja već nekoliko stotina godina tamo životari:

— Bolan Jovo, imaš sina!... Jovo, sina imaš.

Na sedam sati nestrpljenja, provedenih u svim kutevima i pri svakom poslu, koji bi mu i jedan čas odvratio misli od žene, koja se gr i na postelji i diže s postelje i krvari i jau e da ti srce puca, na tih sedam sati na koje su se, kao na nit primitivnoga isla od roga evih koš ica, nanizali uzdisaji, hladne konstatacije lije nikove i radoznali i zluradi upiti, kao jeftini križi na kraju krunice privezana je ta babi ina re enica:

"Jovo imaš sina". Jovo! Slušaj ti Jovo, što si se toliko uznemirivao, što si lunjao po škrapama oko mora po najve oj žezi, sumnjaju i u svoju vlastitu prisebnost, kada si nesvijesno zazivao svece, za koje prije nijesi znao ni da postoje?! Uješ li Zanko Rebeline, Jovo, Jovane, kako li se zoveš? Jesi li uo? A? Slušaj! Imaš sina! Sina imaš! Sina, sina ... Da, sina i "mio carissimo Jovo — ecce te la." Veselje je bilo pokvareno — kada mu je babica s mnogo zaobilaženja rekla, da mu sin i ima izvinute ruke u zglobovima. Ali e to pro i: na mladu je i zarast e.

Beskrajni niz nesporazumaka i prepiraka i bubaca pod kojima bi se iz nutrine jadne Ernis izvijali neartikulirani jecaji, koji su svoj uzrok imali u jednom malom slabašnom djetetu s rahiti nim kostima, a povod u muši avosti i licejštini slabašne, ali zajedljive i bolesno ponosne žene, svršila je time, da se je po elo šuškat i, da

Jovo marljivo poslije no nog ribanja pohadja ku u debeljkaste udovice Tonke i da se iz njezinog malog tavanaskog prozora, gdje je bila kuhinja, razlijevaju mirisi peene ribe i onda kada je ružno vrijeme

103

i ribe nema na ribarnici. A kad je Ernis, koja još uva u škrinji svoje školske bilježnice, risanke, Dantea i Manzonija i ima naoljevitita romansirano Romea i Juliju u nekom talijanskom izdanju za puk, za jednoga ranoga svitanja primijetila, da joj je na malom muli u doekala muža zloglasna Tonka, bijesno je doletjela ku i sentimentalno zaplakala. Imaju i iza sebe šest godina dnevnog ispitivanja savjesti u konviktu, sedam godina djevovanja i hodanja u teoforkim procesijama i marijinskim ophodima sa svijeama (kada se lijepi za prste rastopljeni vosak) i najposlije sekvestiranje itavog o inskog imanja i udaju za ovjeka nižegastaleža, (odgojena za veliku gospodju dolazila je svaki dan u sukob s okolinom). Ernis je tjelesno istanala i postala gotovo prema svemu idiosinkratina. Cijela je ku na osami nedaleko od mjesta utonula u kuknjavu, nered i štropot: Ernis je kupila svoje stvari. Bilo je tri sata, a u četiri odlazi paroplov u veliki grad na kopnu. Otvorila je škrinje, odabirala rublje i cijela je komora odjednom zamirisala mirisom javora i dunja. Mornarske vunene maje, koje je Jovo donio iz svjetskoga rata, mornarski kolari s dvije koštane zvijezde i arape od ne iste vune, platnene gaće, koje su godinama stajale neuporabive u zgusnutom mirisu zrelih dunja i javorova lista, stajalo je porazbacano po podu. Brzo je bio gotov zavežljaj s velikim vorom, iz kojega su štrcala dva kuta bijele tkanine, kao magare e uši. Bliži se čas rastanka, a Ernis još ne osjeća, da bi imala po i. Mali Jakov neprestano zapitkuje i plaće i puno se udio, kada je majka skinula s njega prijavu rubeninu i stavila na nj bijelu, novu, mirišljivu.

Vlažnom je krpom obrisala dje akove noge, navukla na njih kratke ljetne arapice, s nekoliko surovih kretnja mu navukla cipele, a kad je poslije velike muke uspjela, da zapne nespretna puceta na cipelama, digla ga je s kreveta kao stvar. Duskora je mali bio odjeven u ispeglano bijelo mornarsko odijelo s modrim vrpcama na

104

zavratniku, zviždajkom u džepu i vješto svezanom širokom modrom vrpcom na grudima.

Dok je mali blistao u tome neredu razbacanih stvari, Ernis se uputila k stolcu, gdje je pripremila svoje misno odijelo, ali se nenadano obrne i bljesne u njenim zjenama slika u jednostavnom crnom okviru. Ve osam godina visi ta slika na zidu i tko zna koliko je ona puta o istila od prašine ili skinula pri bojadisanju zidova, ali joj taj okvir, u koji se tako rado zavla i gamad i pod ijim staklom stoji nekoliko satrvenih moljaca, nije nikada izazvao nikakovih misli. A sada su je te dvije glave, ta dva mlada nacifrana bi a postavljena pred kameru "sotto brazo" i koja s crne podloge gledaju kroz prljavo staklo taj džumbus, sjetila prvih dana iza vjen anja, kada se je smještala u ovoj ku i, iz koje sada bježi, i kada su torte i krokandi ("Živjeli mladenci") bili složeni po posteljama i škrinjama, a za nju svaka nova stvar ica bila ugodno iznenadjenje. Još se nije bila ni udomila u ovoj ku i, kada su kao mladenci, odjeveni u isto odijelo kao na dan samoga vjen anja, otišli u grad, da se "litrataju". I otuda potje e taj litrat. Ona se sje a divnoga pauna u dvorištu foto-salona i "pašta" i krema, sladoleda u tanjuru i crveno plisiranih oblih fotelja u slasti arni. Još se sje a, da su ru ali u prvoj restauraciji i ona je puna udivljenja i strahopo itanja gledala, kako Jovo neizmjernom lako om kupi iz pladnja ukusni risotto. Ona ga je kasnije vidjela, kako obavlja najraznovrsnije i naporene poslove s kakovim se sve sukobljuje ribar daleko na otoku, ali joj je njegova glomazna ruka

sa srebrnom žlicom, koja u ustaljenom krugu kruži od tanjura do usta, ostala glavnom asocijacijom pri pomisli na Jovinu snagu.

Od tada se mnogo toga skršilo.

Sve se to lijepo i ugodno skršilo isto kao staklo na ovoj slici, koju je upravo nastojala skinuti sa zida. Za to nije imala nekog ja eg razloga: eto, skinut e je i pogledati malo iz bližega. I kad je s obje

105

ruke dohvatila okvir i pri svakom dodiru njezinih prstiju pokazala se ispod prašine stara politura, nešto se neugodno u njoj odigra, sigurno je protrnula pri nekoj polusvijesnoj pomisli na Jovu, osjetila je potrebu, da se pokrene, da izmijeni položaj i zaljuljala se, a slika se skliznu niza zid i staklo prsne.

Pogled na maloga i jedna nova misao: sagnula se i odstranivši komade caklovine podigla sa poda sliku. To je više bio posljedak pu kih talijanskih ilustriranih romana a la "Genoveva" (gdje se larmoyantno govori o sudbinama majki, o eva, sinova, a svagdje je po srijedi barem jedna amajlija, amanet ili zlatna tabakera s monogramom), nego li nekakovo predvidjanje i ocjena položaja maloga Jakova iz dalje, nezainteresiranije perspektive. I kako je ve bila obuzeta tom nejasnom mišlju, koja je ipak nešto određeno tražila, Ernis je poletjela na tavan i brzo se vratila s malim drvenim kov eži em s kožnatom ru icom i s crtežem jedrenjaka s punim jedrima na unutrašnjoj strani poklopca. Ta slika i taj kov eži , koji je služio nekolikim generacijama, koji je ležao u spremištima austrougarskih garnizona i u mornarskim pretincima prokrstario sva mora, taj mali starinski sanduk, koji potje e od nekog staroga Pjerina Rebelina, pomorskog asnika iz doba Napoleona i prati sve njegove potomke do Jovana na navigavanjima i služenju vojnice, on neka prati i njegova slabašna sina na bijegu iz roditeljske ku e. Mlada majka bila je

brzo gotova. Kad je obukla svoje blagdanje odijelo, uzela je svoju ru nu tašku, pogledala još jednom jesu li još unutra dva rupca, pa kad je vidjela da je sve na mjestu (i molitvenik i srebrna krunica, koju je primila za prvu svetu pri est od kuma apotekara), nagnula se kroz prozor i otrgla iz jednog zemljanog lonca struk mažurane, a iz drugog gran icu murtele i malo ih zgužvavši u ruci, pomirisala i stavila u torbicu. Tako je ona inila prije svakoga puta, prije polaska u crkvu ili k lije niku. Svakako ljudi mirišu, a izgleda da se baš dogovore, da e sobom donijeti u crkvu zadah plijesni, luka ili miris ambulante i apoteke.

106

U tim asovima mirišivi struk doma e biljke, koja godinama visi u loncu, dolazi kao od Boga pružen. Podizanje je, cili e zvonce, uzdasi, pognute su glave i orgulje tiho svire i ne smiješ ni makac, a u nosnicama osje aš jodoform i luk (luk ponaj eš e). Koje li je jednostavnije rješenje, nego da uzmeš rubac i tobože brišeš nos... A mažurana miriši u takovim asovima dvostruko jakim mirisom.

Nostromo je udarao zadnji signal zvoncem i brodski mladi i su se upravo spremali povu i mosti , kada je natovarena zavežljajima, stigla Ernis do broda. Bila je podpuno zadovoljna, jer joj nitko nepoželjan nije nazvao ni "Fa'jen Bog!" i tako je nije stavio u nezgodni položaj objašnjavanja. Ona je sasvim sigurna, da e tajanstvena Fama, koja je našla upravo bajno uto ište i prebivalište u svim malim mjestima, obletjeti cijelo mjesto za nepuni sat i zna, što e se sve govoriti, ali je njoj za sada glavno samo to, da li no od svega toga nije morala ništa doživjeti.

Paluba je bila puna plitkih otvorenih sandu i a s najraznovrsnijom ribom na brzu ruku složenom. Kormilari i "garbunjeri", te stare mušice od ribe, birali su po svojim istan anim ukusima, da što slasnije doru kuju. Ernis se zanimala sama sobom, a Jakov je obilazio sandu i e, prevrtao ribu, teškom mukom je sitnim

prstacima izvrtavao riblje o nice i zavlaio ih kroz krvave škrge u utrobu ... Kad ga je majka potražila pri ulasku u gradsku luku — imao je svo odijelo uprljano.

Jakov Rebelin ima iza sebe osamnaest godina života. Malo uzvinute šake i jako ispupene jabučaste kosti pri dnu tankih podlaktica, visoki, uskogrudni, mršavi stas; crne, masne i gladke kose; jak, izraziti ali ponešto istan nos; lice bubuljiavo, a uske nategnute, tanke i lomne kao tanki led. I to da je prirodni nastavak onoga gigantskoga stasa, onih stotinu kilograma zdravoga mesa Jovanova. Svo zdravlje, kojega je Jovo u osu za etka namijenio

107

svome sinu, sva jakost ovjeka koji diže bačvu od nekolike hektolitara i pripijaju i usta na široko drveno grotlo pije jakim gutljajima pogano vino dok sva snaga u njemu trepti, dapače snaga itave jedne porodice ribara i kapetana "de lungo corso", probijaju i se ponajprije kroz zdjelične kosti licejke Ernis (u život), a onda kroz podkrovlja u ghetto-u, oskudnu hranu i gimnazijske klupe (kroz život) — sva je ta snaga jedva našla mjesta u crnim šarenicama osamnaestogodišnjega Jakova Rebelina

Jakov Rebelin je na jednom od trgova velikoga grada autobus, do njega je njegov vjerni kišobran prislonjen za nekakve stjenjave staromodne kovčuge, kojima su se negda aristokratska dalmatinska djeca klatarila Europom, upisivala jus i medicinu, igrala se visokog plemstva, slikala slike, poela sumnjati u postojanje Tvorca Boga, izradjivala posjetnice s grbom i dugim naslovom i (kao Maro dunda Maroja) "spendjavala" zadnje dukate iz dotrajalih gvozdениh obiteljskih riznica. Kroz jedanaest godina, koje je proveo stanuju i skupa s majkom pod najtežim uvjetima životnim u parni enju s ocem i o ekivanju ovrha i naloga za ispražnjenje stana i natezanju s debelim nemarnim advokatom,

Rebelin je postao sam sebi uzrok i posljedica, otrgnuta grana i sada nema ništa ni na sebi ni kod sebe, što bi moglo govoriti da potječe iz jedne stare obitelji, koja više od dvije stotine godina posjeduje kuću, gdje su pokoljenja donosila sa svih strana svijeta plodove žuljeva svojih. Nema ni one škrinjice s jedrenjakom. Nema ni slike. Sve je to propalo kroz tih jedanaest gladnih godina. Neprekidna strepnja pred novim životnim zadacima i dugo i gorko parjenje u inili su nekad sentimentalnu i pu koromanski raspoloženu majku, da zaboravi na sve. I jednoga od gorih dana, kada mjese ni obrok alimentacije nije stizao, uzela je Ernis svoju bračnu sliku i počela ju upotrebljavati za kupljenje smeća. Na škrinjici je dugo stajala jednostavna glinena posuda za kuhanje na žaru, dok jednoga dana nije njezinom nepažnjom izgorio veliki dio

108

poklopca. I tako je ostao bez ničega. (Dolje, na Jugu, nije teško naći u staretinarnicama koji teški i okovani kovčeg, u kojem se skoro uvijek nalazi koja predratna studentska tvrda ogrlica, list koji govori o konhiologiji iz škripata nekoga propaloga prirodoslovca ili složak razasutog anatomskog atlasa s latinskim i njemačkim nazivima. Tu je Jakov i našao za se dva kovčega.)

Sasvim obična i svakodnevna slika: suhi mladi s kovčezima i kišobranom čekaju odlazak autobusa, a iza njega je osamnaest godina života na moru. Rebelin misli i ne misli. Sad je po i autobus, iza i je iz grada i zaustaviti se na trećoj stanici te pruge, koja se bijelim serpentinama uzvija na obližnje brdo, a motor je još raditi i uti se nizovi eksplozija u laganom taktu. Skinuti su kovčegi, a do lje ilišta se sa svojim prtljagom ipak nekako dovući. Papiri su tu. Bitav snop raznobojnih papira ima u unutrašnjem džepu i smjestiti se lijepo, bit će miran barem pola sata, a onda će vidjeti o čemu ima dalje da misli. Iza njega je osamnaest godina uzastopnih neugodnih situacija, neobičnih

doživljaja i teškoga života. To ga je uvijek bodrilo na putu u nešto nepoznato i nepredvidivo, pa i kroz uredovnice, gdje je napokon skupio taj snop kartušine s pe atima i potpisima, nadnevcima, brojevima i tamnim otiscima znojavih ruku neprakti nih ljudi, koji itave živate provode pri pisa im stolovima. Osamnaest gladnih godina — ipak nekakove akreditive za budu nost. Svršio je šest razreda gimnazije. Kao osoba, padaju i iz krajnosti u krajnost: iz glupe zajedljivosti maj ine i o eve podrugljive jovijalnosti (Jovo je, dakle, bio jovijalan), — Jakov je takovih stvari doživio u školi i izvan nje, da je neko vrijeme (kad je u petom razredu prou avao tragediju) bio vrsto uvjeren, da se itavi taj vor što se zauzlao oko njegove li nosti, može razriješiti samo propaš u njega samoga. Kako bi se kazalo u obi nom govoru: bio je nesredjen. Na asove, kad bi prevladao zdrav razum (otac) bio bi podpuno svijestan, da svi ini, koji mu samo škode, potje u od majke i da su oni nastavak njezine

109

prepotencije i histerije. Ali te lucidne misli nijesu mogle biti nikakovom zaprekom, da odmah drugoga asa u ini koju veliku glupost.

Isto kao što je on sam bio rezultat beskona ne borbe izmedju atavisti kih o inskih nagnu a i težnja, koje nosi u sebi s maj ine strane: kao što su krivulju njegova života obilježavali srazovi izmedju tih dviju sila, koje su upravljale njegovim životom, po toj istoj crti su se kretale simpatije i antipatije prema roditeljima. Kasnije godine su dovele i do toga, da bi proboravio koji mjesec praznika kod oca na otoku i imao prilike vidjeti, da ga otac voli. Jovo se baš radi njega i o uvanja imetka nije ženio. I bez toga su asovi bistroga rasudjivanja dovodili ga do zaklju ka, da bi mu bilo korisnije, da se prikloni k ocu, ali bi odmah zatim majka podpuno obvladala njegovim bi em i on je osje ao kako je uz nju neobi no vezan i kako njegovo školovanje može uznapredovati

samo ako ostane uz nju. Opravdano se bojao, da mu otac ne e dopustiti nastavak škole. Sve što je bivao stariji ova borba između oca i majke u njemu je bivala sve o evidnija i izrazitija.

Danas hrušte u njemu katari, hilusi su mu prošireni, a previše se udaljio od oca, da bi mu se utekao. Sada poznaje nekoliko stotina klasi nih stihova u originalu i — mora u lje ilište. Jakov je vidio sebe između oca i matere i osje ao je, da ga te dvije sile satiru i da propada i da se mrvi isto kao zrno žitarice u selja kom žrvnju ... Neobi no razvijen smisao za "muktu", za "džabe", obilježavalo je li nost Jakova Rebelina. Sve godine, koje je s majkom proveo u gradu, njegovo ime se vuklo po kartotekama dobrotvornih ustanova. Kroz tih jedanaest godina proživljenih u znaku badava, stvorila se najpresudnija i ujedno najo itija osobina mladoga Rebelina. Za njega nije bila nikakova poteško a, da pred nekim poklekne i zamoli ga za milost: iz njega se bio stvorio tip

110

južnja koga badavadžije, koji je najbolje izražen izrazom, koji se tamo upotrebljava: manja-mukte.¹

Kad se je našao na bolni kom krevetu lije ilišta, gdje se je ulo jaukanje umiru ih i hropci teško bolesnih i kad je vidio kako asne sestre obilaze bolesnike, i bolesni kog sve enika, kako daje posljednje pomasti, zamislio se Jakov Rebelin i u jednom svijetlom asu sam sebi priznao, da tu ne spada. Iako ve nekoliko mjeseci on stoji na koturnima umišljene bolesti, ipak je svijestan, da mu nije jako zlo. Razumno gledaju i: jedno ljeto provedeno kod oca na otoku bilo bi dovoljno, da se pridigne i izlije i. A on je druk ije odlu io. U toj odluci su bile najpresudnije misli na "besplatni stan i koštu", na nebrigu, a onda averzija prema ocu koja je kiklopski narasla u posljednje vrijeme.

Ni ta ocjena vlastitog položaja i prirodjenih nagnu a nije bila kadra, da pomakne Jakova s crte njegove prve odluke i da ga potakne na razmišljanje o rješenju toga stanja, a još manje na neki praktični posljedak. I tako je Jakov ostao u lije ilištu, premda je znao, da ne spada u nj.

Vrijeme se za to pobrinulo, da se Jakov ve poslije godinu dana nije trebao u dubini svoje duše prekoravati, da je zdrav došao u lije ilište radi želje za muktom. Sada je bio zaista bolestan i to teško bolestan. Poslije mjesec dana su lije nici uvidjeli, da mu boravak u lije ilištu može samo štetovati i bi mu priop eno, da je odpušten. Taj odpust odozgora, na kojega on nije nikada prije pomišljao kao na izlaz iz te situacije, u koju ga je dovela njegova narav, taj odpust mu je došao nenadano i on je odlu io, da na sve mogu e na ine ostane. Opet se je podigao na svoje ve odba ene koturne, po eo se opet tužiti i na najmanju sitnicu i time je postigao

¹ -Prvi dio ima korijen u talijanskoj rije i mangiare.

ono, što je i želio. Neodredjena nužda i stroga i neumoljiva neminovnost negdje duboko usadjena u Jakovu Rebelinu su više imali udjela u tim njegovim postupcima i zaklju cima, nego li njegov razum i njegova volja. Može se kazati, da su svi njegovi ini, kroz cijelo njegovo bivstvovanje nosili timbar te unutrašnje nužde, nad kojom on nema ni vlasti, ni nadzora.

Kad se približavala godina dana njegova bolovanja u znaku stalnog ubrzanog spuštanja plavog alkohola na ljestvici njegova zdravlja i kad je jedne subote službuju i lije nik razmještao bolesnike, susjedni krevet do njega je zauzela jedna mlada bolesnica. Bila je ve nekoliko mjeseci u lije ilištu, samo u drugom odjeljenju, a sada je sticajem prilika morala pre i u

njegovu spavaonicu i dobila krevet u kutu, do zida. Ima etiri razreda gimnazije i ve je dvije godine radila u jednoj odvjetni koj pisarni, kad je bacila krv i bila upu ena u lje ilište. Zvala se Astra, bila je lijepa i boleš u još više profinjena i raznježena. Dugo su se jedno drugome ispovijedali, pružali si ruke i stiskali ih u medjuprostoru kreveta, dok su duga mu na kašljanja, koja su dopirala iz druge sobe, remetila mir, a ruke im se pri dodiru ljepljivo znojile. Zaljubio se Jakov Rebelin.

Izjeda ih bolest, nestaje ih, ne koriste više pneumathoraksi i esto se mu e nad laborima izbacuju i iz dušnika gvalje zgusnute krvi i razoreno i sagnjilo stani je plu a. Ostatak života ih ipak zbližava i oni se vole ...

Šta se u njih više uvla ila beznadnost i što je više teška bolest uništavala oto i netaknute životnosti u njima, ežnja za sjedinjenjem je rasla i ljubav je bivala žar a. I — u jednom trenutku, kad su njihove duše odisale istim raspoloženjem i kad su rije i i stiskaji ruke bili nedovoljni, da izraze sve što im leži na duši i kada se život (ostatak života u njima), raspjevao više nego li ikada, Jakov se polagano digao i jednom lakom kretnjom bio u njezinoj postelji. — Od tada su još više osje ali, kako život izmi e

112

i kako ga upravo nestaje. Kasnoga ljetnoga popodneva, kada je sunce pržilo žute platnene rolete i kada je u sobi vladao polumrak, nenadano je verterica uletjela u sobu (bosa je bila) i njezin pogled, koji puze prostorom uvijek u jednakoj visini, uhvatio je kako su njihove ruke naglo poletjele pod pokriva . I sutradan je na Astrino mjesto došao neki dugonja, trgova ki putnik, ovjek još u prili nom zdravlju.

Sada je Jakov ostao osamljen u svome laganom umiranju. U zagrljaju s Astrom je pred njim bio bljesnuo život u žarkim bojama i sada mu je neizmjereno gorak svaki as života, a svaka

mu misao leti u drugo odjeljenje i strahovito mu je teško u spoznaji, da zadnje kaplje vode cure u klepsidri njegova života. Dva dana je natenane ispisivao dugu i posljednju ispovijed svojoj Astri i odlučio joj je ponoviti i staviti ispod jastuka.

Prvi put u jedanaestgodišnjem poznavanju pisma uspio je slovima reći, što zaista misli. Desetak godina je svojim krivim, ali lako itljivim rukopisom ispisivao školske zadatke i molbe za pripomoć, ali nikada nije osjetio iz samostalno složenih književnih riječi, da izbija nešto neposredno, nego li baš kad je čitao ovo pismo. Škole, knjige i novine su nasilno u nj uštrcale ritmiku pravilnog stila i oblike riječi, ali on i dalje misli materinskim jezikom i svaki pojam mu je vezan za riječ, koja stotinama godina žive u ustima suncem opaljena svijeta na dalekom ostrvu, a sve misli su vezane uz rečenice, kakove se tamo govore, pod svjetlom reflektora stilistike nezgrapne i trivijalne, ali za prilike u kojima je rastao vrste povezane. Možda treba biti zaljubljen ili biti ostavljen ili nasilno razdvojen od dragoga bića, da uvijek bude zadovoljan svojim pismom.

Kada je po deseti, dvadeseti put čitao napisano pismo, došao je kod njemu podvornik s tri riječi:

113

— Mama Vas čeka.

Jakov je gurnuo pismo u ladicu noćnog ormara a i lako se digao. Maternica ga je ugledala kroz ogromno staklo, koje ih je dijelilo, Ernis je zaplakala i nemoćna, da ga barem dotakne gledala ga je s velikom boli. Približila se što je mogla više okruglom prozoru i ušla na staklo, da barem osjeti njegov dah. Prozor i dalje bio zastrt bijelim zastorom radi profilakse i ona je čula sarmu slabi glas, kojim je Jakov samo na pitanja odgovarao, sudjeluju i duhovno vrlo malo i sve nabrajaju i neuredno i bez osobitog reda. Sin nije ništa osjećao pri dolasku majke, a ona je sve više dolazila do

uvjerenja, da ta sjena, koja se iza debeloga stakla kreće i zaogrnutu bijelim plaštem — nije njezin sin. Pokazala mu je neke sitnice, koje će mu poslati po podvorniku i onda su se morali rastati.

Sporo se uputio uz stepenice. Crvene kožnate šlape su bile već nekoliko puta zacapkale po sjajnom mramoru stepenica, kad se Jakov zaustavio, čuvši iz hodnika kriještave bujice riječi, koje su bile isprekidane kratkim pauzama. Ernis je žestoko napala službujućeg liječnika:

— Ribe mu dajte! I zelja! Vi ste ga ukopali!

U razgovoru sa sinom nije postigla nikakovo olakšanje, pa joj je liječnik naišao u zgodan čas, da na njemu iskali sav svoj jed. Naslonjen na passamano i pažljivo hvatajući i svaku majčinu riječ, Jakov je osjetio, da u tom glasu ima nešto dotrajalogo i da te riječi imaju prizvuk smrti.

Bio je spreman, da upotrijebi sve raspoložive snage, da izvrši svoj naum u pogledu pisma. Cijelo popodne je nastojao zaspati, da u presudnom času bude što svježiji. Plan je bio jednostavan. Kada čitava zgrada utone u tminu, izaći će na hodnik, i mjesto poći u zahod, poći će u drugu prostoriju. Već je i doznao na kojemu krevetu spava Astra.

114

Džepovi na spavaćem odijelu, koji tu skoro bez svrhe stoje, za Jakova Rebelina su prvi put ispunili svoj zadatak, kada je u jedan od tih velikih džepova stavio bez pregibanja svoje pismo. Skoro neujno je izišao iz sobe i opazio, da su vrata druge spavaonice za čudo otvorena. Na pačetvorini svijetla, koja je iz sobe padala na pod hodnika, brzo su se vrzle tri sjene. Nadvirio se iz tame u sobu i opazio, kako se verterice vrzu oko Astrine postelje.

— Pomažu joj, da umre! — kao kap, kad kane u bistro ogledalo vrutka i razlije se po površini u izocentri nim kružnicama, tako je i ta odsje ena i okrutno misao pala na Jakovljevi mozak i bila mu je tako strana, kao da je neko drugi ubacio. Pod dojmom doživljene slike i te uba ene re enice i grube misli, Jakov se uputio prema svojoj sobi. U sporom hodu do vratiju od svoje spavaonice vidio je Jakov, kako dvije verterice s filtrima na nosu i ustima silaze niz stepenice i nose na lakim nosilima zavinuto u zelenom bolni kom pokriva u jedno truplo. Brzo se udaljavalo šuštanje tvrdo ispeglanih njihovih suknja i pojavila se iz Astrina spavališta tre a asna sestra, nose i u naramku zgužvanu krvavu posteljinu.

Nije osjetio ni tugu ni bol. Kad je legao u svoj krevet, navukao je na se sve do vrata zeleni pokriva , kojim je ve mnogo polutoplo tijelo s ustima i dušnikom punim smrznute krvi bilo umotano. Kad se je okrenuo na bok, uo je kako šušti papir u džepu od no nog odijela ...

40. Ivan Krol: LIRIKA GRUDE, str. 86-88 (3/1940.)

(Marginalia uz istoimeni pokret)

Nesumnjivo je i ona kulminirala na stranicama Budakova "Ognjišta". Ne, doduše, u onom obliku i formi, kojom, unatrag nekoliko godina, udariše mla i, stvaraju i, poput Barresa, program i kult (naime kult grude, pejzaža i energije, sve do vrhova nacionalnoga), otvaraju i putove zanosa i ostvarenja. Ali je zato progovorila snažnije i adekvatnije, osebnije nego ikada. I, zaokupljeni divnim posve enjem i samoprijegom žrtve i ljubavi prema grudi i ognjištu, pomišljali smo kako je sve re eno. Nije trebalo više ništa. Bili smo opiti i zaneseni do entuzijazma. Plakali smo i radovali se, osje aju i kako i kroz naše žile te e krv majke zemlje, kako je i naše tijelo samo grumen grude, žitke i opore grude najtoplijega krila i najsla ih plodova.

Živimo mi i danas. I zanosimo se. I vjerujemo.

Zna i: nikada nije dosta. Nije, pa makar se javilo i u obliku opadanja, pa i u jednoj sasma bezvrijednoj fazi. Jer, glavno je, da se o uva kontinuitet, da nikada ne prestane veza, koju esto puta uzdrže i tako tanke niti, niti ak nevidljive. Nije ni kasno, pa makar došlo poslije toliko vremena. Jer jedino vrijeme kadro je ustupiti svakome svoje mjesto, njegovi su prostori neispunjivi. Jedino vremenom zaokupljeni smo do kraja, i u njemu nema nikakve stvari, koja bi bila ve a od njega, koja bi ga zaklonila i ušutkala, umrtvila. Kroz vrijeme govorimo i vi emo, ali ga nikada ne možemo nadvikati. Kroza nj žudimo za uzdignu ima kula babilonskih, ali ga nikada ne možemo nadvisiti. Vrijeme. I svuda vrijeme; dugo, beskrajno vrijeme. Sve što je u njemu, nije mimo njega. Ono je norma i putokaz, ono je zakon. Znajte to dobro: ono je zakon, i po njemu e se suditi.

Jedni su šuštili, klonuli su (ovi , Križani , Majtin). No osu ujemo ih, pa e, u izvjesnim momentima, uvijek im može zavidjeti. Neki su pošli drugim putovima i postigli razli ita ostvarenja (Balentovi , Korner, Kuhar, Lendi), no sa uvaše i žicu grudstva, ne toliko dominantnu, ali ostala je. A možda u kojem drugom obliku i te kako intenzivno živi. Zašto ne? Cvitan je progovorio glasom zemlje. On je uo i poslušao njen izmu eni i nostalgiji ni zov, osjetio njeno snažno bilo. On je duboko o utio njenu bol i pe al, uzdignuvši joj misao do božanstva. Jer on ju je kopao, njegova mladost bijaše srasla uza nju. Nikoli ev regionalizam otkrio nam je mu nost i ljubav šibenskog Doca i ukazao na jezi ni folklor. A napokon, i Hrastov eva je zemlja budna, iako mnogi pomisliše e je davno usnula. Ne, budna je ona i probu ena, i svaka njena žilica trepti od puste uzavrelosti i snage, od o ekivanja.

Ali ovim lirika grude nije iscrpljena. Ni na eta, rekao bi uvijek, iako, dopustit ete — presmiono. Spomenuti su samo, nazovimo ih — ljudi programa. Ne ostvariše ga, doduše, no pokazaše dobru volju i zna aj u nastojanjima. Uostalom — tko e ostvariti program?

Nego u me uvremenu, s op im razvitkom naše poezije, gruda je zauzimala i zauzimplje sve to ja e razmjere. O grudi se pisalo i piše se. Piše se sa sviješ u, koja je nužna (pa makar bila i nehoti na), bez uzmicanja ispred nacionalnosti, pa i rasnosti. Dakle: hrvatska gruda, hrvatski osje aj, hrvatska pjesma. Pjesma je spontana i ne sprje ava zemlju, da bude — kugla. Samo cizelira injenice i principijelnosti, moral. Jer za liriku grude treba imati patriotizma, osje aja privezanosti. Zapravo ona je sama patriotizam. Tako e, na pr. onaj tko itav patriotizam svodi na fenomen osje ajnosti, ili ak apstraktnosti,

najlirskije progovoriti o grudi, on e je ak (grudu, zemlju) uzvisiti do nadzemaljskoga —

117

objesiti u zraku. I što mislite: kakva bi to akrobacija bila? Presmiona, zar ne? Bila bi to vrlina za sva ije o i neuo ljiva, za sva iju dušu nepojmljiva. Bila bi to i — mana!

Dakle o grudi su progovorili i mnogi drugi. I ilirskije, i umjetni kije, pa se ovjek ne mora bojati, da to kaže. To su injenice, stvarnost. Na pr. Balota je ostvario istarsku epopeju s toliko o iglednosti, života i dinamike, i sigurno je, da u lirici grude (naime onoj stihovanoj) nema premca. Tadijanovi eva ljubav, ljubav za djevojku i grudu, doživljavana u seoskoj sredini; na pašnjacima, ispod vrbika i po osun anim oranicama, dobiva toliko zna ajan kolorit, obilježje i pointu grude, kao što to ima veli anstvena "Pjesma nad pjesmama" u libanonskim kedrovima i vinogradima, pod južnja kim suncem. Isto tako divne slike, boje i ritmovi Vlasisavljevi eve lirike, odsko iše od grude i sunca, kao što u prolje e odsko i sa vrbe svirala i sa svirale naša pastirska pjesma i popijevka. Bonifa i evo more i gruda, burom ganjani i suncem paljeni, sazđani su od tvorevina hrvatske zemlje i pejsaža, od tvorevina, koje imaju i nalaze svoju dušu. I t. d. d. i t. d. Od najstarijih do najmla ih. Svi regionalisti i svi oni, koji potekoše uz trubadurstvo rodni krajeva, hodaju i i lutaju i po dragim tragovima, traže i najsla e rije i.

Sve ovo (i još toliko toga) dokazuje kako gruda živi, diše i osje a. Naime živi ovjek, pjesnik i sanjar, ljubimac njen. On živi, vjeruje i nada se. A naša gruda je domovina Hrvatska. Misao na nju, osje anje prema njoj je najintimnija lirika ljudskog srca, naj snažniji izražaji ljudske duše. Ona je ona gruda, ona Hrvatska, o kojoj njen najve i dezarter i patnik,

prognanik njena ropstva, tužni i grabancijaški A. G. Matoš bugari
i dovikuje:

118

"Kroacijo, majko moja!

Hrvatska, bakljo mojih tamnih putova, tvrdi kruše mojih nevolja,
suzno uzglavlje mog progonstva!

Kroacijo, jedina, posljednja boginjo mog buntovni kog
bogomra ja!

Pruži mi kraljevsku, prosja ku ruku i ti eš disati i bitisati dotle,
dok bude biti i disati tvoje posljednje dijete.

Diži se, Hrvatsko!

Jer ako smo sami i slabi, u po etku bijaše hrvatska rije i
rije Hrvatska e biti djelo!"

Nemojte me utim misliti, da je ovo imaginarno putovanje. Ne.
Takva je naša hrvatska zemlja, naša Kroacija. Takvi smo mi. I
takva mora biti naša lirika grude!

41. Vlado Mili evi : ZLATKO MILKOVI : „TAMNICA“, str. 301-302 (6-7/1942.)

Izd. BE-L-KA — Zagreb, 1942.

Književnost se vraća ishodištu. Probija svijest, da moraju biti neki realni temelji na kojima će se sve osnivati. Javlja se novi realizam, ne u smislu Zolinog pasivnog kopiranja stvarnosti, nego realizam aktivni, gdje umjetnost izgrađuje realnost, a realnost je domena umjetnosti. Gubi se simbolizam, u vrijeme je probranostima uživala samo aristokracija, i surealizam, koji jedinu realnost vidi u nenaznosti svega realnog, izvan konkretnog razuma, izvan svake brige za estetiku i moral. Surealizam s te svoje negativne strane ubija društvo, dijeli ga u dijelove i time priprema njegov raspad.

Najidealnija podloga mladog neorealizma je baš u tome, što postavlja djelo da oblikuje stvarnost. Umjetnost mu je doživljavanje i proživljavanje njega samoga u prvom redu, zatim podređivanje okoline, koja ga okružuje, u koliko je ona dio njegovog duševnog života. Nema tu zapreka, tu je konačno, istina, pošto se on i životni momenti, koji su s nama povezani, daju naj snažnije prikazati. Novi ljudi, kojima je uvijek vodeći motiv, znati će da ga prožive, da ga izdjeljaju, i da ga, dosljedno tome, stave na papir kao istu umjetninu.

Razvoj je postepeno sve jače, zamašitije pulsiranje životnosti. Veli inače je novog svijeta u tome, što ima snage, da se nigdje ne zaustavi, da ide sve dalje, sve dublje u srž samog svijeta. Kritika stoga, osim umjetničkog momenta, treba da u djelu traži i opće ljudsku podlogu, bez čega bi sve bilo liri-fari, nerazumljiva kineska muzika. Treba svijetu objaviti neku ideju, pa da na osnovi solidne životne pointe u ono nekoliko milijuna crnih olovnih cifara pronađe barem komadi sebe samoga.

Umjetnost je prvenstveno izraz života i varao bi se, tko bi je shvatio kao od života izoliranu. Dapače možemo kazati, da je ona naj snažniji izraz života i prema tome rezonanca života, njegova kvintesenca prema višem. Ona je objava života, pa kao što se život može dijeliti u bezbroj sastojina, tako i u umjetnosti može da bude bezbroj životnih nijansa. Više puta je ona izraz velike anstvene sreće, dok više puta umnožava bol duše, jer je i objava prošlosti, koja nas svojim iskrvavljenim ranama prožima nepalno.

Otužna i jalova jugoslavenska stvarnost proživljena je u Milkovinom romanu na posve osebujuć način. Reportaža momenata, kada je sve oko nas i u nama bila tamnica, dala se proživiti i te kako umjetnički.

Matoš kaže, da nije glavna sadržina djelo, nego modifikacija te sadržine. No Matoš nije mario analizirati dalje taj pojam. Vanjska sadržina naravno da u biti svojoj nije važna, jer sporedno je, da li su danas nekog ubili, ili je neka djevojka jučer u parku plakala, ako tu ne opažamo ništa dublje, psihološki dublje. Važna je ona druga sadržina, unutarnja, sveopća i životna, koja je spiritus movens djelu: sve one životonosne ideje, izljevi i krikovi duše, išupana srca, ranjeni ideali. Sadržajna bit je glavna, ona nejasna nit, koja se ne da definirati; dade se samo naslutiti, uočiti, ali kao specifično ista misao nikako izraziti.

Osjećamo, da ta prozirna nit povezuje i najnovije Milkovino djelo. Stoga mislimo, da se ne bismo prevarili, ako ustanovimo, da je Milkovino vanjska koncepcija drugotna; glavna je ta nevidljiva nit sa izrazom sveopće naše duševne tamnice, ona i daje jedinstvo djelu, ona ga koncentrira, skuplja slomljene komadiće u cjelinu, sastavlja djelo u kompaktnu sastavinu.

Reverdier kaže, da se slika ne može roditi od usporedbe, nego od dviju stvarnosti, koje su više ili manje udaljene. Stvarnost, koja

121

nam je bliža, daje jasnije konture, bolje se proživi. U umjetniku ta stvarnost živi na svoj način i on neka da svoju nutrinu ispersiflira na papir. Zlatko Milković nam je dao jednu itavu stvarnost, koja nam je bila presentna i za to njegova knjiga djeluje kao reportaža nas samih iz onih vremena, kada smo osje ali u tamnici tijela još goru tamnicu duše, od koje sva ona cafardnost snova, splen, tužaljka nad razapetom domovinom.

Ta nit živi u romanu na svoj poseban način, ona je njegova unutrašnja vizija, kako bi rekao A. Haler. Ta je umjetnost "imaginativno osjećajno doživljavanje realnosti u njenoj konkretnosti. Ona je vizija prodahnuta ličnim osjećajem umjetnikovim" (A. Haler). Ne držati se te konkretnosti, koja stabilizira djelo, zna i oduzeti umjetnosti *raison d'être*, zna i neko bolesno stanje, u kojem duh nema što da izrazi. I Vossler napominje, da D'Annunzio, stvaraju i mimo život, ne može da osjeti najdublje. Može tek da izrazi diletantsko duševno stanje, ali manjka sadržina, gdje se sve sljeva u bitno.

Druga karakteristika Milkovićevog djela jest rezoniranje i psihološka analiza. Već smo napomenuli, da tu nema solidno izgrađene vanjske koncepcije, gdje sve vrvi od napetih momenata; jedna jedina nit, osjećaj tamnice u nama povezuje djelo i čini ga cjelokupnim. Zato kompozicija djeluje pozitivno. No ipak, Milković je najbolji u detaljivanju nutrine, u razgrađivanju duševnih akata. Sadržina tih akata, "koja se očituje u ideji, ritmu i boji" (30 str.), za njega je glavna, dok je motiv samo kulisa i dekor. Tako je on uspio, da nacionalni zanos jednog itavog mladena kog pokoljenja iznese u ritmu nutrine. Svi oni Haramije, Begovi i, Šuflaji, Javori bivaju povezani jednom idejom: izlaskom iz tamnice, oslobođenjem od tužnog jarma. Ima, doduše, u

Milkovi evim romanima i carreloskih problema, koji i te kako previru u onom

122

op em metežu, no sve je to ipak proteklo iz nacionalne more i sve se, kona no na to svra a.

Mislim, da nam se nakon sveop e naba ene tematike nije više potrebo zadržavati na pojedinim detaljima. Napominjemo samo, da uza sve odlike, djelo u svim pojedinostima nije podpuno uspelo. Imade na pr. praznina, osobito u prvom djelu, koje djeluje neknjiževno. No zato izvrsna psihologija i proživljenost prekriva tu manjkavost, te djelo kao cjelina djeluje umjetni ki. Li nosti su vjerno prikazane, premda kadkada gube jasne konture ve i radi same tematike, pošto se teži, da se sudbina pojedinaca poveže u jednu sveop u sudbinu. Osje a se težnja za sintezom, vra anje od nebitnoga k bitnom, pa u koliko se gubi na solidnosti izgradnje pojedinih lica, dobiva se na idealnoj strani, životonosnoj ideji. Unutrašnja vizija se stabilizira, dobiva se jeka sveop eg hrvatskog krika u težnji za oslobo enjem. Treba shvatiti dokumenat naših najdubljih nacionalnih nijansa i vibracija, gdje su kao na cellu zaigrali naj iš i izrazi hrvatskog revolta, pa da ga se proživi onako iskreno i spontano, kako se proživljavala jedna velika borba za biti ili ne biti.

42. Vladimir Posinovec: HRVATSKA GLAZBA, str. 239-252 (6-7/1942.)

Uvod

Hrvatska kultura od prvih po etaka do danas usko je vezana uz kulturu naroda evropskog zapada, premda u njoj nalazimo pored samoniklih (autohtonih) elemenata i djelomi ne utjecaje isto nja ke kulture.

Bitni pak sastav kulture nekoga naroda ini njegova glazba, kojoj on daje obilježje i koja nosi u sebi sve zna ajke toga naroda, kojima se on razlikuje od drugih naroda.

Hrvatska glazba, jednako kao i glazba ostalih kulturnih evropskih naroda ima dva izvora:

- a) crkvenu popijevku (koral) i
- b) pu ku (selja ku) popijevku i igru.

A. Crkvena popijevka

Hrvati, došavši u ove krajeve, nisu odmah napustili svoje poganske obi aje, ali tokom vremena, dolaze i u dodir s ostalim krš anskim narodima i primivši krš anstvo, podpali su pod utjecaj susjednih krš ana i Rima.

Žarišta krš anske uljudbe bile su crkve u kojima se je gajilo gregorijansko pjevanje. Iz tih crkava širilo se je gregorijansko pjevanje po narodu i tokom vremena opažao se znatan utjecaj tog pjevanja u narodnoj pjesmi, te uzrok dvoglasju koje ujemo u Primorju, Dalmaciji i na otocima, treba da tražimo u jednoj formi pjevanja koja je potekla iz Gregorijanskog korala, nazvanoj "faux-bourdon". To je vrst pjevanja u tercama ili sekstama, a

razvila se u X. stoljeću i bila je uobičajena na otocima Cresu i Lošinju, odakle

124

se proširila po itavom Primorju i sa uvala se sve do danas u narodnom pjevanju.

U crkvama i samostanima po Primorju i Dalmaciji bijaše već u XI. vijeku vrlo jaka tradicija crkvenog pjevanja, što nam svjedoče brojni kodeksi sa latinskim tekstovima, iznad kojih su ispisane melodije neumama.

Najstariji ovakav uševani spomenik je "Šibenski Codex" koji se od 1318. nalazi u šibenskom samostanu, a potječe vjerojatno još iz 1100. god. On ima 160 strana, na kojima se nalazi zapisano 36 "sequentia", nekoliko "tropariona" i 80 "versus ofertorium". Iznad stihova nalazi se melodija ispisana neumama. Slični ovakvih kodeksa iz doba 1300.—1600. nalazimo u okolici Splita, Trogira i Zadra, kojima su također melodije ispisane neumama. Vremenom se latinsko crkveno pjevanje proširilo i po Sjevernoj Hrvatskoj, o čemu nam govore također brojni spomenici, od kojih je najznajavniji "Gotski antifonar", nađen u Krapini, a potječe iz 15. vijeka, te sadrži liturgijske pjesme na latinskom jeziku.

Melodija je zapisana na četverolinijskom sistemu kvadratnim notama. Svi ovi spomenici dokazuju žive crkveno-glazbene djelatnosti latinske crkve u našim krajevima i prodiranju tih elemenata u narodne popijevke i običaje.

Dok imamo ovako velik broj spomenika iz pjevanja u latinskoj crkvi, nemamo iz početka glagoljaškog pjevanja nikakvih pismenih podataka, bilo kodeksa, bilo glagoljskih rukopisa, u kojima bi bila označena ma kakova notacija. (Prva zapisana glagoljska crkvena popijevka potječe istom iz 1556.).

No ova injenica ne zna i, da u glagoljaškim crkvama nije bilo crkvenog pjevanja.

125

Glagoljaški crkveni napjevi sa uvani su usmenom predajom u starim seoskim crkvama i samostanima. To glagoljaško pjevanje se razvilo pod lokalnim utjecajem s jedne i gregorijanskim s druge strane, te možemo razlikovati ove vrste glagoljaških crkvenih popjevaka:

- 1) gregorijanske popijevke, koje su narod ili sve enici preuredili po svome shva anju;
- 2) pu ke svjetovne popijevke, koje su sve enici izobli ili u oblik liturgijskih napjeva;
- 3) pu ke popijevke, kojima je podmetnut crkveni tekst.

Iz ovoga se vidi da se u glagoljaškom pjevanju najbolje o itovalo miješanje gregorijanskog pjevanja i pu ke narodne popijevke. Kada je s vremenom rimska crkva uhvatila sve dublje korjenje u našem narodu, sve više se širilo i crkveno pjevanje, te se uz latinske pjesme koje su pjevali školani pjeva i, razvijala i crkvena popijevka na našem jeziku.

Ve u XVII. i po etkom XVIII. stolje a pokazala se potreba da se tiskom izdaju naše i latinske crkvene popijevke, i godine 1701. bijaše tiskan u Be u prvi zbornik hrvatskih i latinskih crkvenih popjevaka, nazvan "Cithara Octochorda".

Pjesme su poredane prema crkvenoj godini i podijeljene u 8 dijelova. Sve se odlikuju sadržajem punim uzvišenih misli, a po napjevima možemo ih podijeliti na one, koje su nastale pod utjecajem gregorijanskog korala i one, koje su stvorene pod utjecajem pu ke popijevke.

"Cithara octochorda", kaže Dr. Božidar Širola, "zamašno je djelo, u njem je toliko obilje muzičkih tvorbi, da to valja shvatiti kao rezultat stoljetnih nastojanja i studiranja gregorijanskog korala i pučke popijevke".

126

Još jedan značajan spomenik crkvene popijevke je "Pavlinska pjesmarica" iz godine 1644. Ona sadrži nekoliko latinskih i mnoštvo hrvatskih crkvenih popjevaka. Melodija je napisana na četverolinjskom sistemu i ritmizirana je, što je od velike važnosti za što bolje njeno poznavanje.

Uz latinske i hrvatske, nalazimo ovdje i nekoliko popjevaka iz sredovječne zapadne himnologije — što je dokaz, da su Hrvati unatoč svim ratovima bili na kulturnom polju stalno u vezi s ostalom Evropom i tekovinama drugih kulturnih naroda.

B. Pučka (seljačka) popijevka

Već vrlo rano počela se naša inteligencija zanimati za narodnu popijevku i običaje, nastojeći i da ih zapiše i proučava, te da kasnije eventualno i sama stvara svoja djela u narodnom duhu. Prvi među ovima koji su počeli sakupljati, odnosno zapisivati narodne pjesme, običaje i popijevke, bio je Petar Hektorović, plemić s Hvara (XV. vijek). U svome djelu "Ribanje i ribarsko prigovaranje", on je opisao tri narodne pjesme i dva napjeva za njih. Ovaj prvi pokušaj nije ostao osamljen, već kroz čitavi XVI., XVII. i XVIII. vijek sakupljaju narodne popijevke različiti svećenički redovi, među njima osobito Pavlinski red, koji posjeduje veliku zbirku naših pučkih popjevaka. U XIX. stolj. — doba romantizma i ilirskog pokreta — zanimanje za narodnu popijevku postalo je još veće. Velik dio naše glazbene inteligencije bavi se sakupljanjem, obrađivanjem i proučavanjem naše pučke popijevke i stvara djela u narodnom duhu. Među

brojnim sakuplja ima i glazbenicima treba osobito ista i Stanka Vraza i, najznačajnijeg, F. K. Kuhača. Kuhač je rođen u Osijeku 1834. Muziku je studirao u Beču, Pešti i Rimu. Vrativši se kući, oduševljen ljepotom narodne popijevke, itav

127

svoj život posvetio je proučavanju i sabiranju naše glazbene etnologije.

Napisao je više djela o našoj popijevci i o tadašnjim glazbenim prilikama. Sve pučke popijevke koje je on sabrao, nalaze se u zborniku, pod naslovom "Južno slovjanske pjesme", a ima ih oko 1.600. Poslije smrti Lisinskog prvi je pokušao komponirati u narodnom duhu, ali s manjim uspjehom. Umro je 1911. u Zagrebu. Da se za hrvatsku pučku popijevku nisu zanimali samo naši glazbeni krugovi, već i strani, dokaz su brojni članci i rasprave u njemačkoj i češkoj glazbenoj literaturi.

Najznačajnije su rasprave i članci Ludovika Kube, Reha, koji je proputovao itavu Dalmaciju, Primorje i Istru, sabirajući i proučavajući tamošnje narodno pjevanje, te je napisao i itavu studiju o našoj pučkoj popijevci u Istri.

Od savremenih sakupljača naše popijevke, treba spomenuti Dra. Vinka Žganca, s njegovim obradbama pučkih popjevaka iz Međimurja, te Zlatka Špoljara, koji je izdao zbirku popjevaka iz Podravine.

Na temelju ovako opsežnog gradiva možemo opaziti da se naša pučka (seljačka) popijevka mnogo razlikuje od narodnih popjevaka drugih naroda. Ona je puna osjećaja, puna je boje i naivnosti, te uvijek karakterizira riječi. U nekim krajevima je strasna i puna ritma, te široka, dok u nekim mirna i tugaljiva, što odgovara na onu i prilike života u pojedinim krajevima.

Protivno Germanima i Romanima, naš narod ne osjeća temperiranu ugodbu — već se služi prirodnom temperaturom intervala, a melodija se kreće u malim intervalima (najčešće u v. 2 i m. 2), te ne podnosi većih skokova od kvarte i kvinte, dok se skokovi preko oktave gotovo ni ne nalaze. Po tome se vidi da je ona apsolutno vokalna, za razliku od češke popijevke, koja je više instrumentalnog karaktera. Također ne

128

podnosi uzmake, što se protivi duhu našeg jezika, niti duge stavke. Melodija teksta prilagođuje se melodiji popijevke, te nema gotovo primjera da bi jezična deklamacija bila u suprotnosti s melodijom popijevke.

Postanak popijevke u narodu, prema mišljenju Kuhača, u vezi je s kakvim izvanrednim događajem, bilo to povijesnim, junakim, ženidbenim, žetelakim, crkvenim ili sl. Prvi pjevač u selu opjeva taj događaj i kasnije nastoji sadržaj karakterizirati kakvom melodijom. To pjevač zatim u selu i ostali to prihvaćaju i tako čitavo selo dalje izgrađuje popijevku i daje joj svoje obilježje. Razvitak naše pučke popijevke možemo, prema Dobronićevoj pretpostavci, prikazati u 3 razdoblja:

1) najprimitivniji oblik naše pučke popijevke sačuvan je u pjevanju sloga Oj! Taj način pjevanja zadržao se je do danas u Lici, Istri i Primorju, te nosi u sebi karakteristike četvrttonske muzike.

2) U drugo razdoblje ubraja popijevke koje ne obuhvaćaju veliki glasovni obseg i posve se prilagođuju deklamaciji teksta, a isključuju pojam harmonije. Tu vrstu popijevke nalazimo gotovo po čitavoj Hrvatskoj.

3) Treće razdoblje čine novije pučke popijevke, određene melodije u modernim tonalitetima na harmonijskoj bazi.

Obzirom na novu popijevku koja nastaje u narodu, treba spomenuti da se u njoj jasno opažaju strani utjecaji, tako u Me imurju ma arski, u Bosni arapski, a u Primorju i Dalmaciji talijanski, koji su u vezi sa političkim prilikama u kojima je naš narod živio u prošlim stoljećima.

Da dobijemo potpuniju sliku naše glazbene etnografije, treba spomenuti i narodna glazbala, koja su važan imbenik u našem narodnom životu.

129

Jedno ovakvo tipično glazbalo koje se nalazi i kod Hrvata i nekih balkanskih naroda, jesu gusle.

One imaju jedan tamen, elegičan zvuk, kojim guslar popraćuje svoje recitiranje narodnih pjesama. Kod nas ih najviše nalazimo u Lici, Bosni i Dalmaciji.

Na našim otocima nalazimo još jedno glazbalo sa žicama, a to je vijalo ili lirica. Vijalo je oblikom slično guslama, samo ima 3 žice, kojima se proizvodi vrlo sitan i nježan zvuk. Ono se upotrebljava kod plesa, a rjeđe i kod pjevanja. Kuha smatra vijalo najsavršnijim slavenskim guslama. U litavskoj Sjevernoj Hrvatskoj, najpopularnije narodno glazbalo je tambura. Pravi se iz javorovine, a ima 4—8 žica, te se prema veličini i broju žica različito naziva. Zvuk joj je vrlo sitan i prodoran, a proizvodi se trzanjem. Kuha smatra tamburu najstarijim hrvatskim glazbalom, iz kojeg su se razvila ostala. Svrha je tamburi pratiti pjevanje, no od kada su osnovani tamburaški zborovi, nastala je litava koncertna literatura za tambure, te se njima danas izvode i koncertni programi. Prvi tamburaški zbor osnovan je u Zagrebu 1882. godine.

Osim ovih glazbala sa žicama, kojima se većinom narod služi u kućama ili na seoskim sajmovima, imamo svu silu drvenih puhačkih glazbala, kojima se narod služi ponajviše u prirodi. Najobičnije

ovakvo drveno glazbalo je svirala (zapravo primitivna klarineta). Pravi se od drva koje se izbuši rupicama, te se različitim načinom puhanja i prebiranja po rupicama dobivaju i različiti intervali.

Također je esto glazbalo frula (primitivna flauta), koja se razlikuje različitim i brojem rupica od svirale.

Vrlo su rasprostranjene dvojnice, glazbalo koje se sastoji iz dvije svirale, od kojih jedna nosi 3, a druga 4 rupice, te daju tugaljiv meki zvuk. One su ostatak starog rog glazbala diaulos.

130

Slične su dvojnicama diple, glazbalo na jezičac, esto u Dalmaciji.

U Istri postoje i sopile, koje su danas kod nas dosta rijetke. One su primitivna oboa, a građene su slično kao diple, samo su mnogo veće, a proizvode vrlo jak i prodoran zvuk. Upotrebljavaju se često kod plesa.

Također su esto glazbalo gajde, koje se sastoje iz mijeha i triju cijevi: puhalice, na koju se puše, kavale, na koju se prebire, te berde, koja služi za puno u zvuka. Gajde se upotrebljavaju kod plesa ili različitih svečanosti u selu, a rasprostranjene su gotovo po cijeloj Hrvatskoj. U južnoj Hrvatskoj nalazimo gajde bez berde, no njihov zvuk nije tako lijep i pun kao kod gajda s berdama.

Osim ovih glazbala postoje i esto svu silu različitih rogova, truba i udaraljka, koje narod upotrebljava kod različitih proslava i svečanosti.

Sastavni dio hrvatske glazbene etnologije čine narodna kola i narodni obredi, kod kojih dolazi do izražaja također narodno pjevanje. Sve ovo gradivo pokazuje naše ogromno narodno blago, s kojim se može rijetko koji narod pohvaliti. Ono je izvor iz

koga su crpli i još uvijek crpu glazbeni naraštaji gradivo za stvaranje, kao i temelj naše desetstoljetne kulture.

HRVATSKA REPRODUKTIVNA MUZIKA

Glazba i glazbene prilike prije ilirskog pokreta

Gotovo itava Hrvatska, osim u nekim neznatnim dijelovima, bijaše stolje ima poprište razli itih borba, te u to vrijeme, kad se je mislilo samo na rat, nije se mogao razviti neki sre eniji umjetni ki, a napose glazbeni život.

131

Iznimku u tome ini Dubrovnik, koji je, sa uvavši slobodu i mir, stvorio i sve uslove za razvitak. U njemu nalazimo ve u XVI. stolj. intenzivan umjetni ki život, a napose glazbeni. Tamo se osobitom ljubavlju gaji crkvena i svjetovna zapadnoevropska glazba. Postoje crkveni zborovi, gradski orkestar, a glazbenici sa Zapada se esto svra aju u Dubrovnik, gdje koncertiraju na plemi kim dvorovima.

Nalazimo tamo tako er i više kompozitora pod talijanskim imenima, koji se bave ve im dijelom crkvenom glazbom, kao Secundo Brugnoli, Gavro Tamparico, te Benedict Babi .

U XVIII. stolje u nalazimo u Dubrovniku dva velika, tada vrlo poznata svjetska umjetnika i kompozitora, Matiju Jarnovi a, jednog od najve ih tadašnjih violinista svijeta, koji se tako er proslavio i kao kompozitor sa svojim koncertima za violinu i orkestar, te Ivana Plemi a Dalmatinskog, poznatog po svojim menuetima za orkestar.

Zauze em Dubrovnika od Napoleona, pada on kao umjetni ki centar Hrvatske u pozadinu, te se kulturni život pomi e sve više

prema sjeveru, a dominantan položaj od sada zauzimaju Zagreb i Varaždin.

Koncem XVII., te po etkom XVIII. stolje a ratna opasnost po ela je prolaziti, i kod nas se po eo razvijati društveni i umjetni ki život. Grade se divne pala e u kojima se prire uju zabave, plesovi, te koncerti, na koje se pozivaju strani umjetnici, gospoda govore njema ki i francuski, bave se umjetnoš u, a djeca polaze u inozemstvo na školanje, podižu se divna šetališta, na dvorcima vidimo livrirane sluge, a na cestama divne ekvipaže; jednom rje ju, francuski duh prožeo je naše društvo, željno uživanja i zabave. Centar ovakovoga života bijaše Varaždin, a kasnije Zagreb, koga nazivaju malim Be om.

132

Koncem XVIII. i na po etku XIX. stolje a u Zagrebu su ve stalna pojava kazališne priredbe i koncerti, koji se drže u ku i grofa Amadeja i u ostalim ku ama, koje su bile vlasništvo zagreba kog plemstva, a od god. 1835. u kazališnoj zgradi na Markovu trgu.

Tu gostuju talijanske stagione i njema ke gluma ke trupe, iji programi bijahu uvijek na velikoj visini. Tako od g. 1810.—1830. nalazimo na programu djela Rossinia, Bellinia, Donizettia, Mozarta, Webera, Haydna i drugih, što je dokazom ve visoke kulturne razine zagreba kog op instva.

Po etkom druge polovice XIX. stolje a u Zagrebu gostuju istaknuti svjetski umjetnici kao Liszt i mnogi drugi.

Tokom vremena po inju u taj glazbeni rad ulaziti i naši ljudi, no samo kao diletanti. God. 1827. dolazi do osnivanja glazbenog zavoda, ili, kako se onda zvao, "Musikvereina". Društvo je imalo svoj orkestar, koji je bio pod vodstvom Jurja pl. Morgensterna, virtuoza grofa Erdodya, te je prire ivalo koncerte. God. 1828. to

isto društvo osniva muzičku školu, kojoj je bila svrha da odgoji muzičare od zanata. Prvi nastavnici bili su Valentin Ježek, koralista Prvostolne crkve, i Wiesner pl. Morgenstern.

Kako vidimo, u prvoj polovici XIX. stoljeća nalazimo u Zagrebu posve srećan glazbeni život, no prožet stranim duhom. Od skladatelja toga doba možemo spomenuti Wiesnera pl. Morgensterna i V. Ježeka, koji stoje pod utjecajem njemačke škole.

Glazba u ilirsko doba

Kada bijaše ovako srećan glazbeni život, dolazi u pravi rasplambenje narodne svijesti — dolazi do Ilirskog pokreta, koji je zapravo reakcija na mađarski apsolutizam s jedne i na francuski duh, koji je prevladao u životu građanstva s druge strane. Svrha ovog

133

pokreta bila je pokazati svijetu da naš narod ima isto takovu kulturu, a možda još i veće u nego drugi narodi, a napose Mađari, te da zainteresira našu inteligenciju za naš seljački narod, za njegove običaje, njegovu pjesmu, njegov život, zatim, da kulturni radnici stvaraju djela koja će se temeljiti baš na toj narodnoj kulturi, te se ujedno i na taj način oduprijeti stranom utjecaju.

Misao narodne pjesme i običaja bijaše već ranije nabačena po biskupu Vrhovcu, koji je još god. 1794. izdao proglas svećenstvu da sabire hrvatske pučke popijevke i bilježi narodne običaje. Ova misao došla je istom 1830. do pravog značenja, kada se javlja želja, u vezi sa Gajevim rasplambenjem narodne svijesti, da se na koncertima pjevaju pjesme na hrvatskom jeziku, da se skladatelji u svojim djelima ugledaju na narodnu popijevku, te da se sakupljaju narodne popijevke. U vezi s time osnovano je "Ilirsko

shladnoglasja društvo", kojemu je bila svrha gajiti crkvenu i narodnu popijevku. To nastojanje stvorilo je, tako re i preko no i, velik broj glazbenika u Hrvatskoj. I svatko tko se je malo razumio u glazbu, htio je u toj stvari pomagati, te su tako uz mnoge ro ene muzi are, radili i takovi ljudi — kako kaže Kuha — koji se nisu mogli ni tim podi iti, da su nau ili prva na ela umjetni ke glazbe. Me u tako brojnim glazbenicima, ograni it emo se da spomenemo u kratkim crtama samo najzna ajnija lica. No prije moramo spomenuti, da su sva ta djela bez ve e glazbene vrijednosti. To su samo pokušaji, koji u velikoj ve ini imaju samo historijski zna aj u povjesti ilirskih glazbenika.

Prvi koji se je usudio uglazbiti našu narodnu pjesmu, bio je Ferdo Livadi . U po etku, njegove obradbe nisu uspjele. Prva uspjela pjesma bila je budnica "Još Hrvatska nij' propala", koju je napisao Ljudevit Gaj.

Zna ajno mjesto iza Livadica uzima Fortunat Pintari , koji se istakao kao crkveni skladatelj. On je ujedno i naš prvi klavirski

134

skladatelj, koji u klavirski stil unosi našu glazbu. Poznato je njegovo klavirsko djelo "Dudaš", u kojem imitira narodnog dudaša iz okolice Križevaca.

Dalje bismo mogli spomenuti Ivana Padovca, virtuoza na kitari i glazbenika. Napisao je mnoštvo djela za kitaru na narodne teme.

Pavao Stoos, koji je tada poznati pjesnik i uglazbitelj crkvenih popjevaka, je prvi ilirski skladatelj, koji oponaša ritam narodne popijevke.

Iza ovih slijedio bi niz manje zna ajnih skladatelja, kao Dragutin pl. Turany, Mijo Hajko, Franjo Pokorny, Vjekoslav Karaš, Ferdo Rusan i drugi.

Kao organizatore i interprete moramo spomenuti vrlo aktivnoga Alberta Štrigu, baritonistu, groficu Sidoniju Rubido Erdedy, Stazi a, Vraza i mnoge druge, koji su svojim nastupima omogu ili izvo enje naših doma ih skladba.

Sam Ljudevit Gaj, premda se nije bavio skladbom, mnogo je djelovao svojim savjetima na ilirske glazbenike.

Poslije ovih, zna ajniji je Josip Runjanin, tvorac hrvatske himne. Njemu se je svojevremeno predbacivalo da je melodiju "Lijepe naše" uzeo iz III. ina Donizettieve opere "Lucia di Lameroor". Me utim, Franjo Kuha je potankom analizom dokazao da uistinu postoji napadna sli nost, ali da je Runjaninova melodija apsolutno gra ena na osnovi hrvatske pu ke popijevke, te prema tome otpadaju sve one tvrdnje o plagijatu.

Dok su sve to bili pokušaji više ili manje spretni, nacionalna nota došla je istom do svog pravog izražaja kod Lisinskog, prvog genija hrvatske glazbe. On zna i prvi ozbiljni po etak i ujedno vrhunac naše nacionalne glazbe.

135

Vatroslav Lisinski se rodio u Zagrebu god. 1809., kao sin Andrije Fuchsa, zanimanjem trgovca. Još u ranoj mladosti teško je ozlijedio nogu, te je bio hrom itavog života. Pu ku školu i gimnaziju je svršio u Zagrebu, a zatim je studirao filozofiju, dok je muziku u io privatno kod Wiesnera pl. Morgensterna. Po eo je skromno, pisao je prvo budnice, više da posluže kod demonstracija, nego u koncertne svrhe, ali je njima brzo stekao popularnost u ilirskim krugovima. Kada se u Zagrebu do ulo za prvu nacionalnu rusku operu, oduševljeni Ilirci htjeli su da i Hrvati dobiju svoju nacionalnu operu, te to povjeriše Lisinskome da u ini. Dok je do tada u glazbenim prilikama vladao apsolutno strani duh, a nacionalna svijest se istom po ela probijati, on radi

stalno podupiran od svojih prijatelja na stvaranju naše opere. Godine 1845. to djelo bijaše okrunjeno uspjehom: prva naša opera "Ljubav i zloba" na tekst od Dimitrija Demetra bijaše gotova, a 23. ožujka 1846. je prikazivana u starom kazalištu. To djelo bilo je iš ekivano s prili nom sumnjom, koja se za par dana pretvorila u nevi eno oduševljenje za novu operu. Tako su Hrvati iza Rusa prvi od svih ostalih naroda na istoku i jugoistoku dobila svoju nacionalnu operu.

Pregledavši kriti ki operu "Ljubav i zloba", na i emo da tu ima dosta tehni kih nedostataka, ali moramo imati na umu da je Lisinski tada jedva poznao instrumentaciju. No nacionalna nota i nacionalni folklor ovdje se pokazuju ve u punoj mjeri. Nakon ogromnog uspjeha "Ljubavi i zlobe", pošalju oduševljeni prijatelji Lisinskoga na muzi ke studije u Prag. Tamo zapo inje skladati drugu operu "Porin", koju je dovršio u Zagrebu. "Porin" je naše najve e operno djelo koje je do danas stvoreno. "Dosta je" — kaže Kuha — "da se uje samo prvi in 'Porina', pa da se znade, kakova i ija je to glazba. No i onda, dok još ne bijah ni uo ni vidio opere, itaju i partituru, mogao sam o njoj re i da je potpuni izraz glazbena bogatstva Lisinskova genija, da nije stil popularni i lokalni, ve više umjetni ki glazbeni stil — da je glazba bujna,

136

bogata, skroz izvorna, da u njoj nema nikakvih prizvuka i da je karakteristi na ak u najmanjim sitnicama." Me utim, ovo djelo je bilo davano 50 godina iza Lisinskijeve smrti, koji je umro zaboravljen i napušten, više gladan nego sit, godine 1851. Osim te dvije opere i budnica, ostalo nam je od Lisinskoga još oko 80 opusa, koji pretežno sadržavaju popijevke za jedno grlo i klavir, te 7 koncertnih uvertira.

Veli inu Lisinskoga shvatili su istom kasniji naraštaji, koji su dali njegovoj uspomeni dostojno poštivanje, a djelima priznanje. On

je li nost, u kojoj su se sve težnje ilirskih glazbenika naše koncentrirane, te date na profinjen na in.

Glazba u poilirsko doba

Kao tekovinu ilirskog, ili, bolje, poilirskog doba, možemo smatrati osnivanje kazališta a time i stalne hrvatske opere. Još godine 1851., zaslugom Bana Jela i a, a nastojanjem poznatog Ilirca Dimitrija Demetra, kupljena je zgrada za kazališne priredbe, no ona je zbog pomanjkanja doma ih sila bila u njema kim rukama. Zaslugom Demetra, Nijemci su angažirali glumce koji su znali hrvatski, pa smo tako na našoj pozornici uli uz njema ke stvari i komade na našem jeziku. Tokom vremena, priredbe na njema kom jeziku bile su sve slabije posje ene, dok kona no Nijemci napustiše zagreba ko kazalište. Novu upravu preuzeše: kao intendant Dimitrije Demeter i pomo nik mu Josip Freudenreich. Njima je uspjelo osnovati kazališnu trupu, kojoj je potporom Hrvatskog sabora i gra anstva bio omogu en napredak. Oni su uz dramske priredbe davali operete i time utirali put operi na naše pozorište. Tokom vremena, operetne priredbe su se uobi ajile, te su ostale kao vjerni pratilac opere sve do danas. Godine 1870. postavljen je za intendanta Hrvatskog kazališta Ivan pl. Zajc. Za njegove uprave

137

dolazi zapravo do pravog uskrsnu a naše opere. U po etku daje još operetne priredbe, koje tokom vremena zabacuje i sve više stavlja na repertoar operna djela. Godine 1871. napušta mjesto intendanta, te zadržaje položaj ravnatelja opere, na kojemu ostaje punih 19 godina, za kojih je razvio silnu djelatnost. Njemu je uspjelo angažirati dobar ansambl i soliste — me u njima i Milku Trninu — te tim ansamblom izvodi oko 50 novih opernih djela, od kojih najzna ajniji dio zauzimaju talijanski skladatelji

(Verdi — Rossini). Uz to je mnogo doprinesao odgajanju našeg opinstva, iznose i tada manje poznata djela francuskih i njemačkih romantika (Meyerbeera, Delibesa, Gounoda, Aubera, Marschnera, Webera i dr.).

Poslije odlaska Zajeva, dolazi na mjesto intendanta Stjepan pl. Mileti, a na mjesto ravnatelja opere Nikola pl. Faller. Faller je po eo prvi sustavno donositi i strana i doma a operna djela. On izvodi Wagnerov ciklus, Smetanin ciklus, te djela ajkovskog. Iznosi savremenu talijansku veristi ku operu, te francuske skladatelje. Od doma ih djela on prvi donosi Porina, Baruna Trenka i mnoge doma e novitete na polju opere i operete. Za njegove uprave na našoj operi djelovali su odli ni doma i i strani umjetnici, te je ona bila na punoj visini. Faller ostaje na položaju ravnatelja opere do godine 1903., kada je ona morala obustaviti djelovanje iz političkih razloga.

Za cijelo to vrijeme naših glazbenih nastojanja, opažao se nedostatak stručnjaka, te je to ujedno i razlogom da su diletanti i glazbeni amateri teretom glazbenom životu. Meutim, ustanova, koja je imala da ukloni tu prazninu, bio je "Musikverein", kako se tada zove Glazbeni zavod, koji je osnovan godine 1827., pa ispo etka jedva da životari, bez naro itog uspjeha, dok dolaskom Ivana pl. Zajca na mjesto upravitelja ne oživi, te po e da nam daje glazbenu inteligenciju. Zajc po ne odmah sa reformiranjem

138

naukovne osnove. Po inju se tuma iti teoretski predmeti, otvaraju se te ajevi za ostale orkestralne instrumente. Cijelo uenje traje 6 godina, a uenici su porazdijeljeni na redovite (koji se posve uju glazbi) i izvanredne (kojima je glazba sporedni studij). Za Zajeva upravljanja pove ao se broj uenika od 70 na 300, a broj profesora od 5 na 17. Uz to Glazbeni zavod prire ivao je koncerte u kojima sudjeluju profesori i aci, a kasnije i lanovi kazališnog i vojnog orkestra, a na programu su bila djela

doma ih i stranih klasi njih majstora. Godine 1900. bijaše izvedena Beethovenova IX. Simfonija sa 101 glazbenikom. Isto tako gostuju na poziv Glazbenog zavoda eminentna strana udruženja kao Peštanski, eški i drugi kvarteti. Ta ustanova bijaše itav niz godina uz kazalište, pa je još i danas, nosilac našeg društvenog glazbenog života, te nam je dala svu silu spremnih glazbenika, te je od presudne važnosti za naš glazbeni razvitak. Uz Glazbeni zavod, djelovalo je tada i društvo za unapređivanje komorne glazbe, koje je uglavnom pozivalo strane poznate umjetnike. Tako su god. 1901.—1913. u Zagrebu gostovali tada vrlo poznati umjetnici: Ernest Dohnany, Emil Sauer, Willhelm Backhaus, Frederick Lamond, Raul Pugno, pianisti, te violinisti Henry Marteau i Bronislav Hubermann, te znameniti violončelist Pablo Cassals.

Tokom vremena glazbeni život poeo se sve više širiti i zauzima sve veće razmjere. Nakon apsolutizma pokušaju djelovati "Shladnoglasja društvo", koje je naslov promijenilo u "Pjevačko društvo Vijenac".

Tada nastaje u Zagrebu velik broj pjevačkih društava, među kojima je najbolje i najveće "Kolo". Niti pokrajina ne zaostaje za Zagrebom, te se i tamo osniva mnogo pjevačkih društava. Na inicijativu "Kola" dolazi god. 1874. do osnivanja "Hrvatskog pjevačkog saveza", u kojemu su zastupana sva hrvatska pjevačka društva. Svrha je HPS-a podupirati pjevačku umjetnost u

139

Hrvatskoj, izdavati korska djela, te priređivati festivale. Prvim predsjednikom HPS-a izabran je Nikola pl. Faller, a prvi veliki nastup Saveza bio je 1891. u Zagrebu, u kojem je nastupilo oko 650 pjevača.

Godine 1912. bio je zakazan prvi veliki festival, ali zbog političkih razloga nije bio održan. No djelovanje Saveza ostalo je živo sve do

Svjetskog rata, te onda već broji među članove oko 100 hrvatskih pjevačkih društava.

Sav ovaj poilirski glazbeni život nije bio usredotočen samo u Zagrebu, već i u pokrajini, gdje se također opažaju živa glazbena nastojanja. Tako se osnivaju glazbene škole u Senju (1842.), Karlovcu (1844.), Petrinji (1843.), Osijeku (1878.), dok u Varaždinu postoje već od XVIII. stoljeća. Nadalje se osnivaju glazbena udruženja u Brodu na Savi, Sisku, Križevcima, Valpovu, Virovitici i drugdje. Kao središnju ličnost među skladateljima ovoga poilirskog doba smatramo Ivana pl. Zajca. On se rodio 1831. na Rijeci. Već u ranoj mladosti opaža se njegov veliki talenat, te s 11 godina sklada. Nakon svršene gimnazije na Rijeci, polazi na glazbene studije u Milano. Nakon 6-godišnjeg studija u Milanu vraća se ponovno na Rijeku, gdje živi 7 godina, skladaju i različite opere i operete, od kojih se neke izvode u Rijeci, Zagrebu i Beču. Nakon uspjeha svojih opereta u Zagrebu, dolazi u Zagreb, gdje odmah aktivno ulazi u glazbeni život kao skladatelj, dirigent, pedagog i reformator.

Svojim operetama i operom "Zrinjski" bijaše u Zagrebu vrlo popularan i voljen. Kada je godine 1908. umirovljen, živi tihim životom, neprestano skladaju i. Umro je 1914., oslijepivši pod kraj života. Rijetki su skladatelji ostavili onoliko broj djela i pokazali ovakovu svestranu agilnost kao on. Od njega je ostalo oko 1.200 opusa, pa nema gotovo polja u glazbi na kom se nije okušao. Napisao je bezbroj pjesama, zborova, uvertira, zatim simfonija,

140

oratorija, kantata, misa, opera i opereta, ali gotovo sva ova djela padoše već u zaborav. Ali njegove operete pronijele su mu slavu van granica domovine, te je njegovo ime zauzelo vani dostojan položaj uz imena Suppea, Millockera, Straussa i drugih. Od opera jedina mu se održala do danas na repertoaru "Nikola Šubi

Zrinjski". Premda je on svojim djelima zastupao odlu no talijanski pravac i dao talijanskoj kantileni premo an položaj, makar je on daleko od naše nacionalne glazbe, njegova je važnost neprocjenjiva za organiziranje i razvitak našeg glazbenog života. On je prvi koji kida s diletantizmom te svojom spremom i invencioznoš u daleko otkada e od ostalih glazbenika poilirskog doba.

Osim Zajca, djeluju u ovom razdoblju mnogi glazbenici u ijim se djelima, doduše vrlo skromno, pokazuje neko nastojanje oko stvaranja nacionalne škole. To su:

Gjuro Eisenhut. Bio je profesor na Glazbenom zavodu i dirigent "Kola", ostavio je oko 150 muških, ženskih i crkvenih zborova, koji su još i danas vrlo popularni, zatim nekoliko misa i 2 opere.

Ante Stohr. Bio je dirigent u Varaždinu. Obra ivao je pu ke popijevke za klavir u obliku fantazija i ostavio je više zborova.

Franjo Vilhar, iako porijeklom Slovenac, zavolio je našu popijevku, te ju je obra ivao u svojim zborovima koji su uzorno pisani. Poznata je i njegova obradba hrvatskih plesova za orkestar. Pisao je tako er opere i operete, no s manjim uspjehom.

Franjo Krežma. Ro en je u Osijeku, te je jedan od naših najve ih violinskih virtuoza. Proputovao je gotovo itavu Srednju Evropu koncertiraju i i zativivši i najve e tadašnje umjetnike. Umro je vrlo mlad u Frankfurtu, a ostavio je više orkestralnih djela, te koncerte za violinu i orkestar.

141

Nikola pl. Faller. Rodio se god. 1862. u Ivancu. Glazbu je studirao u Be u, Parizu i Londonu. Nakon svršenih studija postaje u Zagrebu ravnatelj opere, te njegovo ime zauzima u povijesti našeg kazališta, kao i u razvitku naših glazbenih prilika, vrlo

zna ajno mjesto. Kao skladatelj manje je poznat, iako je ostavio više zborova i klavirskih djela.

Blagoje Bersa. Rodio se u Dubrovniku. Poznat je kao skladatelj opera, u kojima se približuje talijanskoj veristi koj operi. Mnogo se bavio komornom glazbom, te je ostavio više kvarteta.

Vilko Novak je poznat po svojim zborovima koji se odlikuju jasno om i preglednoš u, te su stalno na programu naših pjeva kih društava.

Kao daljnje skladatelje mogli bismo spomenuti Sre ka Albinia, poznatog i van domovine svojim operetama, od kojih je najuspjelija "Barun Trenk". Osim spomenutih muzi ara imade još sva sila manje zna ajnih, koji pokušavaju zastupati nacionalni smjer.

Kako vidimo, osnivanje stalne opere, osnivanje glazbene škole, stalni koncerti, doma i skladatelji, te pomalo formiranje nacionalne škole, pa raskid sa diletantima, glavne su zna ajke toga razdoblja.

Suvremena glazba

Nakon 6 godina što je bila zatvorena hrvatska opera, dolazi godine 1909. do ponovnog otvorenja stalne opere. Ravnateljem joj je postao Sre ko Albini, kojemu je uspjelo angažirati sjajan ensemble i orkestar. Sve do rata izvode se razli iti, doma i i strani, noviteti, te to doba spada u red najsjajnijih razdoblja naše opere. Prve godine svjetskog rata donekle ko e normalan rad kazališta, ali godine 1918. ona se obnavlja ponovno, te svoja kulturna

142

nastojanja širi i po pokrajini, gdje eš e gostuje. Godine 1921. dolazi na mjesto ravnatelja Milan Sachs, koji posve uje osobitu

pažnju slavenskom repertoaru. Njega nasljeđuje Krešimir Baranović, koji se do nedavno nalazio na tom mjestu, dok je sada ravnatelj g. Stražnicki. Usprkos svih neprilika koje su se pravile hrvatskoj operi, ona je u teškim danima nedavne prošlosti uspjela zadržati onaj visoki niveau, na koji su je doveli pretšasnici.

U zadnje vrijeme posveđuje se velika pažnja domađim autorima, te su izvedena velikim uspjesima djela Gotovca, Odaka, Širole, Do-broni a i dr. Uz stari program, koji svake godine upotpunjuje naša opera, daje i najnovija djela evropske glazbeno-scenske literature, u kojima su zastupani neki najmoderniji autori, kao Richard Strass, Ermanno Wolf-Ferrari, Dimitrij Šostakovič i Leoš Janáček.

esti nastupi Janáčekova zagrebačke opere na najvećim pozornicama svijeta (Milanska "Scala", Metropolitan opera u New-Yorku), također su dokazom visoke vrijednosti i sposobnosti Janáčekova naše opere, koji su joj tim svojim nastupima stekli poštovanje i priznanje vanjske glazbene kritike.

Ratno doba biva još u znaku koncertnih nastojanja koja su došla do punog značaja i rezultata istom nakon svjetskog rata.

Godine 1916. organiziran je koncert "mladih", na kojemu su nastupili isključivo domađi skladatelji i izvođači, te su to prvi vjesnici novog razdoblja u našem koncertnom životu. Godine 1919. osnovana je Zagrebačka filharmonija od Janáčekova kazališnog orkestra. Od god. 1919. do danas izvodi ona koncerte, na kojima iznosi djela domađih skladatelja uz sudjelovanje poznatih naših i stranih glazbenika.

Poslije rata dolazi također do osnivanja Zagrebačkog kvarteta, Hrvatskog kvarteta, te u najnovije vrijeme kvarteta Sklad, koji gaje domađu u glazbu, te ujedno donose domađe novitete na tom polju.

Pored ovih udruženja, uz Glazbenu akademiju, koja je preuzela nastavu iz ruku Glazbenog zavoda, postoje tokom poratnih godina i mnoge druge glazbene ustanove, koje svojim nastupima dokazuju svoju djelatnost, kao Zagrebački madrigalisti, različita pjevačka društva, privatne i javne glazbene škole, crkveni zborovi, krugovalni orkestar itd. Glazbeni život razvijao se i u pokrajini te gotovo u svim većim gradovima postoje glazbene škole, te gradski orkestri, pjevačka društva, dok u Osijeku, Varaždinu i Splitu postoje stalna kazališta, osnovana još i prije rata, no koja su unatrag jednog decenija morala obustaviti rad iz financijskih razloga. U novije se vrijeme hrvatska glazba, unato stalnom pritisku i onemogućavanju, naglo razvija, pa danas imamo djela i u zornoj, solističkoj, komornoj, opernoj i simfonijskoj glazbi.

Zborna glazba

Od svih glazbenih grana, korska glazba se kod nas najviše razvila. Na II. festivalu HPS-a, u Zagrebu god. 1937., uz sudjelovanje nekoliko tisuća pjevača, prikazana je ogromna i odlična domaća korska literatura, koja je nastala većim dijelom poslijeratnih godina. Kao najznačajnije predstavnike naše korske glazbe spomenuti možemo: Zlatka Grgoševića, koji je svojim djelom "Okolnija kog vijenca" dao do sada najbolje djelo rođeno iz duha hrvatske popijevke. Uz njega se ističu još Zlatko Špoljar, Vinko Žganec, Jakov Gotovac, Matz i drugi, koji svi zastupaju nacionalni smjer.

Simfonijska glazba

I na polju simfonijske glazbe, nacionalni smjer došao je do svog izražaja, kao i na polju korske glazbe. Kao istaknutije predstavnike

naše simfonijske glazbe spomenut ćemo Jakova Gotovca, koji je svojim "Simfonijskim kolom" postao poznat i van domovine. Sjajan je instrumentator Krešimir Baranovi, poznat svojom uvertirom "Striženo-košeno". Savršenom tehnikom i invencijom nadmašuje mnoge Boris Papandopulo, koji je svojim djelom "Simfonieta" dao jedno od najznatnijih naših simfonijskih djela.

Značajno mjesto zauzima Blagoje Bersa sa svojim trima simfonijama i simfonijskim slikama, me u kojima se ističe ciklus simfonijskih slika pod naslovom "Moja domovina", prema Smetaninom djelu "Ma vlast".

S uspjehom rade i Krsto Odak, Antun Dobroni i Milo Cipra. Od nacionalnog smjera nešto se udaljuje Božidar Kune, koji u mnogo čemu nalikuje na francuske impresioniste.

Scensko glazbena djela (opere)

Od "Porina" V. Lisinskoga nismo imali sve do poslijeratnih godina niti jedno značajno djelo, koje bi imalo kakovu trajniju vrijednost. No i na tom polju stvorena su u najnovije vrijeme značajna djela, koja se čak izvode i izvan hrvatskih državnih granica. Najuspjelije je djelo komična opera "Ero s onoga svijeta" od Gotovca, koja se do sada daje s ogromnim uspjehom na našim pozornicama. Jaka nacionalna nota, blještava instrumentacija te vrlo dobar libretto omogućili su ovom djelu da si probije put i na strane pozornice. S gotovo istim uspjehom se daje Odakova "Dorica pleše", u kojoj se na vrlo uspješni način iznosi međimurski krajolik. Kao daljnje skladatelje, čija su djela također davana s uspjehom, spomenut ćemo Božidara Širolu s operama "Stanac" i "Grabancijaš", Dobroni sa "Udovicom Rošlinkom" i "Rkajem", te Lhotku i dr.

Vladimir Udatny: Bez naslova

Kao skladatelji baletne glazbe značajni su Baranovi, sa svojim baletima "Licitarsko srce" i "Imbrek z nosom", koji je zapravo hrvatska "Petruška", te Lhotka s baletom "Avno u selu". Oba ova djela doživjela su u interpretaciji doma ih i stranih umjetnika velike uspjehe u inozemstvu.

U komornoj glazbi ističu se djela Odaka, Matza i Dobronića.

Na polju crkvene glazbe opaža se također veliki napredak. Među brojnim skladateljima misa, kantata i oratorija, te requiema, nalazimo: Odaka, Dugana, B. Širolu, Bersu, Mariju Ivšića i mnoge druge. Crkvenu glazbu osobito unapređuje "Društvo sv. Cecilije", koje priređuje duhovne koncerte, te izdaje časopis, u kojemu iznosi članke i priloge o crkvenoj glazbi, zatim prvorazredni crkveni zborovi "Oratorijski zbor sv. Marka", te zbor Sv. Cirila i Metoda, omogućuju odlične izvedbe doma i strane literature na tome polju. Visoka razina koncertnog života u Zagrebu, gdje gostuju najveća svjetska glazbena udruženja, te najveći i glazbenici svijeta, kao i dosta velik broj koncertnog općinstva, također su dokazom da je glazba prožela šire slojeve u Hrvatskoj, te da je postala potrebom svakog kulturnog čovjeka.

Česta gostovanja naših dirigenta, pianista, violinista i pjevačkih zborova na najvećim koncertima u inozemstvu, su dokazom velike vrijednosti naših reproduktivnih glazbenika, te se vidi da je uspješno popuniti onu prazninu koja se desetljećima opažala upravo u pomanjkanju reproduktivnih glazbenika, tako da danas nismo više ovisni o stranim silama.

Svi ovi uspjesi, koje bilježi hrvatska reproduktivna glazba i hrvatski reproduktivni glazbenici u inozemstvu i kod kuće, stavljaju nas u red prvih kulturnih naroda Europe.

48. Zvonimir Kataleni : O PJESNIKU „NAS SUTRAŠNJIH“ , str. 234-237 (6-7/1942)

U povodu Nazorove knjige "Putopisi"¹

Vladimir je Nazor jednom prilikom upozorio², kako je neki mladi, — ak preve mladi — kriti ar proglasio za njega, da se "ne samo jezi no vra a svojim prvim pjesni kim doživljajima i vizijama". Nazor je veoma dobro shvatio, što mu predbacuje mladi kriti ar, odgovorivši jasno i glasno: "Prolazna stagnacija nije nigdje isklju ena, ali vra anja nema ni u emu, najmanje pak u književnom stvaranju" ... "Ja mogu promašiti, može mi ruka biti ve slaba i nesigurna; al strelica leti — pa bilo i sporije — samo naprijed" ...

Takvo bi pjesnikovo vjerovanje opravdale i misli iz prikaza³ u povodu izlaska knjige "Putopisa", koji je izišao u Književnom tjedniku. Tamo se spominje da je "Nazor i danas kao i prije etiri desetlje a, pjesnik nas sutrašnjih" — i da "Vrijeme sa svojim odmicanjem daje širine i dubine gledanju", pa tek "zrio ovjek s bogatim životnim iskustvom stvara epos" ...

Ova radikalna zadovoljština za prigovor, da je Nazor dotrajavao, da nema novih inspiracija pa se služi "prvim pjesni kim doživljajima i vizijama", nije toliko površno i efektno postavljena, kako to u prvi tren djeluje. I ako se ona ne može prihvatiti u cjelini, za nas je ipak važno, koliko je Nazor u novom djelu uspio, obzirom na sugestije njegovog kriti ara da je pjesnik ve u godinama kad se može govoriti o senilnosti i umoru pjesni kog stvaranja. Nazor je u svojim kasnijim godinama u inio put od Splita do piramida; jedan od takvih putova, za koje je svojevremeno finim aluzijama u knjizi

¹ - V. Nazor: Putopisi, Izdanje hrv. izdava kog bibliografskog zavoda, 1942.

² - V. Nazor: Kristali i sjemenke, Savremenik 15. ožujka 1940.

"Šarko" skoro prigovarao starom svjetskom skita u Franu Mažurani u. I ako je tamo Nazor otvoreno govorio, da nije važno gdje se i što se proživljuje, već kako, nije sam svojim putovanjem kroz staru i novu Heladu do Memfisa, Keopsovih i Ramzesovih "umjetnih planina", mogao dokazati ispravnost svojih prijašnjih misli. Kao da je za Nazora umjetnika baš trebao taj "što i gdje" — množina ista nja kih boja i mirisa, oblika i krhkih fata morgana u parama vrućih nilskih predjela. Nazoru je nedostajao još taj ton u njegovoj stvaralačkoj liniji — doživjeti Mediteran i otkriti Velikog Pana, zapravo donijeti glas u domovinu, da On još živi u mediteranskom suncu. I taj problem Nazorova puta po bližoj i daljoj Heladi, traženje je ne samo Geniusa Loci, već Dobrog Duha i tave jedne kulturne atmosfere jednog dijela kontinenta. Miris Panove kozje dlake osjetio je već u našim južnim stranama, a u Grčkoj traži njegovo kopito, šiljaste uši, plamene oči i zvuk njegove svirale. Nazor se pomami kad otiče doista njegovu blizinu. Taj Pan je sliv sunca, flore i faune, poezije i proze, zemlje, krvi i životne radosti i tavnog Mediterana. Živi u ljudima, šumama, špiljama, makijama i prčinama mediteranske obale, pa čak i tamo, gdje već prestaje kraljevstvo Grčkog Mitosa. Taj Pan je vječan i neumrlj, jer je — bog zemlje i propasti i tek s njom. Vidričev Pan nije toliko mediteranski i iskonski. Krležin Pan je — Zagorac, Pan zagorske duše; više sličan u nestašluku Petrici Kerempuhu. U Matoševu se Panu osjeća pulsiranje Mediterana, ali ne u tolikom obilju i nepatvorenosti svoga krvnog porijekla kao u Nazora. Nazor je pravog, helenskog, mediteranskog Pana najbolje osjetio, jer kako kaže mističar na Lady Hollandy: "... Tko živi na istočnoj obali Jadrana, taj kao da već sjedi negdje na dnu posljednjih obronaka Olimpa" ... To je već Mediteran, zemlja besmrtnog Pana. Nazor se vraća u domovinu sa željom da obori

mra nu i pakosnu krilaticu o "smrti Velikog Pana". I on se obra a putnicima na brodu: "Al mi vidjesmo

149

da je taj glas bio lažan, da je Golemi Pan živ, pa da se nitko nema ni ega bojati, a ni mi, za koje vele da smo slabi i maleni. Tu veselu vijest moramo donijeti u domovinu — ina e ne bismo znali emu smo putovali". Zar je ovakav zanos nerazumljiv i udan kod pisca u poodmaklim godinama? Možda? Ali taj pjesnik otkriva misteriju panovske, mediteranske hrvatske grude od najranijih dana svoga djetinjstva, pa dovode i je u svijest i oblikovavši je umjetni kom snagom kasnijih godina, daje zadnji, kona ni ton zrele jesenske panovske frule u simfoniji svoga životnog djela. Ovi putopisi nisu hladni plodovi bedekerske naravi; tu pulsira život, mediteranska duša ga osje a, i u mrtvom kamenju pronalazi plavo žilje, u kojem klju a crvena, panovska krv. Englez se Mister Bull javlja kao Mefisto da od vremena na vrijeme svojom hladnom pedanterijom upozori na neobuzdani zanos našeg Mediteranca Nazora. Mister Bull nije samo osoba, koja tek igra neku sporednu ulogu, ve pojam, i mislim, da ga Nazor stavlja kao simbol, antitezu onom našem doživljavanju prirode, kojem je sklon umjetnik, a za ove isto ne zemlje osobito ovjek Hrvat — Mediteranac. Stolje a ne mumificiraju, ili samo za "profesore" i Bedekere. Stolje a uvaju vje nu dinamiku stvari, ali samo se treba znati odgrnuti mah, paprati i lišajeve, koji ljubomorno predu zavjesu za svjedoke prastarih kultura, boli, žalosti, veselja i trijumfa.. Nazorova mediteranska i panovska narav probudila je, ili bolje, bila je u stanju da osjeti tu vje nu nevidljivu budnost voda, pijeska i kamena, u emu diše stara Helada i Egipat, i gdje još vonjaju kaplje balzama i eteri nih ulja, koje kanuše s bijelih koljena davno istrulih egipatskih ljepotica. U toj aroliji nalazi se srodnost našeg hrvatskog karaktera s jednom

ve om i širom dušom bliskog istoka, ne u misli i ideji, ve u osje ajima — sklonostima za boje, mistiku i toplinu onog sunca, koje dovede petero bra e i dvije sestre s našim pre ima iz zakarpatskih guštika na hrptove Velebita i sun ane jadranske obale. U tome je Nazor, kao najtipi niji primjer

150

hrvatskog Mediteranca, velik otkriva i umjetnik. Ova knjiga je dokumenat hrvatske duše u dodiru sa zemljama i kulturom isto njih sredozemnih obala. Znademo za Heladu preko bolnih i žalosnih u enja i mu enja Homerovih stihova, a sada nam pisac donosi njezino sunce — htio bi nam pokloniti zadah njezine flore, do arati misti ne oblike svetih životinja; bikova i polubikova, satira i Kentaura. Ova krvava blizina sa zemljom i duhom stare Helade, koja struji iz stranica ove knjige, samo je jedan dokaz više, koliku je podsvijesnu i nesvijesnu ulogu u našoj krvnoj i duhovnoj nasljedstvenoj strukturi imala Helada preko Zapada i njegove kulture. Ono isto sunce, koje toliko blizu sja na našim južnim jadranskim obalama, obasjavalo je i budilo iste sokove i zanose, koji stvaraše pijanu anakreontiku, kao i zagušljiva sun ana Nazorova podneva, prepuna cvr aka i aroma mediteranskih raslina.

Eto veli ine našeg pjesnika! U tome je njegova pobjeda. Dade nam putopis kakav se rijetko stvori. Putopis bez pedantnih i bolesnih podataka i nabranja, bez plitkih zanosa i tele ih blejanja pred "novim vratima". Te su stranice hrvatske skoro u svakom retku, i da nema nekih zastarjelih stilskih oblika, koji možda i nisu uvijek mana, bile bi upravo klasi ne. Stihovi, koje Nazor unosi u prozu, sami, iskinuti, nemaju svuda ni puno smisla ni snage, ali kao dio proznog opisivala kog ritma, doimaju se kao melodija, arija u nizu recitativa, toplo i iskreno.

Da se krug Nazorova životna djela doista zatvara, osje a se u toploj crtici "Povratak u luku". S tihom nostalgijom govori stari

Panov poklonik: "Možda je ono dijete doista umrlo". Pjesnik sluti, da u svojim grudima više ne nosi srce što ga nosaše prije. Vra a se svome osamljenom boru, koji ostari zajedno s pjesnikom, velik, gord, ali ve okljaštrenih grana.

151

Vladimir Udatny: Bez naslova

Trebali bi se sada javiti oni, koji bi tražili da Nazor umukne zauvijek, jer da je dotrajao. Ova knjiga da mu je možda zadnji svijetli napor i posljednji arpedjo njegova umjetni kog stvaranja.

Doista, nije u skladu sa završnom misli njegove poznate pjesme "Bor" stvaranje nekih dotrajalih stihova i proze. Bor, u onoj pjesmi, eka za starost grom, koji e ga silovitim bljeskom prenijeti u carstvo pepela. To su misli, koje nas mogu zaokupiti, imaju i u vidu radove zadnjih godina našeg pjesnika. Ali treba tako er ukazati na nešto drugo, važnije. Nazor je izgradio trajan i vidan obelisk svoga umjetni kog poslanstva me u nama. Poklonio nam je itavu knjižnicu svojih djela. U njima plamti sjaj Tomislavove krune, po iva snaga težine Krešimirova ma a, žive mitovi naše pradomovine i Libanona, miruje hladovina davnih velebitskih prašuma, gore mediteranska podneva i miriše jadranska gruda. Time se Nazor, kao ovjek, pjesnik i umjetnik, odužuje svojoj zemlji. Kona no, Nazor je pisac, koji i preko svoje 6. dekade još uvijek aktivno stvara. Zar nije jedan od rijetkih?

Knjigom "Putopisa" dokazuje, da nije kapitulirao, i da još dodaje kami ke i veliko tesano kamenje svom pjesni kom spomeniku. Neka stvara i dalje, jer i ako nesigurna ruka starca klesara promaši udarac u kamenu, ipak u njoj po ivaju sje anja i iskre negdašnje mo i, kad je kiparila titanske spomenike.

Divimo se našem pjesniku, i želimo mu svaku sre u u njegovom budu em stvaranju.

43. V.K.: IZLOŽBA HRVATSKIH UMJETNIKA, str. 112 (2-3/1941.)

Sredinom studenoga, u danima kada pada posljednje lišće s platana i šumi nostalgijom prokislom drvoredima, izložena platna u magi noj rasvjeti skupocjenih boja do aravaju iluziju Sunca, svijetlosti razlivene vrh maslinjaka, mora, zaselaka i snivaju ih "mrtvih priroda". Kao pred naletom studenih sjena i snjegova što se ruše s prijetećeg neba, nevidljive ruke spašavaju toplinu i sve plamenove i sva klicanja ljeta u svijetle etvorine slika. U izložbenim dvoranama, one tad mekim mlazevima kupaju našu umornu dušu, miluju naše oči, ine da ponovno struji promrzlim srcem naša crvena krv.

Na izložbi, o kojoj je riječ, žele za ljepotom, za skladom, koja raste u jednoj sredini što upornije kruže oko nje sablasti kaosa, našla je izvor, i nagnuvši se nad prozirnost vode, opazila u njoj odraz svog vlastitog lika. Kako svi mi želimo. Od Meštrovića do najmanjeg, najskromnijeg crtača, iji akvareli, razasuti po kutovima dvorane, tonu u neprimjetni polumrak. Ali svi oni, sve te skulpture, platna, grafike i marine jedan su isti krik za životom, za svijetlom što se otima iz dubine bita prema vedrinama, jedan te isti dokaz o potrebi stvaralaštva koje je zaborav.

Tih dana našli su se zajedno u prostorijama staroga paviljona, možda prvi puta u povijesti hrvatske likovne umjetnosti, svi naši umjetnici. Prešlo se šutke preko međusobnih ponora i rana, preko idejnih razmimoilaženja, preko suparništva, i pustilo se da govore djela. To je bila glavna značajka i osobitost ove izložbe. Bijaše zaista dojam pun rijetkog užitka prolaziti među desetcima i desetcima kipova i slika, što se odmatahu pred našim u enim pogledima u mliječnom osvjetljenju paviljona u sve novim oblicima. Pridonio je uspjehu i arangement, koji je ovaj puta bio, mada skupe u zastarjele prostorije, ipak na visini.

Govoriti u povodu ove priredbe o nekoj razvojnoj liniji pojedinih autora bilo bi neumjesno, budu i da smo ve inu izloženih stvari imali ve prilike vidjeti na ranijim izložbama. Prema tome njen zna aj bio je gotovo retrospektivan, bez otkri a, koja znadu katkada umjetni kim salonima zasjati posve novim i udesnim doživljajima.

Ipak, iznimku predstavlja Hegeduši , ija dva velika ulja: "Proljetne vode" i "U šumi" zna e možda dvije najuspjelije slike sa itave izložbe. Doimlju se malo dekorativno doduše, ali tako silan smisao za kompoziciju, takav nagon za prostranstvom, za ogromnoš u koncepcije ne može kod nas pokazati možda nitko. Hegeduši se je trebao roditi u doba kad su majstori renesanse pokrivali ogromne plohe zidova beskrajnim kolopletom slika i dubili u njima vidike bez me e.

Od kipara Škarpa je onaj, koji je iznenadio, jer se u drvu tih kipova osje a talenat koji umije snažno koncentrirati osje aj u svoje djelo. Nasuprot Meštrovim nabujalim, neobuhvatnim volumenima, u kojih sjenama stvaraju gotovo svi naši skulptori, vitke, malo tvrde linije Škarpinih glava unose u naše kiparstvo novi dah svježine i originalnosti.

Tu je još Kljakovi s velikim platnom "Nakon oluje" koje se kre e u okviru njegovih ranijih radova. Beci , koji je ve , izgleda, po eo zapadati u maniru, Babi s popularnim "Smokvama", Kršini , koji je osjetljivo popustio i desetci drugih ja ih ili slabijih, sve poznata imena, no na koja se, na žalost, ne možemo osvrnuti.

Meštrovi je izložio, pored jednog akta, evan eliste: sv. Luku i sv. Ivana. Za njega je ve mnogo puta re eno da je Titan, a to govore i spomenuti evan elisti.

Dovesti umjetnost do punog rascvata privilegij je naroda velikih duhom. Duhom, ne brojem, jer duh je ona arobna frula, koja je

mrtvi mramor stare Helade oživjela i ulila mu neizrecivu draž, a hramovima podala smirenu vedrinu besmrtnih bogova. Teško je reći, da li se ovještvo još jednom na i na sličnom mjestu u spiralnom kruženju povijesti, ali jasno je da hrvatska umjetnost vrši svoju dužnost s mnogo zrelosti i da plovi razapetim jedrima prema dalekoj luci.

PRI LOZI O LIRSKIM IZRAŽAJIMA

44. Ugo Betti: ISTO NI GRIJEH, pjesma, prijevod Jakša Ercegovi , str. 187-188 (5/1942.)
45. Ugo Betti: LJUDI SVOJIM ŠEFOVIMA, pjesma, prijevod Jakša Ercegovi , str. 187-188 (5/1942)199.
46. Zvonimir Kataleni : TUGA DOMA, pjesma, str. 26 (1/1940)
47. Zvonimir Kataleni : SKITNICA NAPUŠTENJOJ KU I, pjesma, str. 26 (1/1940)
48. Zvonimir Kataleni : PJESNIKU „NAJSUTRAŠNJIJIH“, pjesma, str. 234-237 (6-7/1942)
49. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Ceste), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
50. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Materi), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
51. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Tri golobi), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
52. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Bereki), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
53. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Ljubav), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
54. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Spominek), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
55. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Fijolice), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)
56. Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE (Jesenska), pjesma, str. 124-127 (4/1942.)

57. Ivan Kroló: LIPE SU NAŠE RI I, pjesma, str. 50 (2/1940.)
58. Federico Garcia Lorca: GRAD BEZ SNA, pjesma, prijevod, Jakša Ercegoví , str. 271-272 (6-7/1942.)
59. Borivoj Pavlovi : RAZASUTA TIJELA, pjesma, str. 89 (3/1940.)
60. Borivoj Pavlovi : POBJEDNIK, pjesma, str. 12 (1/1941.)
61. Borivoj Pavlovi : SMIRENA PREDVE ERJA, pjesma, str. 13 (1/1941.)
62. Borivoj Pavlovi : LAGANE ZVIJEZDE, pjesma, str. 58 (2-3/1941.)
63. Borivoj Pavlovi : KOSE, pjesma, str. 58 (2-3/1941.)
64. Borivoj Pavlovi : BU ENJE U JESEN, pjesma, str. 92 (2-3/1941.)
65. Borivoj Pavlovi : SUNCE U TRAVI, pjesma, str. 310-311 (8/1942.)
66. Borivoj Pavlovi : POGLED SA VISINA, pjesma, str. 310-311 (8/1942.)
67. Borivoj Pavlovi : O I, pjesma, str. 310-311 (8/1942.)
68. Borivoj Pavlovi : LICA U OBLACIMA, pjesma, str. 310-311 (8/1942.)
69. Borivoj Pavlovi : OTROV TUGE, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
70. Borivoj Pavlovi : JABLANOVI, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
71. Borivoj Pavlovi : POVREDE, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)

72. Borivoj Pavlovi : GLASOVI, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
73. Borivoj Pavlovi : PASTEL, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
74. Borivoj Pavlovi : KRUGOVAL NA TENISU, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
75. Borivoj Pavlovi : NAVJEŠTENJE, pjesma, str. 369-373 (9-10/1942.)
76. Jerko Skra i : DVI-TRI RI I IZ SESTRINE KNJIGE, pjesma, str. 49 (2/1940.)

44. Ugo Betti: ISTO NI GRIJEH, prijevod Jakša Ercegovi ,
str. 187 (5/1942.)

Svijetlo iznad tihih mora
Lagano se rasipava,
Ko stisnuti listovi spavahu
Samotni kontinenti.
Pro oše dva stvorenja,
U strahu, drže i se za ruku,
U tišine i hladovinu.

Za njihovim koracima, kao golub
Bez gnijezda, dignu se jeka, zatim ušuti.
Bojažljivo otvoriše liš e,
Gledahu krišom duboku sjenu voda ...
I u toj sjeni zamijete dva lica
Što ulažahu drh u i
Unutar prevrnutog neba.

Tada se velikim u enjem i stravom
Pogledaše, dotakoše. Goli
Bijahu izme u neba i hridi,
I drhtahu kao na vjetru.
U glinenim tijelima
Rasla je neka nepoznata
Tuga, šumom vala ...
Zatim padoše. I utisnuše blato
Neizbrisivim biljegom.

45. Ugo Betti: LJUDI SVOJIM ŠEFOVIMA, prijevod Jakša Ercegović, str. 188 (5/1942)199.

S visoka, samotni,
Možda vi ne opažate naša lica, već pokret
Strpljivi, starinski, slišan udahu mora.
Od ljudi je on, vama jednakih. Neka ne bude
Oštar s nama vaš glas.

Nek vas ne ponizuje — ako jednog dana
I vas prisili ljudska tuga —
Da se spustite k nama.
Možda je dugo pokoravanje utrudilo naš pogled.
Pogledajte u njega, kako čine
U šutnji braće.

Spoznati ćemo tada
Što vas ljudskoga dira
Kad nam mjerite tako škrto
Ovaj maleni prostor na zemlji.
Saznat ćete kako je težak
Nad našim danima — iako dragi — napor
Nad kojim stojimo prignuti.
Dokora ćemo vidjeti svijetlo. Pustite
Da se danas utješimo po inkom.

Dopustite da se katkada, postavši jedni, ujedini
Vaš glas sa sporom rijekom našeg pjeva.
Ono što uzdiše u nama, ono tajno,
Vidjet ćete u njemu; i gdje se pale
Kao luči na mostu, ceste
Naših sinova.

46. Zvonimir Kataleni : TUGA DOMA, str. 26 (1/1940)

Oti i daleko od svega onog,
što me u inilo sebi stranim;
nasloniti glavu na utjehu samo e
i ostati sa sobom samim.

I biti uzvišen i miran u bolu
ko srušeni hrast od groma,
pa iz dana u dan u preranu jesen
ispijati tugu doma.

47. Zvonimir Kataleni : SKITNICA NAPUŠTENJOJ KUĆI, str. 26 (1/1940)

Nastat će kišna vremena, kad u niz proplanke po i
šumjet će bakreno lišće, no biti hladna bez peći,
ptice pod krilima mekim odnijet će posljednja svijetla
i potok će plavi kroz borik jesenjim vodama teći.

Tad u se rastati s kućicom stara i istrula krova
na kome je satkao gnijezdo vjetar što plaviplom plovi,
i lije su stijene iznutra bjelina utjehe duši,
na njem se ležaju lisnatom snivaju najljepši snovi.

Reći u: za dugo kućice! S proljećem opet u doći
i rukama žuljnih dlanova dragati istrule stijene,
uz otvoren prozor spavati u zvjezdanoj modroj noći,
kad zvijeri na svjetlu uštapa promatraju nemirne sjene.

Ako me ne bude, znadi: snivam posljednju sanju...
Nek vjetar ti zatvori vrata, al' ekati nemoj zime,
već gromove blistave moli, da stablo obore na te.
Konac ćeš naći pod njime.

Vinko Kos: MATI ZEMLJA, ME IMURJE, str. 124-127
(4/1942.)

49. CESTE (Zagreb 1937.)

— Mati zemlja, Me imorje,
zemlja lepa ti i draga,
jablanov si tenkih puna.
Kam bežiju tvoje ceste?

— Moje ceste ti bežijo
rez gorice, rez ravnice,
prek rez polja, rez kuruze
rez doli e, rez gaji e.

— Tvoje ceste, mati zemlja,
mi bežijo mimo doma,
pod oblokom, mimo cvetja,
prek rez srce i rez dušu.

50. MATERI (Sv. Juraj na Bregu 1939.)

Draga mati, moja mati,
kak su suve tvoje roke,
slabe, blede i tak trudne
zdelane od teške moke.

Saku ve er ove roke
zmo ene gledim pred sobom
i postane jako teško,
teško v srcu mi za tobom.

51. TRI GOLOBI (Zagreb 1937)

Tri golobi odleteli
z lepog Medjimorja,
odleteli, odleteli
prik širokog morja.

Iskali su lepše kraje,
sebi gnezda vekša
nisu našli lepše kraje
niti gnezda mekša.

Iskali su svemu srcu
drage golobice,
nisu nigdi lepše našli
srcu pajdašice.

Tri golobi doleteli
prek širokog morja
nigdar ve ne odleteli
z lepog Medjimorja.

52. BEREKI (Donja Dubrava 1938.)

rez jesensku gostu meglu
voda s ja kaj se bliš i,
crna zemlja pod njom pla e,
zgubljen jen fazan kri i.

O bereki, vi bereki,
iz vas raste dugi šaš
kaj nam hasni ta molitva:
Daj nam kruha, Otec naš?

- *) mala jamica = ja ka
- *) berek = mo vara
- *) bliš i = blista

53. LJUBAV

Ljubav je nekaj vu srcu
nekaj kak zlata nit
nekaj kaj saki opazi
nekaj kaj ne da se skrit.

Vu tu se nit nam zaplete
pamet i itavi svet
vse nam tak lepo postane,
duša se zdigne vu let.

Ljubav je nekaj vu srcu,
nekoj kaj ne da se re ...
nekaj kad imamo puno
mi si želimo još ve ...

54. SPOMINEK (Kotoriba 1938.)

Drava, Mura, vode naše,
medjimorske vode,
re ite nam, re ite nam
kaj vre stoga bode.

im spusti se no ka temna
i na svet tišina
sosedova erka Mara
z Miškom se spomina.

Nikaj novo, nikaj novo,
što se tomu udi,
svati bodo v našem seli
boži smešni ljudi.

55. FIJOLICE (Bele popevke 1936.)

Fijolica plava diše a
kak lepo i slatko dišiš,
najlepša od sega si cvetja,
a ti se tak skromno držiš.

Povedati kak da bi mi štela,
da moral bi sli en ti bit,
vse dati od sebe kaj imam
i živet pozablen i skrit.

56. JESENSKA (Zagreb 1941.)

Srce pita, tožno srce,
pita zate v stranjskom svetu:
je li su orehi zreli,
je li šošja vre kuruza.

Kaj delaju snehe v selu
kak starjapa kaj živiju?
je li se nam kaj podrla
stara kruška za pe nicom?

Morti su se vre v goricaj
javili jesenski grilli,
morti se ve vu te dneve
uje z bregov i klopotec.

Draga jesen, žuta jesen
v dragom kraju, v Me imorju,
je li bum ja jesen našel,
dragu jesen, v dragom kraju.

*) šošja = šušti

*) grili — zrikavci

57. Ivan Krola: LIPE SU NAŠE RI I, str. 50 (2/1940.)

Lipe su naše doma e, naše zlatne ri i,
naše bezde šta zvone ka cekini,
slušamo i u pisni i u pri i,
u vici šta je dižu arlekini.

Slušamo i ka i emo na putovanje,
u njima nan mater popudbinu daje,
pripeljuje nan: Oko moje i moje dobro janje,
budi pametan, uvaj se kakve graje.

I do i sritno natrag, vrati se svojon majci,
ekat e te brižna i puna ljubavi stare
nemoj bit razlog kakvoj ludoj ajci,
nego se vrati, pa makar brez pare.

Jer tvoja su ti vrata otvorena širon,
na ognjištu ti vatra gori,
vrati se s mirom i Božjom virom
i zovni: Majko, vrata mi otvori!

I tako brez pristanka slušamo naše ri i,
naše bezde šta zvone ka cekini,
slušamo i u pisni i u pri i,
rvacke ri i, rvacke majke sini.

58. Federico Garcia Lorca: GRAD BEZ SNA, prijevod, Jakša Ercegovi , str. 271-272 (6-7/1942.)

(Nocturno Brooklyn Bridgea)

Ne drijema nitko na nebu.
Nitko, nitko.
Ne drijema nitko.
Naprave mjese ine
njuškaju kolibe i kruže.
Do i e gušteri živi
da grizu ljude što ne snivaju
i onaj što bježi s razdrtim srcem
sresti e na uglovima
nevjerojatno krokodila mirnog
pod blagim protestom zvijezda.

Ne drijema nitko na svijetu.
Nitko, nitko.
Ne drijema nitko.
Ima mrtvac na groblju dosta dalekom
što se tuži ve tri ljeta zbog suho e u koljenu,
a dje ak što su ga pokopali jutros toliko je plakao
da se moralo pozvati pse, da bi ušutio.

Nije život san. Zbilja.
Zbilja. Zbilja.
Silazimo niza stube
da jedemo vlažnu zemlju
ili idemo na kraj snijega
sa korom dalija mrtvih.
Ali nema sna ni zaboravi. Meso živo.

Poljupci lijepe usta
u jedan vor svježih žila
i koga boli vlastita bol, boljet će ga bez poinka
i ko se straši smrti nosit će je na ramenima.
Jednog dana
živjet će konji po peinama

i razbješnjeli mravi
napast će nebesa žuta
što se skrivaju u oima krava.
Drugog dana
vidjet ćemo uskrsnuće isjeenih leptira
i još idu i krajem
spužava sivih i laa umuklih
vidjet ćemo gdje sjaji prsten
i cvatu ruže s našeg jezika.

Zbilja, zbilja, zbilja.

One što još uvijek uvaju
mirise zemlje i sitne kiše
onog djeaka što plaće,
jer ne zna ustrojstvo mosta
ili onog mrtvaca što ima
još samo glavu i jednu cipelu,
k zidu ih treba odnijeti
gdje čekaju gušteri i zmije,
gdje eka medvjede zubalo,
gdje eka ruka djeaka
i koža se deve kovri
drhtajem modrim jakim.

Ne drijema nitko na svijetu.

Nitko, nitko.

Ne drijema nitko.

Ali ako netko sklopi oči
šibajte ga, sinci moji, šibajte ga.

Nek bude panorama oči širokih
i gorine rana upaljenih.

Ne drijema nitko na svijetu.

Nitko, nitko. Već sam to rekao.

Ne drijema nitko.

Ali ako netko ima preko nosa
suviše mahovine na sljepoćama
otvorite ventile da vidi pod mjesecom
lažne papire, otrov i mrtvačke glave kazališta.

59. Borivoj Pavlovi : RAZASUTA TIJELA, str. 89 (3/1940.)

Moja su tijela razasuta svuda.
Bezbroj ih ima.
Znam: puna me je voda
i zrak i svaka zemlje gruda.

Smijem se kad pobjegne dan
u skrovište no i.
S njim su se sakrila tijela moja
ali e ona
sa svitanjem opet natrag do i.

Tada u sretan drugovati samim sobom
jer sva su se tijela vratila k meni.
Ja sam zrcalo slika
Dalekih vidika.

60. Borivoj Pavlovi : POBJEDNIK, str. 12 (1/1941.)

Sve stvari koje znam
i one
koje se još nisu rodile
blagoslivljam laticama.

Oblivam svojom ljubavlju:
i ljude-gusjenice
i smrznute kristale razuma
da bi se vratili Životu.

Sve je obasjala ljubav svojim zrakama.
Od sada će uvijek svijetliti Veliki Dan.

61. Borivoj Pavlovi : SMIRENA PREDVE ERJA, str. 13
(1/1941.)

Niko mi ne može re i
tko šalje
ova smirena jesenja predve erja,
ni otkuda ona dolaze.

Nisu uzaludna ova predve erja svježa
što nas krijepe tišinom
i na dragim rukama
nose polumrakom niz drvorede,
ko malenu usnulu djecu.

Znamo samo da u njih naši bolovi utje u
ko umorne rijeke u more
i smiruju se.

62. Borivoj Pavlovi : LAGANE ZVIJEZDE, str. 58 (2-3/1941.)

Mrak je danas mekana trava zelena
zato po njemu bez šuma
lutaju zvijezde i sigurno, bez straha
opisuju svoje putove.

Nisu prazne nebeske šupljine,
nisu umorne ove zvijezde od duga kruženja
u kom se nikad nisu izgubile.

Tako i mi kro imo našem cilju
tiho, veselo smireni travnjacima širokim
i gledamo daleke šume.

Tako i mi te emo u vje nost.

63. Borivoj Pavlovi : KOSE, str. 58 (2-3/1941.)

Kipe slapovi kose tvoje
modre
crvene
zelene.

Kose su tvoje
prolje e listavo kuštravo drve e
u koje uštap zapleten srebrno šumori
ude i se
kako je dugo ovdje ostao.

San je drag drug
drag put

64. Borivoj Pavlovi : BU ENJE U JESEN, str. 92 (2-3/1941.)

I.

Pred zoru ustadoh, dadoh
oblicima snom odmorenim
nove oblike.

Gledah kako predmeti,
ju er suhi, grubi
u svježini jutra duše hrane.

Sad znam kome uze mjesec - žuti limun
zelene o i i nevidljiv smijeh.

I mnogo djevojaka
nedraganih dragana neznanih
zove
zelenim o ima i nevidljivim smijehom.

U jutro ovo, boso, laneno
smiju se djevojke i mjesec okradenim travama.
Srce je trava toplo, i ako maleno.

II.

Kroz mene slutnje
gorski potoci modri kloko u

183

Danas u se
s mojim starijim bratom suncem
uditi vo u
jedne jedre jeseni.

Pjevati
u sebi
o sebi.

Smiono,
vedro
dozrijevati.

65. Borivoj Pavlovi : SUNCE U TRAVI, str. 310-311
(8/1942.)

Zatitraj travo titravo,
narasti;
zašto se bojiš
rasti u visine.

Ja za suncem tr im
i kad ga
ogrlim rukama
sakrit u njega i sebe
u tebe
da ga ne ugrabi tko
za spavanja.

66. Borivoj Pavlovi : POGLED SA VISINA, str. 310-311
(8/1942.)

Raduj se. Današnji dar je velik.
Bog ti je dao

 da kao kralj
 kraljuje pogled tvoj slikom doline
 stavljenom usred svemira;
u njoj je sklad pomirenje mira i nemira,
a šutnja najljepšu pjesmu svira
 jasnu i gluhima.

Preni se. Tri bora se za tobom na vrh penju.
Govore:

"U i u trešnje, družje, u presretne trešnje.
Vidiš li kako su one u sebe sveto uronjene,
bez zebnja, strepnja od prijetnje oluja.
U bezdan duše nagrabi neba o ima.
Stopi se s nebom u jedno, ne boj se
kad nestane tebe na i eš sebe
svagdje u beskraju
na po etku i kraju sva ega."

Tiho je. Dolinom lutaju dvoredi.
Nema nijedne misli da te smuti.

67. Borivoj Pavlovi : O I, str. 310-311 (8/1942.)

Gladuju o i moje za daljinama,
njima se hrane danima
a ostaju, gladne.

Da uduše že
o i mo vare suše,
sišu,
pipaju ko polip pipalima,
piju poplave boja
dok ne ispiju,
da se opijene oviju
oko
susjedove
dunje.

68. Borivoj Pavlovi : LICA U OBLACIMA, str. 310-311
(8/1942.)

U pustinji vremena sama su nikla u tebi.

Danas si ih sreo

ko neznance stare

na cesti što še e dolje

duboko

duboko

duboko

pod pragom svijesti.

Bacaš užeta pogleda za njima

da ih oko vrata ogrliš ko brata

najdražeg —

a ona se ne daju sti i.

Lica u oblacima šalju ti pregršte smijeha.

Vole te; ali ne mogu k tebi si i sa oblaka

jer ih više nema.

69. Borivoj Pavlovi : OTROV TUGE, str. 369-373 (9-10/1942.)

Tko se sprema na tugu
uvodnim bolestima?
stavite ga, na gromovima okresane bridove
blistavih oštrica
zovite antenama oluje
da mu otaru suze
iste oluje koje vrsnu fjordove.

Njegov nepriznati rođak potonuli mornar
sad stražar
nad ambrama u jodnim vodama
obrastao raslinama sa dna
koji ve diše na škrge i strize perajama
odre i e ga se pred izvjedljivim koraljima
propadaju i od stida
u gustiž nagnjilih uzdaha.

70. Borivoj Pavlovi : JABLANOVI, str. 369-373 (9-10/1942.)

Jablanovi moji!

Ja vjerujem u vilinski vaš stas
u vaš jasni posve eni rast
što nad tišine bijele izranja treptanjem granja
željan milovanja.

Ja vjerujem u vaš disaj blag
na kasne kiše nalik
u kucaj bila kao tama plah.

Jablani, jarboli smjeli!

Vi što kazujete put visina
jedini moj spas
uzmite sa sobom mene
da vedra modra zra enja otvore moja jedra — bijela krila.

71. Borivoj Pavlovi : POVREDE, str. 369-373 (9-10/1942.)

Džonovi boksovi okorjela koža
deru se surove reklame
na me
da me povrijede
vrebaju hrapave nakaze

strah odurniji od rugobe Meduze
provla i se za mnom
predmete prekriva sluzom
sluzom suze

i ne da mi da vrisnem
zavrisne drvo u procjepu
razbijem okamenjene hrtove sa glasovira
lubanje iz kre a
sadre voska papira

povredjuje se duša

prolazim miljokazi kažu da ih nisam prošao
dolazim
kad stignem vidim da nisam došao

ali idem dalje

ni kad sam sasvim sam nisam sam
mnogo nas ima u meni
neka nas vrijedjaju
i blate

191

zrakoplovi vidaju budu e rane
ostajemo isti
jer svi smo Dušo jedno
iako nismo isti.

72. Borivoj Pavlovi : GLASOVI , str. 369-373 (9-10/1942.)

Neki su glasovi premladi
zrnje neniklo
glasovi su klasovi što lelujaju vjetrom o
ni su zmije brektave jektave
što se vuku ko tatovi
u školjku moga uha

gluho sašli s visina
vra ena prozebla nadanja
ne slute i kuda sam ih doveo

poveo sam ih sa sobom
nosio u sebi, u sebi te jegulje skliske
što u mahovini srebrene nizove nižu

kližu i izmedju bisera iz zagrljaja palih
opala topaza
ko melem

jelen
prezeleni zimzeleni neven
jezerskih jesenjih o iju
rodi se iz njih
kroz stih

tih je prvi drhtaj rogoza
prvi klecaj pred raskrš ima sakriven je u samo u
u koprene izvezene iz pjene
sve dok plaze e glasove ne pogaze
ve ernji kota i samovoza
prodava i novina sa kivnih uglova
uglovi
ne mogu zatrti glasove

193

glasovi galebovi labudovi izviru iz duše

u nutrinji se pastrve ko ljubavi mrijeste
samo kadkada koja plisne nad površinom

nad površinom
i tu spaze.

73. Borivoj Pavlovi : PASTEL, str. 369-373 (9-10/1942.)

Od mene do tebe
nije tako daleko
da nas
jeka
je li
ne bi mogla dose i
mukom
ili
rukom.

Gdje si što si tko si
grizeš mi usnu
u snu
tražim te, volim te nema te
ostaješ tu.

74. Borivoj Pavlovi : KRUGOVAL NA TENISU, str. 369-373
(9-10/1942.)

Tenis trepti pjesma na proljetnom racket-u
iz pjeska rastu tiela do stroge dijagonale
u spirale se sagnu u podatne spirale
u reskom vjetrom nanesenom naletu
šušte valavi haljina
sanjanja krugovala sve više ih oblivaju
oblim ovojem sanja
snivaju tiela dok plivaju
pli inom bijelog gibanja
o toploj o prebogatoj
modrini utapljanja
u milje okrilje dana
lopte okretne lopte
se gnjetu u gnjezdima šaka
iz mlake vlage priželjkuju
brašnava šaranja zraka
baršunom
tenis biela pjesma na crvenom pjesku.

75. Borivoj Pavlovi : NAVJEŠTENJE, str. 369-373 (9-10/1942.)

Nema mjere javljam vam navještenje je novo
ne treba da mjernici ocjene raspone neumjerene
od zavisti do zlobe
kad su središne zastave i tako u srž srca zabodene

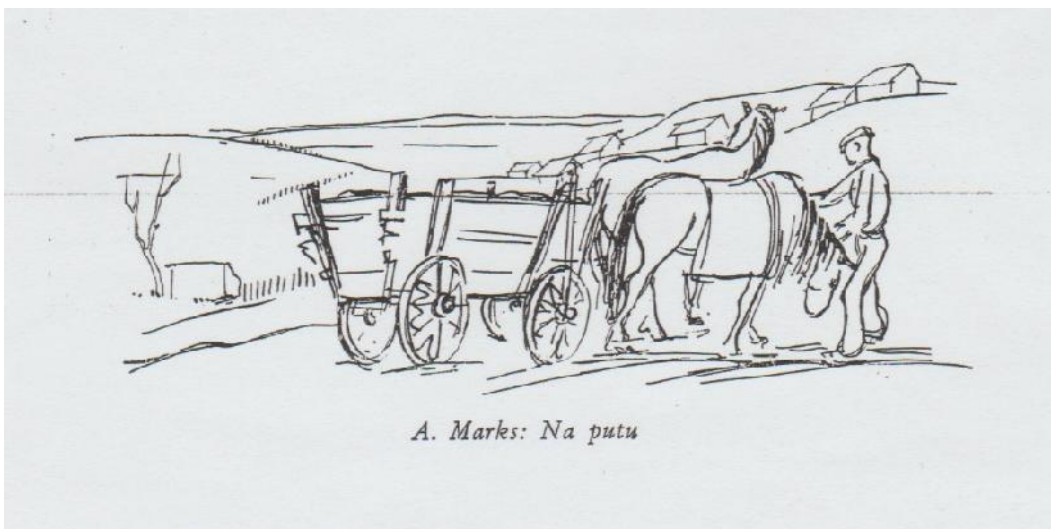
sve bi bilo dobro šušti jedno srce na polici požutjelo
samo da ne odu bližnji predaleko
jer koga bismo onda mjesto sebe mrzili
doju erašnjom mržnjom najzdravijom zabavom

jedino se djeca ne ude najpametnija su djeca
vide i kako na rubu neba izgaraju granice
treš em pljeskom ruku podupiru varnice
i lete
da skinu leptire nabodene na vrhovima
napuštenih kaktusa i gromobrana ba enih na strnište
zadovoljna time da e stari leptiri dobiti nova krila

lijane se ve veru po ograncima neba
poznato je goni ima zvijezda
da e ve e mo i ubrati zvijezdu
po volji
ako je najbolji ne uzme još u sutonu

nema mjere velim i stabla se vesele
cvatu raspalih me aša,
i stižu korakom vojni kim mladim
do zbora antena što slave slave navještenja

nema mjere poru ujem i u esnik sam preobraženja
nema mjere
ne samo vjernik i vjesnik i u enik

A. Marks: Na putu

76. Jerko Skra i : DVI-TRI RI I IZ SESTRINE KNJIGE,
pjesma, str. 49 (2/1940.)

Do danas kroz puna dva miseca
o' tebe glasa ni bilo.
Svi smo u strahu bili
da te ni zabolilo.

Znan da ti je teško
i da ti je život jadan...
Piši mi, dragi Jere, što prvo.
jer me sumnja mu i
da si uvek gladan.

Piši mi kako nauci,
nabroji sve šta ti fali.

Zašto nan pisa nisi?
Mi nismo za ništa znali.

... I javljan ti veliku sri u!
Našla san lipoga momka,
Dadana, znaš ga odavna.
I da mi radi tebe
u srcu nema boli
rekla bi da san sritna
ka' takvi me lipotan voli ...

PRILOZI U PROZNIM I ZRAŽAJIMA

89. Zvonimir Kataleni : VE ERNJIM PUTEM, proza, str. 133-139
(4/1942)

90. Zvonimir Kataleni : U DANIMA BOLA, proza, str. 278-280
(6-7/1942)

91. Ivan Katuši : DJECU BOG UVA, proza, str. 75-78 (3/1943.)

89. Zvonimir Kataleni : VE ERNJIM PUTEM, str. 133-139 (4/1942)

Stali su — i to onako, kao da su se sporazumjeli. Bilo je u tome zastaju toliko sugestivna, da su se u inili jedno drugome sasvim blizi. Takvi nedogovoreni pokreti u istom cilju mogu se zbiti samo kod bi a zajedni kih osje aja i raspoloženja, koja se toliko razumiju, da pred istim stvarima i dogo ajima nesvijesno u ine isto. To je Borja osjetio i ugodnost mu prostruji grudima. — Još uvijek kao nekada — pomisli.

Snijeg je kopnio po vrhovima brežuljaka. U modrim odbljescima umirali su mali sniježni kristali, gubili svoje oblike i suzili u nemirne poto i e, koji se sliše i zabucaše dolje u jarku. Sun evi zraci rastakali su neprimjetno, možda i bolno, fantasti nu kristalnu gra u. To tiho razaranje ostalo je nepoznato i neosjetljivo u vedrom zraku kasnovelja kog popodneva. Topao sladak vjetar, što donosi slutnju mirisa svježih kratorovina, novo otkrite zemlje — strasti zemlje u bu enju — odmršio je nekoliko vlasi iz guste Višnjine kovr ice i lako se zaigrao s njima. Višnja je opisivala modrinom svojih o iju goleme lukove u tamnojubi astim daljinama. Taj nemir njezina pogleda trajao je samo asak, dok nije obuhvatila širinu itavog vidika. Licem joj prostruji vedrina, pa se skupi u krajevima usana, uoblivši ih na iskren djetinjast smiješak. Borja je pogleda postrance i smete se, vidjevši, da bi se i on morao diviti. Ona je taj as potisnula osje aj njihova zbliženja i on o uti, da je prestao biti središtem njene pažnje. I pohita za njom:

— Lijepo je, Višnja! Prolje e skoro — re e. — Bolna jeka nepoznatog, tamnog prostora titrala je u tim rije ima. Obi no; u

doslovnom zna enju uzdah zanosa u vedri, upravo proljetni dan, a u zvu nosti svake rije i udan splet duboke tuge, ra anje jedne boli, koja je namijenjena Višnji; po etak nesvjesne težnje, da je dovede k sebi u svoje raspoloženje i da pri a do fizi ke boli. Možda je osjetila neshvatljivi smisao njegovih rije i. Njene su o i bile smirene, sabrane i upijale samo njega. Polako po oše po mokrim stepenicama u dol. S ove strane zasjenjeni brijeg izdisao je hladno om i vlagom.

Sumrak se, unato vedra neba, spustio rano. Tako je obi no na izmaku zime. Živi potoci navukoše uz rubove ve ernji led, a cesta, koja je vijugala prema gradu, omekšana pred gostionicama od stopa i kolnih brazda, zaškripala je pod nogama. Te je ve eri Borja progovorio; najprije nervozno, isprekidano, dok nije zakrvario u rije ima, koje su bile mrvljenje vlastite duše. Govorio je dugo, suludo, s jednim posebnim oprezom za najranjivije mjesto svoga bi a. Sve te naoko nevezane pripovijetke imale su uzrok jedinstven, a ipak se inilo, da se u pjesni koj zaobljenosti Borjina govora nalazio možda i samodopadljivi razlog. Uop e, Borja koji puta nije lu io laž od istine. Kad je najviše lagao o svojim doživljajima bio je najiskreniji, i njegove laži bile su simbolika jedne duboke, unutarne tragedije. U ludosti ve ernjeg pri anja iskapao je djetinja sje anja, jezive doživljaje i tuge s kojima je drugovao, dok nije, stavši pred Višnju da joj zakr i svako gibanje, dahnuo slomljeno smiren: — Bol odgaja, pro iš uje. Kroz kolike se plamenove patnje treba pro i, da u pepelu dušina dogara na emo, iskopamo dijamante kristalnih, božanskih saznanja — boli, ali toliko sveta ki providnih, da više ne krvare srce.

Vrhunac magnetske snage, koju je osje ao, slomio je zadnji otpor, kojim se Višnja pokušala ograditi te ve eri — neku vrstu djetinje dobro udnosti. Pri inilo mu se, da se baršunaste dla ice

tkanine njenog kaputa uvijaju pod dodirrom njegova pogleda.
Utrta staza u

205

snijegu postala je uža, ali nije samo to bio razlog da se Višnja sasvim pripije uz Borju. Drhtala je po itavom tijelu i izbjegavala njegove poglede, dok nije, prebolivši svoj poraz, zagledala duboko u njegove oči, koje je tek nazrijevala u tami. Bio je tome razlog nejasan i sablasno strastven, kao kad misti na snaga zmijskih oči prikiva smetenu pticu. Ona ga znade ve prilično, ali danas, danas je u rije ima toga udnog ovjeka nešto mrtva ki mirno, unato njegovu vatrenog govora. I nešto prora unano. Višnja se nije za udila. Događalo se u zadnje vrijeme po esto, da su i najbliži — bili vanredno daleki, pa i onda, kad su njegovi prsti propadali u meko u njezina tijela, kad je slatki otpor uzburkanog tkiva navještao gr sputana zanosa u žilama i najfinijim vlakancima. Pri injalo joj se koji puta, da se tek drže za pružene ruke svaki sa svoje strane obale, kanjona, što se strmo ruši.

Upoznali su se davno prije pravog upoznavanja. Ali što vrijedi takvo poznanstvo. Pravo se zbližiše u polumraku, u praskozorje nakon jedne vesele večeri. Pod stropom sobe, koja je blijedjela u svitanje, tamnili su se dimovi ispušenih cigareta, a na stolu po ivale su zdjele u tihom miru sablasne tišine. Rani sati polijegali su uzvanike u duboke naslonjake i divane. Zamrli razgovori o spiritizmu, crnoj i bijeloj magiji, tibetanskim kultovima i Konfuciju, koji su se raspravljali do pred zoru, ključali su sve monotonije i beznadnije po mozgovima budnijih, dok se nisu uskovitlali u poznatom klupku, koje predhodi mamurnim snima. Borjina glava po ivala je u meko i Višnjina krila. Lagano popuštanje njegovom smještavanju na jastu astoj toplini njenog tijela bio je možda znak prvih sklonosti. Kasnije je Borja mnogo o tome mislio. Zar se nije mogao i prevariti? Ta ovakvi asovi obi no varaju: društvo se razvezalo, razbrbljalo, malo vinom

uzbunilo, pa se ne pazi toliko na obzire i ne odvaguje svaki dodir. Ne smije to uvijek shvatiti odmah kao znak posebne naklonosti. Ipak takve mu misli nisu onda nadolazile. A i posebno utilo, koje govori o času kad se uspije, zanjelo ga je

206

u voljku lagodnost. Ne treba velikih zbivanja za zbliženje. Mir, takav dragi mir, jedva osjetno uzajamno pretakanje dragih dodira s dobrom ženom dostatno je da probudi, uskrsne najfinije osjeaje. Višnjino podatno uvijanje, nastojanje da se skupi u zagrljaj prirodno i jednostavno, bilo je tako dirljivo. Dojam jedinstven, kojega je Borja nosio za vazda. Takva sjeanja ostaju u duši, oplakuje ih toplina, dragost, kao školjka biserno zrnce, da ih za godine budu nosti iskukulji arobna sjaja. A danas? Borja, eto, govori; drhtavo, slomljeno, krvavo. Koraci mu postaju olovni, kao da mu se stopala primrzavaju. Samo rije i zvuk udno, bijelo, htio bi — ledeno, ali ne može:

— Priznajem bulaznim i ne znam, što me nagoni da ti govorim o svemu. Neshvatljivo povjerenje, sjeanje da smo jednom bili blizi (možda je to i sada, ne znam)! Sjeanje se naših površnih pogledaja u klupama seminara? Postojala je tada jedna skrivena draž u tvojoj kosi, koja je trebala planuti kao aureola oko rubova tvojih oblika i magnetski privući pažnju da se zbližimo. Da, doista, vjeruješ li ti, da male sitne stvari i zbivanja odreću sudbinom jednog veza? Ne čekaju i odgovora, poleti nasumce u priču, ne emu posebno obradovan:

— Bilo je to jedne noći i prošlog ljeta kad su koraci postali sagovito tihi, a rije i tajanstveno meke. Tiho si primjetila, idući livadom, da ti travke lagacko šakljaju noge (imala si tek lagane cipelice). Dvije krijesnice bile su jedina pratnja našem noćnom hodu. — Krijesnik! Davno nekada vjerovali smo u božanstvo tih svijetle ih lutalaca — šapnuo sam. — Ne držaše ih arobnim bez razloga — rekla si, prateći ih udivljeno, napetim zanimanjem. Uvijek kad bi

se približile tvojoj kosi, obrazima i vratu, osvjetlili bi te zeleno. Zaželih da postanem gospodar, tuma, provodi tvoj u mistici zanosa, koji smo trebali zajedno proživjeti. Moje prve rije i trebale su te zaplašiti, prikovati uz moje želje, koje bi te imale neprimjetno

207

dovesti u jednu iskrenu, djetinju bol. — Mrak nije dobar — rekoh. — On vrebava, proganja. Zamisli, da imamo o i za tamu, za skriveno, pa da vidimo krug nevidljivih, koji nas obavija. Zar se jednom dogodilo, da su ljudi susreli no u prikaze? Kako smo sitni i maleni ovako izvrgnuti zbivanjima za koja nemamo utila, a kad ih ipak susretnemo, onda umiremo od užasa. Mrak, mrak, podmeće ponore, pruža ruke, osloba a zla. Ali znam, sasvim izvjesno znam, da postoje za nas simpatije drugih ukletih stvari i bi a u mraku; na primjer onih cvraka. Pa krijesnica, bi a, što lijetaju do prije svanuća, štite i no ne prolaznike od krvavih urokljivih pogleda. Zamisli — govorio sam — da je svaka od ovih svjetiljaka doputovala iz svemira, nastanila se u aški kojeg cvijeta, tek zato, da zapleše u jednoj no i slavlja fantastični ples: nekoliko mističnih krugova i zavijutaka u zraku, zapravo ispiše na ljubi astoj plohi mraka nepoznatim jezikom, u plesu, poruku mljeve njih staza. — Zar nisam govorio ludo — Višnja! Ludo, bolesno, ali lijepo. Slutio sam, da će se nešto lijepa dogoditi. Nastavio sam govoreti, da će poruka, udno ispisana, titrati u uzduhu kao svijetle a slutnja, a onda će do zore izbljedjeti. — Pročitajmo tajni zapis krijesni ina lijetanja — primjetila si djetinjski zanesena. Odgovorili, da za to nemamo o i i mo, ve tada, kad bi bili tako dobri da svijetlimo no u kao krijesnice. Upravo je jedina sjela na glogov grm. Opazio sam bjelinu kretanja tvoje ruke, a za as za uh prigušen krik. Mir, trenutak dva. Krijesnica je poletjela udno, vanredno udno. — Nismo dosta isti i dobri — rekoh u želji da se optužujemo. Znao sam da ti kažiprst ili palac krvari. Kupi se mala crvena gusta kap. Ništa

nisi rekla. Prišla si bliže k meni. Ne bol, nije te nagnala fizi ka bol da se približiš. — Nismo dosta isti — ponovila si, — ni dobri. U ovim je rije ima bila golema, duboka žalost.

Uhvatio sam tvoju ruku, onu bolnu, prinio je k ustima i osjetio na jeziku slanost krvi. Ti si mi prišla sasvim blizu ... Borja zašuti i uspori korak. Višnja se potpuno opila mistikom njegova pri anja.

208

Daleko, drago sje anje! Odakle mu milina tih rije i i taj potmuli, prijete i prizvuk. Upravo je tako govorio i onda, ali s puno više sjaja i vedrine u rije ima. Odakle mu danas taj mrak u glasu? Što je mu i, šta zapravo ho e!?

— Nešto te mu i, Borja? — upita bojažljivo. Htjela ga je razoružati meko om glasa, da ga druga ije opet ne povrijedi. Ipak tako dalje ne može. Mu i je; zar on to ne zna? Ili baš radi namjerice, pa se podmuklo sprema, po evši najljepšim: uspomenama, što bijahu život i za koje vrijedi živjeti, ako ve i sve pokopa.

— Što mi je, što mi je? — opetovao je Borja kao za sebe. U glasu mu je osjetila ledeno smješkanje.

— Zar sam imao, ili, zar smo imali snage da pohranimo takve uspomene (dva svijeta) za vazda u najblistavijem asu njihova trajanja? Ne, ja nisam imao snage, iako sam to htio. I sada je nemam kad je ve kasno. O, teško je u initi kraj, kad je najljepše, ali ljepota je u žalosti naših života tek as: blistavi pokret ribljeg hrpta u bistroj vodi. Takvi se asovi ne vra aju, kao ni meteor na zvijezdu s koje je pošao u svemir. On je postojao, sjao i ugasnuo, dok njegov sjaj prodire preko mlije nih staza, maglica i zvijež a, daleko, u tajnu stranu spektra svemirskog mraka. Nemo prestati, sa uvati as, meteor dušin za ljepotu uspomene, obe aje slom i bol, koja ne uskrsava ljepotu. Nismo imali snage, a sada je kasno. Sada sam i suviše krvav, iskrvario,

do mrtva kog bljedila, ohladnjenja kad poplave nokti i pomodne usne. I to je danas, upravo danas kad ho u kazati sve, a ne u zapravo ništa. O, kako bolno, Višnja; da znaš ... Ušutilo je, a morao je kriknuti, pokidati nevidljiva i vidljiva gvozda, u kojima je krvarilo srce. Tome bi se esto nadao da e se dogoditi, no uvijek je ostao nakon tih bolnih dodira sa smiješkom, koji smrzava, malo nervoznih prstiju, više bi pušio ili bi lagano, tihim, nenamještenim premorenim glasom, po eo upravo muzicirati u bojama i nijansama, udnim simbolima,

209

koji su u svojoj raskidanoj boli još uvijek ostali daleki i veli anstveni. Višnja je bila suviše dobra, da joj se predbacuje, ruži asta, mila i podatljiva do zavisti. Ve samo to, znade, nakon prvih zanosa, postati zapreka. Borja je htio nenametljive, ali tužne razgovore; njegovi esti po eci mra nog razra unavanja, kojega se klonio iz razloga, što bi bio zapravo rastanak, i to možda ne u pravom asu, postali bi na sjaju Višnjine duše zlo in pokušati uznemiriti takvu vedrinu. Znala mu je s najve om, najsvetijom naivnoš u — ne bi se moglo ustvrditi, da to koji puta nije neka nebeska pakost — otvarati svoje dušine ladice, koje nisu bile zapremljene fetišima njihovih zanosa, ve Višnjinih uspomena, koje se mogu netaknuto pri uvati u njezinim sje anjima, ali ne u njegovom poznanstvu s njima. Barem to je sigurno, da nema prava na njezin život prije njihova poznanstva. Ne, njoj se ne može prigovarati, pobjesniti na nju, iskrvariti je, tu djetinju, ruži astu naivnost, koja boli. Za nju ostaju fini Borjini simboli o rastancima, koji su ve odavno u injeni, iako se oboje još uvijek sastaju, dodiruju, ali zato više ne žive u onoj dragoj obamrlosti, što je pruža sku eni zagrljaj duša, koje se vole.

— Znam, da u vlastitim noktom zarezati u srce, Višnja! — primjetio je tiho Borja, otresavši snijeg, koji se uhvatio okrajka

njegova kaputa kad se neoprezno, ne pazivši, primakao gomili nabacana snijega s obje strane ceste.

— Govorio sam uvijek mnogo, možda i previše. Bilo je u tome taštine, iskazivanja znanja, dopadljivosti, svega je toga bilo, ali jedno ipak opravdava: iza svega kucalo je krvavo srce. Kad ti to danas govorim, znak je, da je blizu odluka. Zašto sam izabrao baš ovu ve er, sniježno dostojanstvenu, bijelu kao smiješak velike žrtve japanske harakiri pobožnosti? Zašto mi se meko a snijega ini sagovima u nepoznato? O, draga mila Višnja? Da ti znaš, da ti znaš... Mrak je u dolini bio potpun, tek bijeli odbljesci snijega od

210

zvjezdana neba. Višnja je slutila: pokapaju se dragi mrtvaci. Priljubljena uz toga udnog ovjeka, traže i toplinu njegove ruke iza ruba crnih rukava njegova kaputa, htjela je prelitati svu snagu svoje male duše da se otme. Nije osjetila žalosti, koja guši i nagoni suze. Borja je znao ve tako udesiti, da se žalostila onako neodre eno, nužno, što je uvijek podsje alo na uspomene. Upoznali su se prošlog ljeta. Najprije se vi aše eš e, esto, pa rje e, kao da se boje, sustežu, ponose uzajamno, možda i prkose, a onda su ti rijetki sastanci zna ili udnju pritajenu borbu ruži asta srca sa crnim Borjinim zanosima. Uvijek joj se, za svakog novog sastanka, inio sve udnijim, druga ijim. Jednom joj se pri inio silno ovje nim do apostolske dobrote, drugi puta popravila bi dojam dodatkom, da voli promatrati okom, koje odvaguje, dok ujednom ne ste e mišljenje, da je cinik. Danas je bio sve: ovjek, cinik i svetac; prekogrobno dalek. Gr evito je pokušavala da ga dodirima i finim draganjima (možda nesvijesno u današnjoj ozbiljnosti) vrati na zemlju, k sebi. Ali nije mogla. On je bio ja i, kao i prije. Zar joj nije on s nekoliko udnih sklopova rije i otklju ao bravu za jedan novi svijet, otvorio joj duševno oko za sjajeve, koji bole? Bojala ga se (i sada ga se boji!), ali mu je

ipak dopuštala da je vodi. Koješta joj nije bilo jasno od njegovih prijašnjih pri anja, ali po tamnoj, zagasitoj boji njegova glasa osje ala je uvijek, da govori o stvarima neobi nim i strašnim. Zar to ne dokazuje i sada svaka njegova rije ?!

Po oše ispod rasvijetljenog prizemlja jedne jednokatnice. Višnja je, idu i uz ku u, ostala u sjeni. Borja se htio ugnuti od svijetla i priku i se bliže Višnjinoj kosi, u mrak. Blizinu njihovih glava iskoristi Borja za jedinu iskrenost:

— I danas ti ne u ništa re i, Višnja! I danas emo se rastati kao obi no; možda te ne u na rastanku poljubiti (ako se rastanemo na onom rasvijetljenom raskrš u). Ne, ti meni nisi u inila toliko, da

211

sam takav. Vidiš kako sam crn kraj tebe, gledaj, kako mi se i sjena tamnije ocrtava na snijegu — upravo ga blati. Mi se ipak — inim zlo in kad to govorim — nismo razumjeli. Sje am se jednog sutonjeg vra anja s jedne nedjeljne šetnje. Predve erje, cvr ci i moje djetinjstvo, o kojem sam po eo pri ati. Ti si veselo lepršala uza me, a moje ruke podržavale su tvoj struk da ne otrpneš. Onda si se malko smirila. Da li si osjetila, da mislim, kako te malo posjedujem, kako je svijetlo i tama ar slike, ali žalost za zajedni ko razumijevanje? Pogledala si me i zapitala: zašto se ne veselim? Sitnica, i opet sitnica, ali ja sam ostao dvostruko tužniji. O, ne žali zbog toga! Ti si mi za uzvrat poklonila daleko više nego što su poljupci, dodiri, draganja. Poklonila si mi rije i za jedno pismo, koje sam napisao za tebe da ti koješta jednom bude jasnije. Ono je ve zakašnjelo. Trebala si ga itati odmah kad ga napisah. Bio je to jedan zanos kad sam mislio stati na vrhuncu i poletjeti u svemir. Danas izvjesno znam, da sam se sunovratio u ponor. I sada se rušim; osje aš li to? Eto, gledaj kako koraci kradu asove. Upravo ih krvni ki oduzimaju, i onda, kad se ho e sa uvati vrijeme za veliki završetak. Što misliš: zašto završeci

moraju biti veliki? Kako ne mogu biti iskren, otvoren, jasan, a htio ih govoriti, kako asovi žderu ovu bolnu ve er, kako posljednji puta hazardiram, kako, Višnja... Oh, ne, ne, ne mogu dalje. To se ne kazuje u vjetar, pa ni u takvu zvjezdanu no , ženi! Zar ljubav — govor o ljubavi? Te rije i, koje gavranski kidaju, kljuju po mislima i osje ajima o svetom ganu u. Ne, ne može se to ipak! Lijepo bi bilo prepustiti se srcu, poludjeti, pa opet bi izmaklo ono najljepše: izmakao bih sam sebi. To ne bi bio više Borja, koji pati bez suze... Izgovorio je sve to u pobuni, u nekom opasnom nemiru. Zar se po eo taliti gle er ponosa, da zašumi padaju i preko Višnjine glave, ramena, ruku, u tamu i mir ove udne ve eri. Ne, sada ne smije stati. Još treba nešto re i, svakako još nešto:

212

— Da, nije ti možda udno, da s tobom nisam nikada govorio o ljubavi? Gledaj, mi se znamo ve mjesece i proživjeli smo sve što i ostali ljubavnici — i još nešto više; zar ne?

— Da ti to predbacujem? — re e Višnja tiho. Jedine njezine rije i te ve eri do sada.

— Znam, draga Višnja, znam — meko potvrdi Borja. — Ali ti ipak moram re i, da smo nešto promašili u svim svojim sastancima, pa i danas. Bojali smo se oboje jedne istine i jednog priznanja. Doista, to je imalo svoju posebnu draž. Predavali smo se zanosu tek slutnjama i asovito, nesigurno i u strahu da nešto jedno od drugoga ne krademo. I baš je u tome itava mistika našeg poznanstva. A danas — eto, imam toliko poštenja i snage — priznajem, da je to bila golema krvava bol neizvjesnosti, nešto tako udno, da više nije bilo zemaljski. Tu neizre enu muku pokušao sam. nekoliko puta preto iti u rije i, a da se to nije dogodilo, kriva si ti; i to svojom dragom ruži astom dušom,

svojim naivnim otkrivanjima svoga srca, onom iskrenošću, koja je za mene bila grozna. Sigurno se još sjećaš, da si me — nema tome dugo — zapitala onom božanskom naivnošću za savjet i moje mišljenje u nekoj ondašnjoj tvojoj ljubavnoj zgodici, u kojoj sam ja tek trebao biti prijatelj, koji savjetuje, iako si znala, što osjećam. O, ja sam bio uvijek spreman, da s najvećim mirom i ledenom hladnoćom psihologa rašlanjujem taj — tvoj problem. A moje srce, Višnja!?

Višnja je duboko pognula glavu. Valjda da joj se ne vide oči. Borja se zaustavi i uspravi kao u stavu suca, ali se sasvim opet pogruži, privuče Višnjinu glavu na svoje rame. Taj je sasvim trebao biti nova zasjeda. Ne, natrag se nije moglo. Podigao je tek ruku i pogladio je po kosi. Višnja više nije bila središtem Borjina nastojanja. Sada, pa makar obmanom, uspio je da se osvoji, da se vrati k sebi. To je bio tihi dušni povratak, rastanak, konačni, zadnji. Baš sada, sada kad mu njena glava poiva na ramenu, kad se od nje osjećam tako

IDEJNI TEMELJI GOSPODARSKE OBNOVE DRŽAVE HRVATSKE

Gospodarski život jednog naroda usko je vezan s njegovim gospodarskim prostorom. Taj prostor često je širi, osobito kod velikih naroda, od prostora, kojeg omeđuju državne granice, ali u pravilu odgovara državnom području.

Nas ovdje zanima gospodarski život Hrvatske, a s time u vezi hrvatski gospodarski prostor, i to ne samo danas, nego i kroz prošlost. S povijesnog je gledišta gospodarski prostor hrvatskog naroda redovito odgovarao njegovom životnom području, koje je bilo uglavnom nepromjenljivo, odnosno malo promjenljivo. To je uglavnom prostor, koji danas zaprema Država Hrvatska.

Ali hrvatski narod kroz stoljeća nije na cijelom svom području vršio svoja vrhovnička prava, nego se taj prostor mijenjao sve do onog poznatog minimuma koji zovemo »ostaci ostataka nekada slavnoga kraljevstva hrvatskoga«.

U današnjem smislu hrvatski narod nije bio gospodarski slobodan od onog časa, kada se 1102. ugovorom »Pacta conventa« vezao u personalnu uniju s Mađarskom. Ne mogavši se kroz osam stoljeća razvijati politički, hrvatski je narod i gospodarski propadao. Razvitak gospodarstva u Hrvatskoj omogućili su samo oni, koji su iz Hrvatske mogli izvući koristi, koji su iz Hrvatske crpili, a nikada Hrvatskoj davali.

Hrvatska je davala uvijek i bez prestanka. U kojigod gospodarski prostor uklopljena, Hrvatska je bila sposobna izvršiti svoju kolonijalnu zadaću. I tako kroz stoljeća sve do konačnog ostvarenja vlastite države.

Moramo se osvrnuti, prije nego prijedemo na suvremenu izgradnju, na sustav, u kojem Hrvatska dobiva svoj državni oblik, u kojem se Država Hrvatska pojavila.

Taj je sustav liberalizam. Liberalizam ne samo u gospodarskom smislu, nego liberalizam kao općeniti životni nazor, kao zakon, koji je vladao tri stoljeća.

Kao ideja rodio se liberalizam u 18 stoljeću. Kao sustav vlada do današnjih dana. Liberalizam, koji je u svojim temeljima ugradio čovjeka — pojedinca, morao je konačno pasti, raspasti se, jer čovjek nije sposoban, da bude os svih djelatnosti, sustava društvenih i gospodarskih. To je liberalizam dokazao svojom propašću. Zahtijevao je bezuvjetno ispoljavanje vlastitoga »ja«. Na krivim pretpostavkama, živi liberalizam sa slobodnim djelovanjem čovjeka — pojedinca: Mi danas možemo ustanoviti dvije činjenice, koje su se istakle kao bitne u vijelom liberalističkom sustavu.

sablasno dalek, mogao bi joj kazati sve. U tom času Višnja podigne naglo glavu i progovori razgovjerno, rije po rije : — Oboje smo ponosni, sve može biti dobro, ako se zato ima želja. Ali ti ne eš. Ja to osje am, dragi Borja. Zar misliš, da na meni možeš iskušavati djelovanje jednog rastajanja?! Puno sam žrtvovala, puno. Ja sam te pokušala razumjeti, postala sam tvoj medij. Tako uvijek nije moglo ostati. A zar ja nemam i svoj život i svoju dušu? Nisam se, znaš i sam, branila, kad si me uhvatio onim udnim zamahom rije i, koji samo ti posjeduješ, kad si me po želji odkidao od zemlje, upao iz njezina obi na zbivanja, upravo ubrao, po volji, za vazu svoga pisa eg stola. Takve me misli ve dugo progone i htjela sam ti ih kazati. Možda bih to u inila ve prije, ali danas, poslije onog po etka, onih sje anja na krijesnice, gotovo da ne zaboravim sve. Danas si suviše jak i zato u šutjeti ...

Sada je trebalo da se prolomi. udna topla bol udari Višnji u grlo, nabuja i nakupi vlagu u o ima. Borja je drhtao. Opasnost, golema opasnost, da se razori, da se izgubi u ludom vihoru oslobo ene, povampirene strasti. U Višnji se prelomio ponos, koji je smetao, ona je progovorila, mogla bi po eti initi ustupke. Taj nagli preokret, koji se nije mogao naslutiti iz njezinih rije i, ali je titrao u mraku, oko njih kao crni flor, mogao bi ih združiti u jedan novi plamen. Ne, ne e je povu i u tamu prvog ku nog hodnika i ugristi do krvi od zanosa. Ne e niti zakazati novi sastanak. Eto, još koju ulicu, pa e se rastati. I to baš na onom rasvijetljenom raskrš u. Zar možda zato da izbjegne nježnom Višnjiom pokretu, koji bi pitao poljubac? Tako je bilo nekada kad su se rastajali pod sjenom drve a. Stisci ruke — nokat zaboden duboko u srce. Višnjina je sjena uminula u modri mrak.

90. Zvonimir Kataleni : U DANIMA BOLA, str. 278-280 (6-7/1942)

udni su događaji u inili Mr u Kamenara onakvim, kakva ga se moglo vidjeti ve godinama, upravo do kobnog dana pred jednu cvjetnu nedjelju, kad je velikim i tupim eki em prijetio da e u nekome "ubiti vlašku dušu", pa bilo to baš i u njegovom veli anstvu. eki je držao u lijevoj ruci, jer mu desna trune negdje u Galiciji od godine 1915., znoj mu je curio pomiješan udnom ruži astom teku inom, kao da mu je radi goleme boli navrla rijetka sukrvica kroz brazde opaljena lica. Nikad ga ljudi nisu vidjeli takva, i ako znadu, da je mnogo propatio, pa bi imao i pravo na ogor enje do ludila ili ak ubojstva.

Ve za rana djetinjstva doživi što imaju ostala djeca rijetko priliku. Bilo je to pod jesen i toplo kao u klijeti za najplamenijih podneva, kad se još i opije takvim vinom, od koga se izgara i u najci oj zimi. Ne poznaju takvu vru inu ni najstariji. Dugo nimalo kiše; zemlja zijeva kao riba ba ena na kopno, puca i žedja, a ljudi nemo ni. Grozdovi se smežurali, trave polegle, a nebo pali i pali. Toga se Mr o redovito sje a kad pomisli na ono užasno predve erje. Vru ina još stisla, a teški oblaci gotovo teturaju livadama, tako su nisko. Spremala se oluja kao za op i potop ili konac svijeta. Za prvog plamena u oblacima prolome se užasni krikovi u šljiviku, pa kuknjava i lelek, koji nadja a gromove. Dovedoše ga uplašene žene kroz dvorište do ograde starog obranog šljivika. Na tre oj šljivi od plota njiše se njegov otac. Pomodrio, isplazio jezik, izbuljio o i i visi. Na ramena pada mu pomr ina strašnog sutona, a iz crnih hla a izvireju bose noge, sablasno bijele. Svi se okamenili. Njega, Mr u, stegnu u grlu, ostade nepomi an, a kako bijaše malešan, tek pronikivaše staklenim pogledom izmedju rijetkih dasaka plota. Svi su stajali i

svi urlikali, dok ne udari prva kap kiše na o evo voštano elo, pak se zacjedi preko nosa u razjapljena usta.

216

— Što buljite u obješenog, ludovi! — viknu netko.

— Skinite ga, kiša e ...

Nekoliko je dana Mr o prolazio u udnoj groznici, bezglavo i tupo. A šta je zna ila o eva smrt u njegovom životu? Ne samo gubitak dragog roditelja i jedno užasno predve erje, koje mu se sablasno prividjalo i nakon deset godina jednako strašno, ve jedan sasvim nov na in života. Nemarna majka, svadljiva i zla ku na eljad, maj in priležnik tiranin, i ostale grozote. Tako mu se poziv na frontu 1915. u inio kao najdraže ljubavno pismo od ljubljene drage. Tamo ga potrese drugi užas i obilježi za itav život. Tri dana gaženja u krvi do proplanka, koji je pukovnik htio osvojiti uz svaku cijenu. S toga proplanka odkoturao se rasje ene ruke oštrom koza kom sabljom. U poljskoj bolnici dokon ali su kozakovo djelo. Ku i se vratio kao na ruglo, ili je barem tako mislio. Niti za plug, niti za motiku, tek da živi od milosti roda. Postade mra an kao grob i mrk poput kamene glave na ulasku u op insku ku u. Rijetko se nasmije, a kad to u ini, onda kao da se podruguje. ak je takav bio i na vlastitoj svadbi, koju mu zapravo uprili i ku na eljad s djevojkom prili no odcvalom i valjda zbog toga zadovoljnom i s invalidom. Zašto je ta žena njega uzela za muža, nije mu bilo pravo nikad jasno, a to je i bolje. Živjelo se, bilo je i djece, ali Mr o vje no kamenih crta, kao da nešto u sebi oplakuje i žali, ali nevidljivo, preko oštih, grubih crta, što mu brazdaju elo i obraze. Od jedne Mr ine žestoke svadje s upraviteljem stanice rodom iz Kumanova, kojoj je prisustvovala skoro polovica sela, šaptalo se za Mr u, da ita i neke listove, gdje se govori malo druga ije o ovoj državi, nego je to pisano u

novinama, koje do polovice vire iz džepa g. sreskog. Nakon zadnjih brutalnih šetnja jednog žandarskog voda po njihovom srezu, i javnog oskrvnu a drage zastave od "Crnog

217

Stevana", zapovjednika novo osnovanog sokolskog društva, okupljaju se ljudi oko ku e Mr ina brata Petrine, i šap u, ali ve tako glasno, da se uje i u op inu i žandarsku stanicu. Petrina putuje esto u grad. Trguje kožama. ak se i po mjesec ne vra a.

Sve je to bilo tako do nekog proljetnog dana u novoj ku i, koju sagradi on i brat Petrina, nakon krvave i hijenske diobe lanova njihove velike i bogate zadruge. Toga dana pred podne ustubo i se krdo žandara u Mr inom dvorištu, traže i jasno i glasno Mr u Kamenara, brata nekog Petrine Kamenara, opasnog "bre, elementa" i jataka neke magaradi, koja ne vjeruje u "najlepše delo pod suncem i mesecom, našu veliku i ujedinjenu državu". Vele, da su mu brata "djukelu i zvera" ve spremili na sigurno, a on da e za njim. Izlete žene, njegova i njegovog brata, izlete djeca, kokoši i ma ke, na grozne povike komandanta voda. Vrcnu suze, no žandarski kundaci iskr iše do ulaza u ku u, gdje blijed i ozbiljan stoji Mr o, još mra niji i još strasniji.

- Pazite, on e i pucati!
- I gristi...
- Ma brat je onog mangupa ...
- Fajte je kopilke, da mu...

uli graju i ljudi, pa se nalaktili na tarabe i strahuju:

— Što će jadni Mr o?!

— A što bi on! Oni će, — veli netko.

— To su psi!

218

— Kakav im je gazda, dobri su...

— Pruži ruke da te vežemo — viknuše žandari.

— Jednu i drugu, da te ...

— A, nemaš druge?! Da barem ni tikve nemaš!

Pretražiše kuću, premetnuše stogove, razbiše vrata na staji. Sin Mr in dobi bubotak u slabine, a žena Petrine, sasvim slučajno, rasporenu gornju usnu bajunetom.

Nakon mjesec dana pustiše Mr u, blijeda i izbita. Ne prepoznaše ga skoro.

Na dan pred cvjetnu nedjelju dobi poziv u općinu i srez, ali važno

— "hitno".

— Sjedi Mr o — re će sreski. — Otvorite oči i uši. Ti imaš obitelj i invalid si. Ne luduj i pamet u se.

To re će, izvadi "akta" i tihim glasom, malko u neprilici i kao da se srami, pročitao "izvještaj o presudi i izvršenju". Petrina Kamenar, rimokatolik, jugoslavenski državljanin, oženjen i otac dvoje djece, obješen je tada i tada po "presudi", na temelju "zakona o zaštiti države", a na optužbu, da je bio djelatnik tajne organizacije, koje imade za cilj cijepanje države i ubojstvo njegovog

veli anstva. Osim toga, dokazano je, da je prenosio tada i tada eksploziv, kao i to, da je lan trojke, koja je trebala jednom prilikom naškoditi osobi njegovog veli anstva.

219

— I sve bi bilo još dobro; možda bi dobio kakvu robiju na 10 ili 20 godina, da nije taj tvoj brat bio luda i tvrda glavurina. Vele, da je na upit, što ima primijetiti na osudu, viknuo nešto o krvavoj dinastiji. To ga je ubilo ... to ... Mr o zaškrjuta zubima i spljune krv.

— I ja sam bio tako, mater im ... i vama... i veli anstvu i svima — re e.

Izleti kao pobješnjela bik kroz sobe, a da se sreski i ne otriježni od tih užasnih rije i.

Tog se dana Mr o Kamenar ogriješio o sve svetinje svoje "ujedinjene domovine", i tog je dana po drugi puta osjetio ruku veli anstva, koja umiruje i tješi u obliku tvrdog kundaka i ledenih bajuneta. U ini mu se, da je zapravo itava žalost i muka njegova od prvog dana bila baš radi takvih prokletih udaraca, koji lomiše i poplaviše na narodnoj duši i tijelu. I makar znade, da je to možda i krivo i glupo, ipak mu se ini, da je taj isti ubojica njegova brata objesio njegova oca, mu io ga žalostima strašnog i mukotrpnog života u rodnoj ku i, odrezao mu ruku u Galiciji i sada mu lomi srce. O, kako mu manjka ta desna ruka da utisne deset gvozdениh prstiju u ne ije ždrijelo, da nekom iš upa grkljan, plu a i utrobu, a onda duboko u šupljni traži onaj plami ak, što nazivaju dušom, pa da ga utrne jednom groznom kletvom.

Dosegnuše ga baš kad je eki em razbijao limenu plo u na trafici, gdje je sjao u bojama državni grb.

— Stani, da ti utrobu maj inu ...

— Ne ujedaj, majke ti!

220

— Tvrda tikva, ali ekaj kopilane, — ovako se udara oko Kuršumlije ...

Smra ilo mu se, a krv provri na nos, usta i onaj okrajak ruke, gdje je bilo uvijek osjetljivo radi rane, koja je teško zacjeljivala.

91. Ivan Katuši : DJECU BOG UVA, str. 75-78 (3/1943.)

MALI Niko se sunao potrbuške leže i na niskom zidu. To je bilo neposredno poslije objeda, kada sunce bija najžare, kada urkaju niz dvanaestnike galaktički sokovi, a uvijekom zavlada neka osobita milota. Niz unutrašnje rumene sluzokože maloga Nike ciedili su se sokovi, a pogled mu je kroz savijenu desnicu padao na malo izmeteno dvorište, gdje su se drugovi natiskivali za krugljicama i petama dubili jamice na zemlji. Njegovi pogledi klizili su s malim krugljicama po zemlji, a jedna obla, kratka goljenka, koja je tako vrsto, snažno, organski izviralala iz odulje nogavice od grube tkanine, stršila je s toga kamenog zida. Ni samoga Niku, ni njegove drugove nije ništa zabrinjavalo ni mutilo to njegovo mirovanje. Sve je to bilo u skladu s obim stanjem stvari okolo njih. Pa i oni, koji su se igrali i gonili od jamice do jamice izustili bi samo najmizerniju rije. Pa i u krmi Nikina otca, bilo je tamno i sam je otac driemao na dugoj klupi, a jedna strana žena u nekakvoj ljubi astoj opravi, na kojoj se blješti osamljeno puca od prozirnoga stakla, hranila je u jednom kutu krme svoga staroga papagaja. I Nikini pogledi bi s vremena na vrijeme prokrstarili krmom; preletjeli bi preko tezge s neopranim bocunima od vina, preko slike Gospe sinjske s blagoslovljenim kalendarskim svietama, da se kao po pravilu zaustave na jednoj, slici u kutu, koja je prikazivala golema harpunirana kita s dvije patuljaste brodice do njega. I svaki put bi se u malome Niki razcvale misli o velikom ribljem ždrielu i utrobi; o velikome repu te strašne nemani, koja kao prokletstvo stanuje u tamnim podmorskim špiljama, da se pojavi u najgorem času i biesno po ne žderati ljude i djecu (djecu osobito!) bez ikakova smilovanja i milosrđa.

Kao sin svratištara jedinoga u mjestu, Niko je doživio od svojih najranijih dana mnogo toga, što se ne može tako lako izpriповjediti

222

u onome pravilnome ritmu, u kojemu se najvećim dijelom razvijaju radnje u pripovjedbama za velike. Dolazili su u gostionicu njegova oca ljudi iz najrazličitijih krajeva, ljudi najrazličitijih zvanja i znanja. Ono što se u krmi nalazi hromazna žena s papagajem, nije to zbog toga, što je sutra godišnji sajam, nego što se kroz cijelu godinu redaju takove egzotične osobe.

Dolaze ljudi iz godine u godinu, nose sobom knjige, razvlače i pripovijesti i mudrovanja i u Nikinoj mašti stvaraju velike, bezkrajne prostore, gdje nigdje nikoga nema, a samo jedan ovjek, dva ovjeka, tri ovjeka, nekoliko ljudi hoda po dalekom zalju ili plovi na maloj lađi, a crne neprijateljske sile se izmjenjuju i prave najrazličitije atrakcije, najrazličitije slike u bojama, kao što je taj harpunirani kit s malim brodicama. Ima tako ljudi, kao što je to trgovac vinom iz Trsta, Heulen, koji je njihov stari gost i priča otcu i drugim ljudima, koji se nalaze u krmi, šta misli ruski car NIKOLAJ, što je mislio Napoleon, koji je iz neobjašnjivih razloga sebi dao nacrtati na zadnjici sidro, a onda o jednoj zlojci u Trstu, gdje su ubijali mlade djevojke i iz njihova mesa pravili prvoklasne salame. Ali za sve te doživljaje, koje je imao prilike slušati kroz cijelo svoje djetinjstvo, morao je on sa svojim bratom čekati svakoga dana na parobrod i uzeti prtljag svojih stalnih gostiju. I baš zato, što je sutra sajam i mora doći i netko bez svake sumnje, Niko je tako bezbrižno legao na zid i čekao da ga parobrod ska sirena prene i da se zaputi da do eke strance. Kao da su se pred tim parobrodom pojavljivali novi i novi rtovi i obala se produživala kao u priču — sirene nije bilo ni čuti. I zato je Niko i nekoliko puta pogledao prema obzorju.

Kada se je iza Glavice pojavio parobrod s velikim oblakom crna dima nad sobom, Niko je jednostavno izpružio i drugu nogu sa zida i skočio na zemlju.

223

„Ajmo“ — rekao je.

Drugovi su spremili i pokupili špekule i uputili se u luku.

* * *

ITAVO POSLIJE PODNE su s parobroda nosili šatore i robu iz luke, kola su stalno prolazila izpred Nikine kuće, a u njegovoj krmi se već poelo piti i već su zapjevali ljudi. Ali itava ta zbrka, koja je pokrenula cijeli grad i itavo poslije podne ljuljala zvona na svim zvonkima nije mogla ove godine usredotočiti na se Nikinu pažnju.

Niko je stajao u tami iza bačava izpred dva drvena kablića i prao aše, ali su njegove misli bile teško zaokupljene jednim malim doživljajem, koji ga već cijelo popodne drži u napetosti. Ovaj godišnji sajam donio je njegovoj kući i novoga gosta. Bio je to uvijek odi kojih četrdeset godina bez desne noge i lijeve ruke. Dakle po vanjštini se nije radilo o nekom izvanrednom slučaju, jer u krmi Nikina otca svake godine odsjeda ljubičasta Cecilija sa svojim starim papagajem, a prošle godine su u njegov dvorišni dovezli na nezgrapnim drvenim kolima jednoga ovjeka, koji je bio bez ruku i nogu. Nego, druga je to bila stvar, oko koje su se zaplele Nikine misli. Kada je popodne taj neobični uvijek prišao u krmi svoju pripovijest, neke su se riječi i toliko zabile u Nikin mozak, da su se stalno vrzle po ustima i trebao je samo jedan čas, da se zaboravi i na sasvim obično pitanje, da odgovori:

„Nogu su mu odsjekli u Kairu, a ruku amputirali u Mail-Laretu, mjestu kraj Tripolisa.“

„Sada se bavi širenjem prosvjete i PRODAJOM DEVOCIONALIJA.“

„Htio je postati misionar...“

„Kaže, da je Preradovi bio SPIRITISTA.“

224

Ono MISIONAR, DEVOCIONALIJA, PRERADOVI, SPIRITISTA, i ono kako je po svietu razsuo svoje noge i ruke (Kairo—Mail-Laret), sve je to zaokupilo Nikinu pažnju. I misionar je htio postati! Misionar, sve je to nerazumljivo! A šta je to tek prosvjeta?! Niko bi najprije oprao ašu u jednom, a onda u drugom kablu u i stavio je da se ciedi, onda opet prolievao ne istu i nadolievao istu vodu, sada se žurio, a sada sporo izspirao vino s dna aša. U kr mi se pilo i klelo i pjevalo, a on je mislio uvijek isto, kako e se njemu sve sutra objasniti i znat e šta je to i DEVO, i CIONA, i LIJA. I mnoge druge važne stvari. I Bože mili kud sam zašo, spiritista, biciklista, mala — glista, srida — ista. Na sajmu se mnogo toga objasni! Mnogo toga se vidi i nau i! I kako se pravi sladoled i SIBIRIJA i sve te liepe stvari! Narodna prosvjeta i devocionalija, a — nikako ne valja zaboraviti! — Preradovi BJEŠE spiritista, a prosvjetu treba širiti ma em ili perom, radit vazdan, molit u no kasnu. Jedna aša je bila cikla!

„Paapee, aša je BICIKLA ...“

Tako je Niko ekao dan sajma.

* * *

SUTRADAN SU SE razvikale trgovine i Augusti i trbuhozborci ispred svojih ardaka, procesija je u slavlju obišla mjesto, a sve deve, lisice, krzna i biciklete iz tamnoga kuta iza ba ava, našle su svoj stvarni izraz u jednom malom crveno pokrivenom stoli u sa slikama svih svetaca i svetica Božjih, križi a, molitvenika, medaljica i krunica. Sve ono što je on o ekivao od toga ovjeka,

koji je imao zaista izvanredne proteze! — sve to, što mu je jučer bilo mutno i nejasno a imalo u sebi jaki prizvuk stvarnosti, kakovu se naslućuje iz onoga okvira s kitom i malim brodicama iz Liliputa, i iz uzbudljivih priča o lunatih mornara — sve je to spalo na jedan, više nego svakodnevan odnos.

225

Još ujutro rano, kada je budio stranca u njegovoj maloj sobici, našao ga je na krevetu polugola i bio je zapanjen kada je vidio presječu ruku u nadlaktici bez proteze, kako se proteže i opisuje male lukove. I pri tom se ništa ne stidi, što ga Niko gleda! To je bila i posljednja stvar, koja ga je zapanjila kod toga čovjeka. Već poslije, kada je promatrao kako napravlja svoj stol za trgovinu i kako vadi svoju robu iz staroga kovčega iz kojega izpadaju dvije crne stjenice, nestalo je aureole neobičnosti s toga čovjeka. Izkorištavajući i njegovo nesnalaženje, uspio je trgovac, da mu Niko u ini nekoliko manjih usluga. I to je još doprinijelo, da je Niko do kraja zašao u zagonetku toga čovjeka s umjetnim udovima na perama, koji prodaje svete slike, a laže, da prodaje bicikle i lisice i da je htio biti (a možda je to i istina?!) — da je htio biti MISIONAR. To jest MISAO NA NARODNU PROSVJETU.

Prva riječ, koju mu je stranac upravio osobno, bila je, kada mu je Niko donio ruksak: „Kako se zoveš?“

I tada mu je dao sliku svetoga Nikole u biskupskom ornatu, s knjigom i jabukama na knjizi i s četiri amoreta oko glave. Niko je tu sliku odmah ostavio kod kuće i cijelo popodne je mogao razgledati sajam, robu i ljude, bez ikakove pomisli na trgovca svetih stvari, a ne DEVOCIONALIJU. Liepo je to ne misliti na nikoga, nego i i od šatora do šatora, od stola do stola, od vrtaljke do streljane „KOLOSIN SE MOVU“: sve u redu ko na Bledu; sve to važi ko na plaži: još malo pa nestalo!! Brrr! Gala-gala-gala! Bum! Piiii!...

* * *

NIKO SE JE MNOGO za udio, kada je sliede ega jutra naglo raztvorio o i i ugledao strop svoje spava e sobe s davno mu ve poznatim viticama i cvie em u žutim i crvenim bojama. Cielu no su ga gnjavili zli ljudi i pribijali na jednu dugu ciev — metlu, da u nj iz pušaka ciljaju zažmirivši jednim okom. Svaki put, kad bi koji

226

od ljudi zažmirio, on bi poletio niz tu ciev i padao dugo i dugo, dok ne bi na koncu sjeo na le a ma ku Jadranu, kojega su predhodno namazali medom i katranom. I tako se je on cielu no uzpinjao i spuštao po metli.

im se je snašao na krevetu, opazio je da do njega nema brata, a da je i ot eva postelja prazna. Odozgora, s tavana se ula lupa i neki nepoznati glasovi. Niko odmah poleti gore.

Kada je došao do vrata trgov eve sobice, ugledao je Niko unutra gospodu s ob ine i sa suda. Bili su tu i ob inski redari.

— Interesantno! Ni uz legitimaciju ga ne možemo identificirati. Ovo prezime je podpuno ne itljivo!

— Uostalom, nema smisla, da se ovdje oko toga natežemo, nego zape atimo njegove stvari, a od ovih tridesetdvie forinte, u inimo sudski polog.

Na podu je nepomi no ležao trgovac svetih slika s desnom rukom i batakom od lieve nad lavorom, a u lavoru se ljeskala usirena krv. Svi su se udili, kako to nije nitko uo, a još više, kako se ni pod nije uprljao krvlju. Odmah su došle i žene, koje su odmah stale na stran evu lješinu navla iti i proteze i odielo. Kada su ga podpuno obukli, odnieli su ga na nosilima na groblje, da ga sutra pokopaju. „Kako je on mogao, onako sakat, sve to obaviti u takovom redu i kanda to no po dobro smišljenoj osnovi!?” To je

pitanje svakoga spopadalo onih dana. Sigurno je sotona paklena imala tu svoje prste!!

Mali Niko je sve do u ve er ostao na groblju i eš e bi puta pogledao na stari mrtva ki sanduk položen na salič bez ikakvih naro itih obzira. Kada se je kroz svježu svibanjsku no vra ao ku i, nešto ga je nepoznato steglo u grlu i svjetla, koja su gvirila kroz prozore,

DR. ING. VILKO RIEGER
STARO I NOVO GOSPODARSTVO

Rasprave i članci o suvremenim društvenim i gospodarskim pitanjima; Zagreb, 1942.

Kao što i sam podnaslov kaže, nedavno izašla knjiga dra Vilka Riegera je zbir članaka i rasprava s područja društvenog i gospodarskog života današnjice. Ti su članci štampani većinom prošlih godina po različitim hrvatskim časopisima, ali zbog toga ne gube ni danas na svojoj zanimljivosti. Naprotiv, veoma je dobra ideja, da su se ti članci sakupili i izdali u posebnoj knjizi, jer se u našoj literaturi osjeća uopće manjak ovakvih i sličnih radnja pa vjerujemo, da će ovo izdanje bar donekle pomoći čišćenju pojmova na području teoriziranja o gospodarstvu i o društvenim problemima uopće.

Knjiga je gotovo cijela, osim četvrtog dijela, pisana polemički. Mora se naime znati, da je pisana u vrijeme otvorenih sukoba s nadirajućim marksizmom s jedne strane, i s postojećim kapitalizmom s druge strane. Ova će knjiga zato veoma dobro poslužiti mlađim ljudima, koji se zanimaju gospodarskim i društvenim problemima, a pogotovo će dobro doći kao priručnik u raspravljanju s komunistima. Prvi, a sigurno i najvažniji i najzanimljiviji dio knjige govori načelno o pojmovima gospodarstva, vlasništva i o materijalističkoj filozofiji. O samom pojmu gospodarstva postoji mnoštvo različitih teorija, a neki ga čak i niječu. Svakako nije važno samo pitanje »Što je gospodarstvo?«, ali se svejedno ne može tek olako prijeći preko činjenice, koja postoji u životu, a koja se naziva »g o s p o d a r s t v o«. Najbliža istini je u tom pogledu opća teorija. No mnogo je važnije pitanje spoznaje biti gospodarstva. U određivanju toga najdalje su došli Sombart i Gortl, koji su povjesno-gospodarske pojmove isključili i ostali pri zahvatanju same biti gospodarstva.

Pitanje opravdanosti privatnoga vlasništva zanimalo je ljude u prvim danima povijesti — tamo od doba prve okupacije rei nullius — isto kao što ih zanima i danas. To je pitanje vezano na samu psihu čovjeka, i javljat će se dok bude ljudi. U tim su stvarima ljudi tako raspoloženi, da ih — govoreći obzirom na postojeće razlike u tom pogledu, ne će nikada zadovoljiti nikakve teorije. Taj momenat je važan i ne smije ga se mimoići kod raspravljanja o vlasništvu. Priznajemo, da ima teorija veoma bliskih stvarnom shvaćanju vlasništva i njegovom konkretnom proživljavanju, kao što je na primjer prirodno-pravna gospodarska teorija, ali čak se ni ta teorija ne obazire dovoljno na gotovo magičnu moć onoga »imati« kod čovjeka, pogotovo u današnje materijalističko doba. Hoćemo naime naglasiti, da i prirodno-pravna gospodarska teorija, iako najopravdanija od svih postojećih, tek teoretski uspijeva postaviti mogućnost usklađivanja u strahovitom nerazmjeru privatnoga vlasništva, kakav još postoji, dočim praktički ne dovodi do nekih pozitivnih rezultata. Ne ćemo ustvrditi, da pristaše te teorije možda ne poznaju dovoljno ljude i njihove sklonosti, zapravo strasti, za vlasništvom, ali svakako stoji, da i ta teorija ostaje nemoćna, da promjeni činjenično stanje u stvari. Kao što postoje razlike u posjedničkim odnosima, tako postoje razlike i u moralnim kvalitetama ljudi. Možda bi se nivelacijom ovih drugih smanjile i one prve.

Obzirom na pitanje vlasništva općenito napominjemo, da je ono kod nas dosta malo obrađivano, a to je baš kamen o koji se najčešće spitiču naši protivnici, pa bi trebalo, koliko je to moguće, čisto naučno, a zatim i obzirom na naše konkretne prilike, to pitanje proučavati. Studija dra. Riegera o ovom pitanju je prilog za upoznavanje povijesti i opravdanja privatnog vlasništva.

Na osobito dobar način obrađeno je i pobijeno materijalističko shvaćanje povijesti prema nauci Karla Marksa, a koje je Engles proglasio »novim svjetovnim nazorom«. Najrječitije opovrgnuće te nauke jest sam kasniji Engels, koji uz gospodarske čimbenike, koji su uvjetovali razvitak povijesti, nabraja i desetak ostalih, koji djeluju u njoj. Kasniji tumač Marksa Eduard Berstein, koji je htio obraniti Marksa, zapravo likvidira s materijalizmom.

U poglavljima drugog dijela knjige, u kojima pisac govori o kapitalizmu i marksizmu, te o njihovim odnosima, podpuno opravdano naglašuje anti-

zaplivaše i po eše se razlievati u žute mrlje. Niko bi pregorio i taj pla , da mu je znati što je to SPIRITISTA.

PRI LOZI O USTAŠKOM POKRETU

92. Franjo Trbuha: PROBLEM USTAŠTVA, I. dio, rasprava, str. 75-79 (2-3/1941.)

93. Franjo Trbuha: USTAŠTVO KAO PROBLEM, 2. dio, rasprava, str. 114-120 (4/1942.)

92. Franjo Trbuha: PROBLEM USTAŠTVA, I. dio, str. 75-79 (2-3/1941.)

Jedna je samo konstatacija danas to na, pod jednim samo osvjetljenjem možemo danas razumjevati ne kaos, ne nemir, — sve su to rije i ovdje preslabe — možemo razumjeti ljude i pojave ega zbir možemo nazvati samo bol, to je konstatacija: mi danas prozivljujemo revoluciju. Ne vanjsku i površinsku, nego unutarnju, kad se prošlost lomi a budu nost je problem.

Tu budu nost mi smo (u naslovu) nazvali ustaštvom. "Jednog dana zemlja e se probuditi" — i osjetit e se ustaškom.

O tom bu enju htjeli smo govoriti, ali pustimo svježinu novoga jutra neka je uživaju nevini; današnji ovjek svoj put još nije prošao. Za današnje pokoljenje ustaštvo je još križni put.

Kod te bi to ke htjeli ostati. Da ogledamo, naime, ustaštvo ne kao vrednotu za sebe, ne kao ideal, nego da ogledamo ovjeka, ranjena njegovom ljepotom.

To zna i: pokušat emo, i vi nju o ekujete, analizu današnjeg ovjeka. Ali, eto, bojimo se ne samo tu rije — analizu — nego i pridjev "današnji" ovdje spomenuti. Jer kad kažemo rije " ovjek" u tom izrazu, mislimo tada ako i ne baš prosje nog ovjeka, ali svakako jedan tip, jednu ustaljenu duševnost koja — koja, vidite, nije više današnja. Duševnost — ne mogu je definirati, ali eto to znam — pred kojom smo — sje ate li se? — još ju er samo to osje ali: oni su ljudi sadašnji a mi budu nosti — i nemamo šta, ni protivnika, svojih protivnika, kod njih tražiti. Oni, — ma kako da ih definiramo? — eto: oni pred kojima smo mi osje ali jedino to da

smo mladi a njima su: njihove redakcije, njihove naklade, i oni kao doma putuju u Pariz. Pariz — pojam a ne grad.

Eto to mi mislimo još uvijek kad kažemo "današnji ovjek".

A da li je to današnji ovjek? Ne, taj je ve prošlost. Prošlost, tako blizu da ju nekako ni ne možemo još zaboraviti kao sadašnjost. Ali nemojte to shvatiti tako odre eno, oštro odjeljeno. Tu prošlost sinonim za sadašnjost u umiranju. Zato i pustimo radije te strogo odre ene pojmove i pokušajmo na i druga odre enja. Taj "današnji ovjek" poznavao je svoj vijek, imao je svoje trajanje. ovjek današnji nema svog vijeka, svog trajanja, svoje putanje (unutar koje neka slobodno i posr e i pada, ali on putuje), — život je ovjeka današnjeg sav zgusnut, zgusnut u jednu to ku, u jednoj konvulziju. Ostanite kod toga i gledajte oko sebe.

Kako emo odrediti tu konvulziju?

— To je raspadanje, lomljenje jedne duševnosti i poro ajni gr ...?

Taj upitnik, u ovaj drugi dio re enice, htio bih prodrijeti, da je dovršim.

Došli smo do to ke gdje vam sam to ne bih mogao u initi. Da gradim re enice a vaš ih mozak jednostavno prebire ovim putem ne bi se moglo. Morate se zamisliti u sebi, pro i malo uspomene na svoj unutarnji život.

Jeste li kad doživjeli da ste se nenadano našli u stanju u kojem ovjek kao da je izgubio pojam o sebi, da je naprosto ostala praznina tamo gdje je dosad bilo nešto kao ideja, ideja kojom kao shva a sebe ("apprehensio sui") i kao jedan individuum drži se stalno pred duhovnim svojim okom, kad najedamput svega toga

nestane, te samo to znamo: ne možemo se obuhvatiti, hvata nas vrtoglavica.

235

Što je sve to? Moje je mišljenje: završni proces — ho e te li vi re i: rastvaranje ne eg? — svakako (to se usu ujem i ja re i): doveden do maksimuma sukob dvaju elemenata, naše nutrine i neke druge duševnosti. (Duševnost to nije sinonim za tu i tu osobu; to je pojam, svijet, karakter).

Ovaj proces možda je (uostalom, kako za koga) naj eš i kod slušanja glazbe i tu ga je, izgleda, najlakše pratiti. (Nemojte misliti da smo zastranili od naslova. Naša je tema uvijek pred nama). Kod glazbe, naime, ne dolaze vam tek neke misli, koje uvijek može razglabavanjem i utupiti. Tu vam se o ituje jedan itav svijet, u svoj svojoj punini i neposrednosti. A zašto on na vas djeluje tako potresno? Jer vam se u njem objavljuje ono što je do sad bila vaša rana, vaša bol — radi savršenstva koje poznajete a ne nosite ga u sebi, radi vašeg savršenstva. Daleki svijet do kojeg nikakav križni put nije pretežak.

U nama zamiru sve misli. Ostaje samo osje aj da postojimo, dušom mlata val za valom, muzika. Nestaje sigurnosti, nestaje pragova, ulazite u svemir. ... Ali ne, iskupljenje ne postizava se tako lako, ... tu ste vi sa itavim vašim teretom! Vlada u kozmosu jedan zakon: do otkupljenja križni put. A mi smo djeca kozmosa.

Nestaje objave, mi smo se opet našli sami sa svojim tijelom, kao jedinom realnoš u. Ali sad izmu enim. Izmu enim da mu više nema po inka: pred našu dušu ba en je problem.

Govorimo li mi to o bolesti? Ne, rvati se u sebi, pro iš avati se, nije bolest. ... Ali ono što kidamo, svakako je bolesno. Ti procesi nastupaju, ta na križni put nas i goni ta "ludost" otkupljenja.

Jesmo li bili dosljedni svojoj temi? Mislim da smo tim putem i morali po i, jer naš problem, koji je u sebi toliko kompleksan kao što je široka itava duševnost naša, možemo sada svesti na jedno, vrlo

236

jednostavno, pitanje: A ima li u nama, u našoj duševnosti, nešto bolesno?

Teško je o tome, o našoj duševnosti, mirno govoriti. Jer naša je duševnost bila gadna. Gadna, to je jedini izraz kojim znam definirati ono duševno stanje kad je u nama sve laž.

Što mislim pod time: laž? Eto vam adekvatne paralele! Gledajte ljubicu što svježa raste u žbunju i onu papirnatu na grudima neke gospodjice. Vidite li razliku me u njima? Eto to mislim kad kažem: duševnost je ovjeka (govorim o vremenu do 10. travnja) bila laž.

Zavest e nekoga u zabunu: on — taj i taj — jest doista kulturan ovjek.

Dakle ipak u njegovoj nutrini postoji jedna zbilja, nešto što ne može biti istinsko i patvoreno, nego ili jest ili nije, — njegovo znanje, njegovi široki horizonti, recimo odmah terminus tehnicus, njegovo evropejstvo.

Da, baš to evropejstvo i imam pred o ima kad govorim o našoj duševnosti kao laži.

Nemojte misliti da taj pojam moramo suziti, ograni iti, nešto izlu iti od onog njegova opsega u kojem ga na prvi mah shva amo pa da bismo ga tek onda mogli ozna iti kao laž. Ne, uzimljem ga u itavu opsegu.

Kad smo za nekoga rekli: pravi je evropejac, mislili smo tu ponajprije na stvarno njegovo znanje, njegove duševne horizonte, njegovu inteligenciju.

Ali pogledajte to što zovemo intelektom Evrope.

Imate li tu glavu jednoga od onih mudraca koje nazivamo prvim graditeljima naše kulture? Glavu oškastu jakih kostiju, punu moždana da se udite tko ju je tako nabio. Ili imate li glavu elu

237

visoka ko isklesano, o i prodorne i kose koje toliko podsjećaju na zdravu pašu planinskih travnjaka.

Glave ovakovih nećete danas naći. Glava evropejskog čovjeka na mene uvijek čini utisak laboratorija.

Mi (govorim o vremenu do 10. travnja!) imamo i svoje suvremene umjetnike. Upotrebljavam riječ "suvremenik" u genetskom smislu: izražaj svog vremena. Jer, ima umjetnosti koja nije iznikla iz epohe u kojoj je nastala, koja je dubinska, iskonska, i njezina suvremenost nešto je posve drugo, ona je kao suvremenost, recimo, narodnog mita koja je vječna.

Dakle, mi imamo i svoje umjetnike. Ali pokažite mi autora jednog Gargantua-a ili Pantagnel-a, Don Kichota ili, još radije, njegova divnog perjanika Sancho Panze. Dajte da vidimo nekoga koji je ispijao vino i ispijao život kao junaci narodne poezije.

Stvorila je naša umjetnost likove, ali likove koji ako ne pate ono što je bez daljnjega svršiti kao paralitizirani. Ima i takovih koji ne pate. Ali onda bih mu želio da svakako nema djece, jer ona neće zasigurno biti izrođena.

Eto to je taj život, taj sadržaj, to obilje!

— Mi imamo i svoju humanost, i barem je to vrednota koju današnjem ovjeku ne možemo zanijekati. To je kanon koji ne treba nikome dokazivati nego mu ga naprosto spomeneš.

Možda je i tako. Ali biste li se usudili nastaviti: koji mu je tako duboko usuen u dušu da osjea da gazi vjernost prema sebi ako njega pogazi i zato ga ne e gaziti ni onda, ako nema nigdje ni glaska osude kojom okolina osuje? Jest, duboko je u nama! — Zato i morate tako esto izvikivati: Zar je to ljudski, humano!

Naša je humanost ne dio našeg bi a, ona je regula, koju sa strahom svi opetuju kao aci savjet u itelja kojemu ne mogu ni pojmiti da

238

bi mogli protivno misliti. Mi, stvarno im mora u itelj tu regulu uvijek dovikivati, na nju potsjecati i prijetiti se. Badava. Dokazivao tko koliko mu drago, naša humanost nije naša vrlina, topla kao ljubav. Ona je jednostavna maksima, regula, društvena konvencija, ona nije nikakovo bogatstvo duše dodanašnjeg ovjeka. Duša modernog ovjeka nema svog obilja, djevi anskog obilja kao što je obilno zalijana rosomaska cvije a ujutro.

Ne vjerujte u to? Eto vam još jedne stepenice da se spustite za korak niže u podzemlje za koje ne vjerujete da je tako ledeno kako vam ga opisujem, — pogledajte etiku modernog ovjeka. Kažem, uzmimo to samo kao stepenicu, i zato se ne emo kod toga pobliže zadržavati. Dovoljno je da uo imo ono osnovno. Pa uzimljemo baš etiku, jer ona ima zagrljaj ovjeka s Uzvišenim. Pa ako tu nema topline, ja onda ne znam gdje da još tražim našu puninu. Puninu koja rada sre om kao kad je neiscrpiva do u vje nost.

Kakova je etika modernog ovjeka? — Ona je isto mozgovna konstrukcija. Lišena je svega li nog, svake fundiranosti u nekoj osobi, u ne em stvarnom što ima srce i što živi. Zato

ona ne poznaje drhtaja kojima bi trnula duša niti zanosa koji su ljude dizali u sfere svetaca. Ona je bezli na, apstraktna, bezživotna.

Kakova je uop e njezina povezanost našim s bi em? Jest srcem. Ali nije srcem velikim i uzdignutim. Nastojimo to (da se veza potpuno ne raskine) nadoknaditi intelektom. Ali kakova je to vjera?

Vjerujemo li u nju kao u matematski zakon? — Pa da. Mi apsolutno vjerujemo u istinitost relacije $P\Delta = \frac{a^2}{4}\sqrt{3}$, pa kakovo je to bogatstvo za nas?

Naš se život sav pretvorio u shemu, u formulu. Prostor je štur, siromašan. I šta god inimo sve nosi taj biljeg na sebi. Eto vam

Vladimir Udatni Hodnik mira

naše filozofije. I opet, ne ćemo zalaziti u detalje, zanima nas samo ono osnovno.

O racionalisti kom smjeru ne treba ni govoriti. Ali pogledajte instuicionizam, koji i nije ništa drugo do protest na racionalizam. I to je shema. Ne doduše tako geometrijski jasno kao ona prva. Ali nije ni život. Jer život je punina, obilje, neoskrvnutost, neizrecivost, a to je mozganje. Kako god hoćete, ali nije li i instuicionisti ka rabota analiza, razbijanje onog konfuznog doživljaja u nama. Instuicionista zahvaća život u nama. Ali eto vam mog dojma iza svake njihove lektire: Pokazao mi je doživljaj u meni, naglasio mi ga je do njegove punine, ali se dogodilo kao sa svakim seciranjem neeg živoga: tek što vam se ukazalo u svojoj savršenosti već umire. Ne, ni intuicionizam nas neće ispuniti. Osvjetljenje produbljuje stvari tako dok ne razbije tamu oko njih. Ali na punom suncu one postaju vrlo dosadne. A imećete se i kakoćete se zaustaviti kad ste mozgom pošli nešto osvjetljivati. Vidjetćete: intuicionizam će svršiti u izvjetrenosti kao i književni romantizam. A ako klice toga u njem nazrete odmah, šta ćemo se kod njega zadržavati! Tražimo svoju sreću dalje! Ali gdje?---

Punine nam treba, punine — gdje ćemo je naći!

Nije to nikakav sud o vašoj dužnosti. Zato bi trebalo zahvatiti mnogo dublje i mnogo svestranije. Iznosimo tek to ku po to ku, da se kao po stepenicama spustimo u dubinu, gdje ostanite sami ... i u muku osjetite kako je u tim prostorima.

Gdje je Revolucija, naša je putanja bezizgledna!

(Tek smo sada došli do točke: Ustaštvo kao problem).

93. Franjo Trbuha: USTAŠTVO KAO PROBLEM, 2. dio, str. 114-120 (4/1942.)

Došli smo tako do zamaha, do "krvavog kola" u kojem se danas nalazimo. Time smo svršili s onima kojima je ustaški pokret nešto izvanjsko, kojima je on "Hrvatskom narodu nametnut izvana". Što ćemo! Nema ni jedne epohe bez svojih budala, kojima je sve zbivanje, posve jednostavno, palo s neba, izvana nametnuto. Time s njima završujemo. Zadjimo sada prema izvorima tog zbivanja, ne brinu i se više ni za koga. Bacamo se u samu struju. Kod svakog pokreta, pa tako i ustaškog, treba dvoje razlikovati: ideju i ljude kojima je ta ideja obvladala. U krug ovog svog promatranja uzimljemo samo ljude, ne i ideju. I to iz jednostavnog razloga, što nas zanima ovdje ne stati no u pokretu, nego dinami no, a to su samo ljudi. I sama ideja, koliko se mijenja u jednom pokretu, zna i samo da nije mogla odoljeti dinamici svojih pristaša. Govorimo dakle o ljudima. Da nam se ne vraća neprestano ta zbirna i zato za analizu ne baš tako zgodna imenica "ljudi", zamijenit ćemo je jednom drugom — teren. Jer ljudi u jednom pokretu i nisu drugo nego teren iz kojeg taj pokret izrasta i po kojem se širi. Ta imenica, dakle, ne samo da je radi svoje jednostavnosti zgodnija za analizu od složene imenice ljudi, nego nam je ona tehnički upravo savršen termin za genetičko promatranje pokreta. Pa i radi toga uzimljeno ovdje tu riječ mjesto riječi ljudi.

Govorimo dakle o ustaškom terenu. I taj je teren složen, i to od dva elementa. Prvi, to su oni koji su u sebi prvi ustašku ideju ostvarili. Drugi su oni koji su postali, ili koji postaju, ustaše — ranjeni ustaštvom ovih prvih. U prvom smo se već dijelu, za onoga koji znade citirati osjećaj u kojem je neka stvar pisana, bavili ovim drugima. Pokušali smo dati analizu njihova duševnog

inventara, za kojeg smo vidjeli da je on sav u raspadanju ili, drugim

242

rije ima, da je sav lažan. Kad uvijek to vidi, kad u sebi osjeti što to zna i kad se jedna epoha raspada, onda on vapi za spasom iskreno i bolno kao i bolesnik u agoniji. Zato i jest naš vapaj za revolucijom toliko dubok i tragičan da ga samo pred onim još treba tumačiti i opravdavati kojemu bi i pred uvijekom u agoniji trebalo tumačiti da je vapaj tog uvijek za ozdravljenjem vrlo bolan i da bi zapravo dolikovalo da on svoju masku ovdje uozbilji. Ali dok je naše promatranje u prvom dijelu bilo više analiza površine, tu površinu sad ostavljamo, da se, sa vrlo malo uobražavanja, spustimo unutra, prema izvorima. Od sada, dakle, gledamo ne izvana prema unutra, nego obratno; iz nutrine probijamo se prema vani. Rekosmo da ćemo se spustiti na izvore. Ovamo se spuštaju i, teren na kojem se zaustavljamo jest konfuzna, uzburkana životna sila. Nazovimo je (bez brige kako je ta rije već upotrebljena u filozofiji) *élan vital*. Ali naša putanja nije konfuzna kao, recimo, kovitlanje u jednom vulkanu, nego je željeznom sudbinom svršeno uređena, pa se ta životna naša snaga, naša "životnost", ne može ispoljavati "prirodno", kako je stvorena, nego mora imati neki svoj oblik. Mi ne možemo živjeti konfuzno, naš život mora imati neki oblik. Taj oblik svom životu mi i stvaramo i on se jednim imenom zove na elu, životna na elu. Ali jer se mi neprestano mijenjamo (zovite to progres ili kako vam drago), svim generacijama ne može odgovarati jedan te isti životni oblik. U tom neprekidnom i neprekinutom gibanju — promjeni — razumljivo je da će do i do takove razlike između dviju točaka: tog gibanja, da oblik koji je do sada odgovarao sad postaje apsolutno nemoguć. Završuje, t. j. raspada se, jedna

epoha i mi se nalazimo na ulazu u drugu, odnosno pred problemom: što ćemo sada?

Ovo su bez sumnje najbolnije točke u našem životu. Tu itavo ovje anstvo doživljuje ono radi čega se inače smijemo samo pjesnicima i tako po još kojim konfuznim bi ima: momente kad se sve ruši, kad se sve razara, da bi se stvorio novi svijet. Ako

243

kažemo "kad se sve ruši i kad se sve razara", treba svakako uiniti jednu opasku, da se pustoš stvorena tim rušenjem ne pobrkava s duhovnom prazninom, koja se inače zove i duševnim siromaštvom. Jer onda bi se najpraznije kreature poele utvarati da su junaci neke ljudske tragedije. Govorimo o momentima kad se sve ruši naprosto zato, jer je premalo, jer je preusko, jer nije kadro obuhvatiti ono što nas ispunjava. To su stanja najveće muke i najvećeg nemira, jer treba sa uvati zbitu nabujalost koja je u najvećem naponu, a — porušili smo i posljednje ograde. To je nemir kao kad prijeti poplava. Prelaz između dviju epoha ima samo jedno ime: nemir.

Počeli smo sa promatranjem pojedinca, pa i nastavimo tako. Stali smo kod nemira. Jedan mu ni, strahoviti nemir, koji može potrajati godinama. Ali ne zaboravimo ipak da govorimo o životu, o gibanju. Pa zato u istom stanju, ako se ostaje i dugo, trajno se ne ostaje. Svijet svoje lomove, svoje razaranja, svoje, brodolome (brodolom — podvucite tu riječ i pamтите je) rješava, on svom životu nalazi novi oblik. Jednako je i s ovje anstvom. I ono, dok mi još vidimo samo nemir, konfuznost, u tom nemiru već se radjaju novi oblici, taj se nemir već kanalizira. Jer sam napon, sama dinamika je nešto indiferentno, i takovo stanje ne može potrajati. Život je gibanje, a bit je gibanja negacija, dokidanje antecedensa. Sad smo se, mislim, počeli snalaziti na izvorima ustaštva. Ali produžimo dalje istim putem. On nam naime izgleda najzgodniji.

Rekosmo da ćemo podvući riječ brodolom. Sad se sjetimo dvaju tipova brodolomaca. Tragediju prvoga uvijek rješava netko izvana, njemu mora doći — i on to jedino kao rješenje svoga stanja i otkuže — neki strani brod koji će ga sa pustog otoka odnijeti. (Pazite, to nije slučaj, to je tip ljudi i treba ga dobro produbiti.) Drugi naprotiv svoj brodolom rješava posve drukčije. (To nije bajka nego kronika.) On je tek sad došao na svoj put. Pustoš u

244

koju je, protiv svoje volje, bačen dolazi mu kao njegova providnost, kao toka s koje (s koje upravo, a ne ni sa jedne druge), a da to on do sad nije ni slutio, jedino može poći pravo rješavati svoj životni problem. U posvemašnjoj pustoši u koju je bačen, on se ruši u sebe, on se zatvara u sebe, produbljuje svoju ličnost. Mogao je svatko reći pred ne dugo vremena kako je u nekoj američkoj prašumi konačno pronađen pilot što je pred više godina nestao na svom lijetu. Ali kolike tragedije! On se ne da natrag. Govori onima, koji se smatraju najvećim njegovim dobročiniteljima, što su ga konačno pronašli; govori im — kako je taj njegov život lijep i kako ga nitko više odavle ne bi mogao maknuti. Rekoše: "Poludio je". Rekoše to posve ozbiljno. Da, kolike tragedije! Spominju i ova dva primjera, htio sam jedno: da se na taj način nagledamo u nutrinu onih koje smo nazvali "dva elementa ustaškog terena", onih koji su ustašku revoluciju donijeli, koji su dali prvi tip ustaške duše, i onih koji su tom revolucijom pokrenuti, koji su trebali biti ranjeni već izgrađenim ustaštvom da bi se i njihova nutrina u tom pravcu dalje oblikovala. Ranjeni ustaštvom! Tu bi trebalo malo dulje stati. Ali izvjesne stvari su takve da ih svaka velika riječ povrjedjuje a ne produbljuje; izvjesne su stvari takve da im dolikuje samo obično ruho, svaka raskoš ih samo vrijedja. Prvi tip je konstrukcije slične ovom posljednjem brodolomcu, drugi nas podsjeća na onog prvoga.

Promotrimo tu stvar potanje u vidu u kojem nam se ukazala. Prvi i drugi doživio je brodolom. Što to zna i? Zna i da je njihova budu nost ili, kako bi Gaset za taj slu aj upotrebio odli nu rije : sudbina, njihova je "sudbina" sad tabula rasa. Njihove "sudbine" sad uop e nema, ona je ništa, odnosno, još teže, ona je upitnik. I kako sad koji od njih tu svoju "sudbinu" rješava? Prvi, onaj "poludjeli", svoju sudbinu stvara iz sebe. Prazninu koja je nastala brodolomom rješava on tako da naprosto dokida svaki svoj zahtjev za onim što je prije tog brodoloma bilo. Jer je uništio svaki svoj

245

zahtjev za tim, on, subjektivno, ništa nije ni izgubio. Jer, subjektivno, ništa nije izgubio onaj koji je dokinuo, uništio, svaki svoj zahtjev za onim što je u tom stvarnom gubitku propalo. Jer izgubio je sve, a ne osje a da je izgubio išta, ne osje a gubitka nikakvog, on postaje zapanjuju e slobodan, postizava neku apsolutnu, kozmi ku slobodu. Tu slobodu, tu novu slobodu, ispuniti, na toj praznoj karti napisati novu rije — sudbina, to zna i bici stvaralac, stvaralac u smislu nove biblije ...

Iz ovog, gornjeg kompleksa izvadimo samo jednu rije , odnosno zamijenimo rije li na u pojmu sudbine s rije ju sudbina (život, oblik) epohe, i mi se nalazimo ponovo i potpuno u našem problemu, pred pojavom prvih ustaša. Na pragu izmedju dviju epoha, kad su stari oblici porušeni, a novih još ne znamo, oni ih prvi u sebi stvaraju, oni ih prvi nalaze. Njihova se duševnost (prije smo rekli: životnost, élan vital) prva oblikovala. Oni koji život gledaju kao školu, razumljivo je da oni u tom životu ne nalaze drugo nego dva elementa, djake i u itelje, odnosno samo jednu veli inu: u itelje. Kad oni pišu povijest, oni u njoj ne vide drugo do u itelje i djake, ali, shvativši život u njegovoj potpunosti, shvativši ga u njegovoj biti, koja nije abstrakcija nego krv i sok, nalazimo i tre i elemenat, još jednu veli inu — ljude

koji su u kaosu između dviju epoha našli novi oblik. Ljudi sa školskom perspektivom nazivlju pokreta ima historije jedino one — u itelje — i misle da su time sve iscrpili. Ali upravo ovi tre i su pravi pokreta i historije, pokreta i u najdoslovnijem smislu te riječi. U itelji donose ideje, ali ideja i život dva su različita terena. Ideje su apstraktno, život je konkretno. Bit ćemo jednostavni, pa makar i drastični:

Ne vude kola onaj koji smišlja putove kojima bi ta kola morala kretati, nego ih vude vol koji je u njih upregnut.

246

Mi smo naučili ili život gledati kao školu i zato mi ne poznajemo u njemu druge veličine osim u itelja, ali kad ćemo ve jednom po etički život gledati istinski. Kad ćemo ve jednom izvoljeti opaziti one bez kojih bi ovđe anstvo (ne diraju i ovdje ni malo u cijenu u itelja), vrlo jednostavno, poludjelo, jer biti prepun, a ne na riješenja to tjera prema ludilu. Mislim da netko da sve to nije baš tako, jer, na koncu, u itelj, to jest ideja, daje masivna rješenja u njihovoj problematici. Kao odgovor potsećamo na onog brodolomca koji će poludjeti ako mu neki strani brod ne dodje da ga oslobodi i opet onog gore: ne pokreću kola ideje nego vol u njih upregnut.

Što dublje zalazimo u promatranju onih prvih, pokretača, to više zalazimo u problem drugih, pokretanih. Razumljiva stvar, jer definicija pokretača i jesu pokretani. Pustimo sad ovo razroko promatranje, promatranje istovremeno na dvije protivne strane, predjimo posve na pokretane.

Naša bolest shematiziranja, i to siromašnog shematiziranja, uvijek nam prijete, pa moramo dobro paziti, da i tu nama ne zavlada, pa napravimo istu netočnost koju prave oni sa svojim školskim promatranjima, u kojima život dijele na posve

jednostavne dvije polovice: u itelji i u enici. Podjela naime na pokreta a i pokretane mogla bi postati jednako opasna kao i podjela na u itelje i u enike. Zato tu upozorujemo na oprez. Mi smo "ustaški teren" za po etak podijelili na dva elementa, ali sad tu podjelu moramo popuniti. Poslužila nam je onome zašto smo trebali — lakšem snalaženju u problemu, ali sad je treba razgraniti. O prvom elementu, o prvim ustašama, rekli smo nešto i to neka bude dovoljno. Ali što se ti e drugog elementa, sad naglašujemo još jednu važnu distinkciju. Toliko važnu, da ako niste nje zapazili, ne ete na i apsolutno nikakove podloge za regeneraciju pokreta. A jer se pokreti stvarno regeneriraju, to jest šire po opsegu i traju dulje od prve svoje generacije, bez te distinkcije nalazite se pred

247

nerješivom zagonetkom. A ima tu distinkcija i izvjesno svoje prakti no zna enje. O tom, medjutim na koncu, kad je, prije, provedemo. Dakle! Ima jedan tip ljudi, koje emo mi nazvati ljudi individualni. Nemojte se tome uđiti, — kao da ima ljudi neindividualnih! Da ih ima, to nam dokazuje opstojnost kolektiva. Ti ljudi, koje smo nazvali individualni, živu svojim životom, ali — što ih razlikuje od onih prvih, od prvih stvaralaca pokreta — oni živu životom mu nim. Dok je prvima dan talenat pojednostavljivanja, jasnog gledanja, i takovi se prvi snalaze, oni prvi nalaze put, oni postaju predvodnici, a drugi se opet životom ne mu e, odnosno rješavaju ga samo tako da se naprosto ovim prvima predaju, za ove o kojima je sad rije rezervirana je sva

Dok se oni prvi tih oblika oslobadjaju lako kao ljuštore kojoj je ve došlo vrijeme da se skine, oni drugi uvijek do ekaju neki "strani brod" koji sve rješava, ovi tre i svoju nutrinu moraju izrezati, esto i najdublje i najkrvavije, kao što se bolesno meso mora izrezivati. Dok oni prvi vrlo brzo nalaze novu rije , oni drugi upravo lako om gotovana njihovom rije ju svoj

problem rješavaju, ovi se tre i dugo mu e na svojim putovima, osamljeni, mra ni, zabavljeni sobom. Dok prosjek, masa za za etnicima novog pokreta polazi odmah, bez mnogih ispitivanja i dugih unutarnjih predradnji, ovi se ne mogu predati u trenu, oni se uop e ne mogu predati. Oni moraju sami pro i sav taj put, sami put do onog cilja kojeg su se predvodnici dovinuli. Samo putem dužim, mu nijim. Izmedju njih i izmedju ovih, ukratko, razlika je kao izmedju rješavanja problema analizom i rješavanja istog problema intuicijom. Oni moraju ostatke jedne epohe u sebi razoriti do kraja i komad po komad, temeljito. Tek ovakovim procesom, dugim i mu nim, oni iz sebe stvaraju novog ovjeka.

Na tu njihovu zna ajku treba najviše upozoriti, jer ona i zna i njihovu vrijednost. Jer kad oni svoj put dovrše, kad se oni izjasne

248

kao pristaše jednog pokreta, oni su prekaljeni potpuno. Radi toga, oni su najbolji priliv pokretu. Oni ga doista oboga uju, jer mu donose svoju dušu — onakovu kakovu taj pokret u drugih svojih lanova tek mora izgraditi — ve gotovu. Na ovakove treba dobro paziti, na ovakove, samotni ke konvertite.

Ovakovi su najsigurniji zalog trajanja i neprestane dinami nosti jednog pokreta. Jer oni ga "nose u svom srcu" jednako kao i za etnici njegovi. On je za njih, jednako kao i za ove, njihova li na svojina, jer su se oni jednako kao i ovi sami takovima izgradili. Oni su uop e isti pokret, samo kasniji od onih prvih. Radi toga oni su najve i zalog njegove autenti nosti. (Govorimo, valjda to i ne treba posebno napominjati, o zbivanju u istoj sredini i u istoj epohi, jer jedino tako im smisla o nekoj istovjetnosti u završetcima procesa govoriti.) Kao što su oni najbolji zalog njegove autenti nosti, jer, rekosmo, samo u dužini puta se sa onim prvima ne podudaraju, jednako su oni i najve i

zalog neprestane dinamike jednog pokreta. Dinamika jednog pokreta, njegova tolerantnost, njegov žar, uvijek je plod pretrpljenog martirija. Prije nego neki pokret dodje do vlasti, izvor te dinamike je dakle osiguran od protivnika. Ali kad jedan pokret dodje na vlast, onda se u taj problem treba ozbiljno zamisliti. Poznata je naime stvar da djeca redovito slabo cijene ste evinu što ih je bez njihove muke zapala. Radi toga se treba ozbiljno zamisliti i u sudbinu pokreta kad iz njega pomalo nestaje njegove generacije iz progona. Možda nam se tek tu u pravom svijetlu ukazuje važnost ovih o kojima sad govorimo, važnost "samotnih konvertita". Ljudi koji ne stupaju u jedan pokret kao djeca u internat pa neka ih onda odgoji, nego koji, svojim putovima i lome i se sami u svojim krizama, u sebi ostvaruju ideal kojeg će kasnije prepoznati u jednom pokretu. Taj ideal oni će onda znati uvati u jednom pokretu. Oni mu znadu

249

cijenu, jer oni su je platili. U svakom konvertiti pokret obnavlja svoje apostolsko vrijeme, konvertiti su pomladjivanje pokreta.

Da bi ovaj naš prikaz bar donekle bio potpun, morali bismo se zabaviti i s trećim, konačnim, elementom terena svakog pokreta pa tako i ustaškog, s narodom, s prosjekom, s onima kojima trebaju vodje da ih doista pokrenu. Ali to je poglavlje tako široko i tako posebno, da upuštanje u njega ovdje, u sklopu ove radnje, ne bi donijelo nekog naročnog ploda, to jest ne bi ništa pridonijelo, ili bi pridonijelo vrlo malo cilju koji je ovdje postavljen, a kojega ćemo na koncu spomenuti.

Koliko je god naime u životu jednog pokreta i narod aktivan, (pa bi tako i o njemu trebalo govoriti kad se govori o izvorima o "stožeru" pokreta) i koliko su god ova dva elementa o kojima smo baš ovdje govorili i izražaj svog vremena (pa tako i oni ulaze u sferu onog što se zove kolektiv, općenitost jedne epohe), ipak u

jednom se ova dva elementa od ovog trećeg bitno razlikuje: što su oni stvaraoči a narod je ipak samo sljedbenik u jednom pokretu. I zato ih možemo odvojeno promatrati.

Da se i ovim drugim problemom — narodom — treba zabaviti, izvan svake je sumnje. Ali mi smo ovdje svoje promatranje navlaš ograničili ili samo na prva dva elementa. Radi posebnog razloga, rekoh vam, i tog razloga eto vam: Treba znati odbaciti sva vanjska mjerila, sva ona pitanja koliko si godina već članom (Ali molim! Ako vam s tim redcima sutra netko dodje koji je do jučer bio sve i sva iji, i, pozivaju i se na njih, od vas zatraži da mu priznate "prava starih ustaša", molim, onda tih redaka ja se odričem i proglašujem ništavnim. Nemojte se dakle truditi vi koji ste — "takodjer protiv nedotupavih mjerila!") sva ona pitanja jesu li već prije bio s nama i t. d.

250

Sva ovakova gledanja označuju duh statičan, a statični duhovi, da jednom pokretu budu od neke koristi, mogu tom pokretu poslužiti da njegovi krojači navlače na njih uniforme tog pokreta, ali nikako kao element koji u jednom pokretu smije imati riječ. Život je gibanje, on je uvijek na dinamiku, i tko hoće da se na jednom mjestu usidri, njega treba ostaviti. Neka se usidruje, treba ga ostaviti. Valovi odlaze i oni se na i na pijesku.

PRI LOZI O VJERI I NARODIMA

94. Ivan Mili i : ŽIDOVI I KATOLICI, rasprava, str. 106-107 (2-3/1941.)

95. Franjo Trbuha: OP E NARODNA DRUŠTVA I POJEDINI NARODI, rasprava, str. 353-358 (9-10/1942.)

94. Ivan Mili i : ŽIDOVI I KATOLICI, str. 106-107 (2-3/1941.)

(U povodu knjige H. de Vries de Heekelingena: Židovi i katolici, izdanje "Istina i život", knjiga 3, Zagreb 1941.)

Izdava ka biblioteka "Istina i život", koju je utemeljio pokojni dr. Avelin epuli , sa svoje tri dosadašnje prijevodne knjige (Komunizam i krš ani, Seksualni problemi i Židovi i katolici) popunila je veliku prazninu u našoj prijevodnoj literaturi. Ona je, po rije ima njezinih izdava a, namijenila "u hrvatskom prijevodu pružati inteligenciji prvorazredna i najnovija djela o suvremenim teoretskim i prakti no-životnim pitanjima, napisana na temelju krš anskih principa i tradicije evropskoga Zapada".

S ova svoja dosadašnja tri izdanja kolekcija "Istina i život" ispunila je potpuno svoju zada u, jer smo zbilja dobili vrijedna i nadasve aktuelna djela.

Posljednja knjiga Židovi i katolici bila je prevedena ve prije dvije godine i pripremljena za tisak. Medjutim nije mogla iza i u bivšoj Jugoslaviji, "jer se u trulosti i duhovnom robstvu Jugoslavije nije smjela objelodaniti rije istine ni o Židovstvu ni o Masoneriji".

Zašto se nije smjela tiskati knjiga?

Odgovoriti na to pitanje, zna i zahvatiti duboko u problem židovstva, zna i dati rješenje na beskrajna pitanja prouzrokovana židovskom rasom, koja mu i ljude današnjice. U Jugoslaviji nisu formalno vladali Židovi (nego su, što više, u posljednje vrijeme bili i zakonom prikra ivani!), knjiga takodjer nije bila u sukobu sa zakonom, nije radila protiv "kralja i otadžbine". Pa ipak knjiga nije mogla iza i! Ne radi se tu samo o židovskom bojkotu, o

njihovim vezama s ljudima vlasti, zbog kojih je knjiga bila zabranjena. Kad bismo istraživali uzroke, zbog kojih knjiga nije mogla izaći, došli bismo do istih rezultata, do kojih je došao i Heekelingen u svojoj knjizi *Židovi i katolici*. Nije riječ o nekoj židovskoj visokoj ličnosti, koja je zabranila izlaženje knjige, nego o itavom višestoljetnom sistemu gospodovanja židovske rase, koji se tek u današnje vrijeme počeo radikalno rješavati.

Židovski se problem uopće krivo postavljao, jer su ljudi u židovstvu vidjeli prvenstveno i gotovo isključivo ekonomski problem i finacijalno zarobljivanje pojedinih naroda sa strane međunarodnog židovstva. Ne može se zanijekati, da je problem židovstva jedan važan ekonomski problem. Međutim, nije isključivo ekonomski, kako se to inače površno posmatra. Mnogo je važniji kulturni, etički i moralni problem židovstva. Da su Židovi u ogromnoj većini najbogatiji stalež u svakoj državi, da su najnedruštvojniji i najsebičniji, to je potpuno tačno! Međutim zaboravlja se kod toga, da je materijalna gramzljivost, nesavjesno obogaćivanje i špekulacija tek rezultat kulturne, etičke, napose moralne pokvarenosti i degeneracije židovske rase. Problem židovstva, prvenstveno je, dakle, etički, moralni i kulturni problem današnjice. Kolikogod su Židovi ekonomski tla ili pojedine narode, toliko se još više, premda manje vidljivo i pritajeno, osjeća negativan utjecaj u moralu i etici, umjetnosti, privatnom i javnom životu, religiji i filozofiji. Antisemitizam, dakle, nije samo rezultat borbe protiv židovskog ekonomskog izrabljivanja, nego borba protiv degenerirane židovske rase, protiv itavog sistema židovskog rušenja vrednota.

Knjiga najvećeg nizozemskog stručnjaka za židovsko pitanje H. de Vries Heekelingena Židovi i katolici upravo je zbog toga vrijedan prilog razumijevanju židovskog pitanja, što je problem židovstva pisac postavio prvenstveno kao moralni i etički problem današnjice.

257

Nizozemski filozof je analizirao židovsku rasu po njezinim negativnim oznakama. Iz tih negativnosti proizlazi također i ekonomski problem židovstava. Poglavlja o rasizmu, oholosti, mržnji, okrutnosti, nemoralu, potvorenosti, izopačenosti, bogatstvu, moći i Talmudu opsežno nam i dokumentirano rašlanjuju Židova kao ovjeka, od prvih po etaka židovske rase, do sadašnjih dana. Prostor nam ne dopušta, da se opširnije zabavimo rašlanjivanjem svakog poglavlja, jer bi taj rad iziskivao itave studije o židovskoj rasi. Naglasiti samo treba, da je lik Židova prvenstveno lik ovjeka bez vrednota. Židov ne poznaje svetinje. On napada porodicu i kućno ognjište, nacionalni osjećaji i vlast, moral i zadanu riječ, poštenje i prezir tvornih dobara. Zbog toga je on materijalista, mason i komunista (iako je njegovo materijalno stanje i naziranje potpuno oprečno komunista kom ideološkom shvaćanju!). On zazire od tuđeg uspjeha, jer je sam ohol, ne podnosi sreću bližnjega, jer mu je mržnja iskonski usadjena u srcu, mrskomu je jednost i nevinost, jer je sam nemoralan i pokvaren. On je komunista, ne iz uvjerenja i idealizma, nego zbog nade, da će komunizmom uništiti duhovne vrednote evropskog ovjeka. On je mason, jer mu masonerija pomaže kod dehumanizacije ljudske ličnosti. Oni se uvlače i u katoličke redove, kad su slabi i nepriznati, i kad im je to potrebno, da se zaštitom crkve pridignu i zauzmu vodeći položaj u svijetu.

Problem židovske rase i njezinog djelovanja u evropskoj uljudbi mnogo je teži i delikatniji, nego što to neupućeni misle.

Gospodarskim uništenjem ili pokrštenjem ne bi bilo riješeno židovsko pitanje, jer Židov ostaje rasni Židov, pa bio on ne znam koje vjere, priznavao on ne znam koju ideologiju i bio on ne znam kako gospodarski uništen! Upravo zbog tih prvenstveno moralnih, etičkih i kulturnih, a tek onda ekonomskih problema, židovsko se pitanje treba riješiti temeljito i radikalno. Svako polovično i nesavjesno rješenje zna i loše i pogreške povijesti.

258

H. de Vries de Heekelingen nam je u svojoj studiji Židovi i katolici dokumentirano i stvarno prikazao odnos katolika prema Židovima. On nam je s mnogo stručnog znanja prikazao povijesni razvoj židovstva i glavne oznake židovske rase. Svoje je navode podkrijepio brojnim citatima. Šteta samo, što se pisac nije dotakao odnosa židovstva prema slobodnom židovstvu. To pitanje trebalo je svakako prikazati, jer je masonerija — taj plod međunarodnog židovstva — dugo vremena vršila negativan utjecaj na evropski kulturni i društveni život.

Pisac je, naprotiv, u svojoj knjizi opisao mnoge mrane crte židovskog karaktera, koje su običnim ljudima potpuno strane. Upravo se po tim znakovima najjasnije razabire negativni karakter Židova.

Da završimo duhovitom predobrom samoga autora:

"Ako Židovi ne bi smjeli jesti nego samo ono, što su Židovi posijali i poželi, židovski bi se problem vrlo brzo riješio — izumiranjem Židova. Ako se Židovi ne bi smjeli oblačiti, nego samo u ono, što su Židovi satkali, mi bismo gledali na ulicama izvanredne pojave. Ako Židovi ne bi smjeli stanovati, nego u kućama, koje su sami izgradili, eto vam legija beskućnika."

95. Franjo Trbuha: OP E NARODNA DRUŠTVA I POJEDINI NARODI , str. 353-358 (9-10/1942.)

(Nekoliko redaka koji nisu napisani da se u njima uživa, nego da se nad njima razmišlja)

Svi srno mi uz gradjane svoje zemlje i gradjani svijeta. Upotrebljavam ovdje rije zemlja, da bi se shvatilo da tu gledam ovjeka materijalno, kao biljku, gdje njezino mjesno odredjenje ulazi u njezino bitno odredjenje, gdje se tlo, na kojem je rasla, nalazi u njoj kao njezin konstitutivni dio, kao konstitutivni elemenat njezina bi a. Svi smo mi jedna vrsta, ali svaki od nas pripada posebnoj, svojoj rasi, svi razumijemo jednu misao, ali svaki od nas je druga ije, na svoj na in, izri e; mi se razlikujemo po naravi, mi sa razlikujemo po temperamentima. Svi smo mi jedno, ali opet svaki je od nas nešto posebno. Na toj to ki treba promotriti problem op e ovje anskih, svenarodnih udruženja.

Tih udruženja imade, odnosno bilo ih je, prerazli itih vrsta. Ali jedno im je zajedni ko, da se sva ona mogu staviti pod ime vjera. I ona udruženja koja su se nazivala protuvjerska, bila su vjerske sekte za uništavanje neke druge vjere. Naš se problem dakle sužuje i promatrati nam je problem kako se medjunarodne, op e ovje anske vjere, odnosno vjere koje ne poznaju pojma "narod" odnose prema narodima. Treba li njih, sa narodnog stanovišta, apsolutno progoniti, postoji li tu mogu nost sklada, ili možda prijeti samo jedna opasnost na koju treba upozoriti, da bi se od nje o uvalo, ali pred upozorenjem na koju opasnost mrštiti se zna i da stvarno imamo neke skrovite misli koje ne damo da budu "pro itane". Govorimo, otvoreno, o problemu naroda i univerzalnih vjera. Po injemo onim što svi propovjednici takovih vjera pred možebitnim napadajem navode kao svoju obranu. "Narod" je injenica prirodnog reda, a vjera,

kao ideja, injenica, pojam metafizi ki. Ta se dva pojma dakle nalaze

260

u posve razli nim sferama, i medju njima prema tome, ni do kakova sukoba ne može do i, jer medju njima uop e do dodira ne može do i. Svi mi možemo jednu misao ispovijedati, a da se u tom ne sukobljuju naši temperamenti. Misao ispovijedamo kao inteligibilna bi a, a temperamente izživljujemo kao bi a fizi ka, kao inteligibilna bi a mi smo identi ni, a kao fizi ka slobodno se razlikujemo; možemo dakle, u posljednoj konzekvenci, svi mi biti pripadnici jedne vjerske zajednice i "razli itih naroda". Eto, tako bi ta obrana izgledala, i tako bi ta obrana stajala, kad ne bi u njoj bilo pomalo — sofizama.

Treba naime, prvo, znati jedno: misao jest pojam metafizi ki, ali misao kao ispovijed jednog fizi kog bi a prelazi u sferu fizi kih injenica. Samo onaj, tko nije nikada bio sljedbenik ni jedne vjere, tvrdit e da u vjeru svaki njezin pristaša ne unosi svog temperamenta. Što zna i uop e vjera? To zna i usvajanje jedne misli itavim svojim bi em, uz uvjerenje da je jedino ta misao ispravna, da jedina ona spašava. Misao koju prihva amo kao svoju vjeru potresa itavo naše bi e, sav naš unutarnji potencijal, sa itavim tim svojim nutarnjim potencijalom, mi je usvajamo i, dabome, njime obojavamo. Svaka rije napisana druk ija je od iste rije i izgovorene, jedna rije od dvojice izgovorena postaje dvije rije i, i jedna misao od dvojice usvojena postaje dvije misli. Ne dvije posve razli ne misli, kao što i isti glas izveden na dva glazbala ne postaje dva razli na glasa, ali nisu to ni isti glasovi.

Još to ne zna i cijepanje jedinstva vjere, još to ne zna i nijekanje mogu nosti jedne op e vjere. To e ovako shvatiti samo onaj koji svaki po etak nijansiranja ve smatra svršetkom, prelomom, ali tko ima tako malo elasti nosti mozga, taj neka se moli Bogu, a ne emo ga mi u iti. Ali kao što ne tvrdimo ovo posljednje,

jednako tako niti ne povla imo one prve, da u svaku usvojenu misao mi pomalo unosimo svoj temperamenat kojim smo je usvojili. To je

261

nezatajiva injenica našeg duševnog života, koju međjutim ne taje baš oni u ijem interesu bi netko mogao misliti, da bi tu misao svakako trebao napasti — poglavari pojedinih religija, koji strogo bdiju "nad životom crkve", sa itavim zdanjima, dogmatike. I Bog, kad je osnivao jednu religiju, koji je svakako najbolje poznao psihologiju ovjeka, dao je svom nasljedniku vlast, a time obvezu, da bdije nad svojim stadom i esto opet ponovi staru misao, da je ne bi novi ovjek posve preokrenuo.

Pustimo međjutim to pitanje koliko se ono religija ti e i gledajmo ga koliko se ono ti e nas. Ako mi jednu misao, usvajaju i je, prekaljujemo svojim temperamentom, ona u isto vrijeme prekaljuje i nas. Unose i u nju svoj zanos, svoju strast, mi time i svoj život usmjerujemo, ta misao postaje pomalo to ka oko koje se kao oko svog žarišta po inje usredoto avati naš život; vjersko usvajanje jedne misli zna i vrlo zamršenu preorijentaciju onoga koji je usvaja.

Ne smijemo pustiti s vida itav kompleks tog zbivanja. U isto vrijeme dok jedan vjernik nalazi drugu svoju nebesku domovinu nego što ju je do sad imao, on stvara i novu svoju zemaljsku zajednicu. Tu sad nastaje opasnost preloma. Vodstvo gotovo svake religije naime bdije strogo nad tim da ne nastane prelom u vjeri, ali ho e li ono jednako tako bdjeti i da ne nastane prelom u osje ajima? Mi smo naime ve lanovi jedne svoje narodne zajednice, i ne e li nam, nalaze i ovu novu, postati suvišnom ona stara? I opet, ne mora, kao što ne mora do i ni do preloma u vjeri. Ali može. Radi se samo o tome, bdije li tko nad time ili ne bdije. Radi se o još težem problemu: da se možda jedan vjernik sam toga uva, ali da vodstvo njegove vjerske

zajednice upravo za tim ide. Treba poznavati mentalitet revnitelja. On je ekskluzivan. On gubi smisao za stvari izvan onih kojima je on obuzet. A onda, tu se javlja najljudskija težnja za

262

autonomijom. Mi se ho emo osigurati. I onda — u što ina e nemamo prava zadirati. Bolje više jamstva nego manje. Granice uvijek uvijek ho e imati iste. Volimo prazni prostor, mnogo radije nego da preko stanuje netko. Tako je sa ljudima, ali tako je i sa osje ajima. Ako nam oni smetaju, treba ih ukloniti. Volimo da su granice prazne. Mi se ne zanimamo za tuđi teritorij, ali isprazniti ga od njegovih stanovnika, to je ve druga stvar. Nas ne zanima sama "domovina", ali ukloniti iz naših sljedbenika taj osje aj, o tom se razgovara ve malo druk ije.

Tako po inje kod glave, a to se onda nastavlja prema dolje. Sav naš interes prelazi pomalo na drugu stranu, malo po malo mi prelazimo potpunoma na drugu stranu. Glavno nam postaje ova naša druga zajednica, ona prva postaje nam sporedna. Mi smo uz ovu prvu, samo u koliko u njoj nazrijevamo ovu, drugu. Kad bi recimo došlo do sukoba medju njima, na koju bismo stranu? Za mnoge prepuštam odgovor njima samima. Ali neka si svakako odgovore tiho, bit e bolje tako. Rekao sam odmah: sukob. Sukob medjutim može nastati tako da ga jedna strana izazove, bez ikakove krivnje, naprosto iz mržnje prema drugoj strani. U tom bismo se slu aju svakako opredijelili za onu, nevinu stranu, bez obzira što je to u isto vrijeme i naša vjerska zajednica. Ali ne mislim takav slu aj. Ima slu ajeva složenijih. Nekojoj crkvi na pr. treba materijalna potpora. Državi bi svakako bilo u interesu da joj te potpore ne da. Ili, crkva nije dovoljno jaka da svojim sredstvima odvrati od sebe neke udarce ili opasnosti, država bi to svojom silom mogla, i sad crkva traži, neka joj država tu pomogne. Makar iz toga po državu nastale stanovite teško e u njezinoj posve politici koj sferi. Šta

emo mi sada, kao vjernici? Tražiti od države da to svakako u ini. Da to u ini i uz to što to za nju, politički, ne može biti oportuno. Mi dakle tražimo od države da radi interesa naše crkve žrtvuje svoj interes.

263

Ali država bi također trebala, recimo, pomoći naše crkve. Tamo gdje bi to možda značilo staviti na kocku šta god od svoga interesa. (Ili mi možda samo mislimo da bi to značilo staviti na kocku šta god od svog interesa, a u stvari ne bi. To međutim nije važno, jer ovako ispituje mišljenje i njegove reakcije, a ne stvarnu opravdanost tih mišljenja.) Hoćemo li sad tražiti od svoje crkve da se i ona vlada jednako, kao što smo i tražili da se vlada prema njoj država? Narod recimo hoće svoju državu. Hoćemo li tražiti, hoće li sama stanovita crkva, koja bi tom narodu u toj stvari recimo mogla pomoći, smatrati se obvezanom da, po zakonu pravde koju propovijeda, stupi također u borbu za taj narod, ili će ga pustiti neka se bori sam kako zna i može, a mi ćemo tek onda doći kad on svoju borbu bude završio, onda ćemo doći i sa svojim zahtjevima i privilegijama. Priznajemo li mi tu njegovu državu samo u koliko mi nju trebamo, a u koliko bi ona trebala nas, gradimo se kao da uopće ne znamo za nju? Pitamo li u tom slučaju, hoćemo li se kome zamjeriti ili nećemo, ili nam je jedino glavno na kojoj je strani pravda. Ili smo možda već dotjerali dotle da to čak niti ne smatramo više pitanjem neke pravde hoće li se jednom narodu omogućiti minimum života ili nećemo? Ne zanima nas uostalom radi li tako predstavništvo jedne crkve ili ne radi, nego ima li sljedbenika neke vjere, članova dotičnog naroda, koji bi takav rad svoje crkve odobravali.

Koji bi rekli: "Pa razumljivo je, to je tradicionalna mudrost naše crkve, da se u nejasne političke sukobe ne miješa, da se ne prenagljuje tamo gdje se još konačni ishod ne vidi, da —" (mi

emo nastaviti) da ne zaigra na nesigurnu kartu. Jednom rije ju: ima li vjernika koji od svoje države traže da u interesu crkve koje su oni sljedbenici ne pita za oportunist, ali koji tu oportunist nalaze opravdanom kad se, u obratnom slučaju, o njihovoj crkvi radi. Na to pitanje treba odgovoriti: Ima!

264

Najprije neka nam dopuste da se u tom pogledu dotaknemo malo njihove savjesti, koju oni, uza sve to, nalaze tako istom, a onda ćemo odgovoriti, mora li to tako biti.

"Ne treba se miješati u politiku dok njezini odnosi nisu posve rašišeni. Kakove će biti države, hoće li jedna državna tvorevina i dalje opstojati ili će biti uništena, hoće li se jedna nova država održati ili će morati opet propasti, sve su to stvari posve političke, a crkva se u to ne može miješati." — Ali jedna politička tvorevina može biti na nepravdi izgrađena, jedan narod se može za najosnovniju svoju pravdu boriti, a ne ulazi li pravda u krug bavljenja neke crkve? Jednom je bio jedan poredak na nepravdi zasnovan — ropstvo, poredak tako ukorijenjen, da nije bilo ni malo oportuno protiv njega se dići, pa je ipak jedna crkva našla hrabrosti i čak se smatrala obvezanom protiv tog poretka se dići. Danas su oblici drugi, ali suština može biti ista, — ne postoji li i obveza ista? Najveća je zabluda (ako nije hotimično obmanjivanje, da bi se umirila savjest) smatrati danas pitanje država posve političkim pitanjem, pitanjem tako površinskim, formalnim, da ono ne zadire u najdublja područja, u krv i meso koje može jedino ili pravdom biti zaštićeno ili nepravdom mrcvareno. Danas više nema političkih i društvenih pitanja, kod kojih (ovih posljednjih) može biti svejedno koje države postoje, jer duh je u svima vladao isti, a drugih nekih zahtjeva nije ni bilo. Danas to može biti jedino u pitanju hoće li pripadati jednoj općini ili drugoj, hoće li se moja općina zvati ovako ili onako, ali kod pitanja države danas više nije tako. Država je danas upila

itava ovjeka, pojam države danas se je produbio, danas je država sve i ovjek je danas u državi sav. Danas je država dostigla onu dubinu koju je nekad imala jedino obitelj, danas je država i cilj naših težnja i jedino oli enje cjelovitog našeg života.

265

Ostavlja nam i dalje država stanovitu našu slobodu, ali je danas država zahvatila tako duboko u sve naše odnose i svijest "domovine" dobila tako odredjeni oblik, da danas više nije svejedno kojoj i kakovoj državi mi pripadamo. Danas jedan narod ili ima svoju državu ih je izgubljen, ili ima svoju državu ili je nepotpun, ili ima svoju državu ili je i bez ikakvih jamstava za svoja prava i bez ikakova uporišta za svoj život. Danas je pojam države postao ono, što je nekad bio pojam bratstva, proširene obitelji, gdje onaj, koji nije ni jednom bratstvu pripadao nije imao niti nikakvih prava. Danas država nije više političko pitanje, država je danas ljudsko pitanje, krvavo ljudsko pitanje, u kojem ne može biti nikakove "razumljive" nego samo kukavičke apstinencije. Razvojem sveukupnog života, vanjskog "u svijetu" i nas samih, država je danas ovjekov *connaturale*. Hoemo li govoriti jezikom religije, država je danas ne bilo kakav opći pravni pojam nego pojam *iuris divini*, a problematika tog prava možda bi još uvijek trebala zanimati predstavnike bilo koje religije.

I što je božansko, kad ljudi primu u svoje ruke, može postati fatalno. Vraćamo se sad na pitanje malo prije postavljeno: a mora li tako postati. Vidjeli smo gore, barem ukratko, koji su razlozi tome. Ne nikakova briga oko "nebeskih dobara", nego briga da tu zajednicu koja je, usput, i zemaljska postala zemaljskim bedemima i utvrdimo. Od društva za zidanje kuća razvilo se društvo za obnovu svijeta nekom novom ideologijom,

jednako tako, samo što je tu tragedija ve a, od društva za obnovu svijeta novom ideologijom lako se razvije društvo za zidanje ku a. Sve zajednice nose imanentnu opasnost da postanu institucije, da predju iz sfere duhovne u sferu materijalnu, a kad su postale institucije, na kraju krajeva politička tijela, onda je jasno da se i moraju baviti politikom, da ne smiju igrati nesigurnim kartama (njihovo nebavljenje politikom u našem slučaju vidjeli smo naime da je zapravo oprez, da se ne zaigra na nesigurnu kartu), da se ne mogu

266

izložiti za neku ideju "dok ishod nije jasan" itd. itd. Ne traži to religija, nego se to događa izdajom religije. Pitanje dakle dobiva oblik: mora li svaka univerzalna religija ili ne mora biti izdana. Prije svakog dokazivanja, treba ustanoviti slijedeće: Oni koji su je ovako izdali, tvrde i ne da svaka takova religija mora biti izdana, nego da to nije izdaja, dok oni koji su tom izdajom pogodjeni, ovdje konkretno država, imaju pravo povući i konzekvence. Uvijekoga pogadja esto sudbina da bi ga proistila kad on to sam nije kadar sa sobom uiniti, jednako može, konkretno govoreći, biti i sa stanovitim vjerskim zajednicama. One same paze da se njihova nauka ne iskvare, ako ne paze same i da svoje unutarnje raspoloženje ne iskvare, vanjski ih udarci mogu proistiti. Ne može se to dogoditi u vjerskim zajednicama gdje postoji i ta unutarnja kontrola. Ali gdje ne postoji, klika se mora do kraja razviti. Težnja za privatnim vlasništvom mora se razviti u lakomost, ako nije pod kontrolom, — kako je sa svim našim porivima. Ali je neuspjelo ispričavanje ako, ne poduzevši ništa da se to ne dogodi, tvrdimo, da se to mora dogoditi. Svi naši porivi vode u ekstrem, ako ih ne obuzdavamo, ali ako ih obuzdavamo, ostaju u zdravim granicama. Crkve se laiciziraju, ako se ne bdije nad njima. Koje nad sobom bdiju, to im se ne događa. Koje to ne bdije, postaju opasne za svaki narod.

Stari proroci su opominjali narod da se mu Bog poslati bezbožnike da ga oni na pravi put vrata. Ulogu tih "bezbožnika" mogu razni nosioci preuzeti, pa i države. Vršiti se božje poslanje. Samo onda nije kriv onaj koji je tu ulogu preuzeo, nego oni protiv kojih je ona morala biti preuzeta. Nema naime nikoga čija drzovitost bi morala do vijeka biti podnošena, i to još — podnošena od onoga koga taj isti treba.

267

PRI LOZI O ZNANOSTI

96. Danijel Uvanovi : RU ER BOŠKOVI , rasprava, str. 178-186
(5/1942.)

96. Danijel Uvanovi : RU ER BOŠKOVI , str. 178-186 (5/1942.)

U povodu 155. godišnjice njegove smrti (13. II. 1787.)

im više budu napredovale znanosti,
tim e se više cijeniti zasluge našega
Boškovi a.
Franjo Ra ki

U vremenu uzbudljivih zbivanja po itavom svijetu i kod nas obljetnica smrti najve ega hrvatskog u enjaka svih vremena prošla je popra ena tek kratkim novinskim osvrtima. A mi bi ga svakom zgodom morali što više isticati i posve ivati mu pažnju, koju zasluuuje veliko ime Rugjera Boškovi a, ime koje ostaje u pro elju galaksije naših ljudi, koji su radili oko egzaktnih znanosti i oko spoznaje o prirodi. Mi emo se ovoga puta i na ovome mjestu odužiti njegovoj uspomeni posve uju i ove redke kratkom prikazu njegova djela i ocjeni njegovih radova, kako su oni gledani suvremenim razvitkom prirodnih znanosti. Zadržavaju i se na nekim postajama njegova života mo i emo naslutiti li nost, znanstveni glas i ugled u svijetu kojemu se ni prije ni poslije nije približio ni jedan Hrvat u kolu svjetske znanosti.

Rugjer J. Boškovi , od oca starinom Hrvata od Orahova kod Popova Polja i od majke Pavice k eri dubrova kog trgovca Bara Bettere, iji su predci pred sto godina došli iz Bergama u Dubrovnik i tu se sasvim pohrvatili, rodio se je 18. svibnja 1711. u 3 i pol sata u jutro, iz obitelji s devetero djece, šest sinova i tri k eri. Rugjer je u svojoj 15. godini stupio u Družbu Isusovu i poslan je 1725. u Rim, da se u tamošnjem kolegiju spremi za svoje zvanje. Godine 1744., dakle u 33. godini života, zaredjen je za sve enika. Još

za trajanja bogoslovskih nauka bila mu je povjerena u iteljska stolica matematike u "Rimskom kolegiju", a od godine 1736. ne prolazi ni jedna godina, a da ne izadje koja njegova rasprava: matematika, astronomska ili filozofska. Njegova prva matematika rasprava odnosi se na konstruktivno odredjivanje sfernih trokuta iz zadanih esti; po njoj je grafi ka metoda u tom podru ju opet došla do ugleda. Znamenita mu je rasprava o diferencijalnim formulama trigonometrije u kojoj je izmedju premnogih relacija, koje u tom pogledu mogu postojati, odabrao etiri glavne jednadžbe, iz kojih sve ostale lako proizlaze. Njegovoj teoriji konusnih presjeka, kako je zacrtana u radu "Laki dokaz glavnoga svojstva konusnih presjeka" i kako je razradjena u tre em svesku njegovih "Elementa matematike", priznaje se velika vrijednost. Po radu o tijelu maksimalne atrakcije pripada mu prvenstvo za rješenje problema, da se od dane množine tvari na ini rotaciono tijelo, koje bi djeluju i po ma kakovu zakonu najja e privla ilo neku to ku na osi toga tijela. Možemo još spomenuti njegove radove o sun anim pjegama, o sjevemoj zori, o jednoj novoj primjeni teleskopa, o godišnjoj aberaciji zvijezda, o teoriji objektivnog mikrometra, o kometima, o živim silama, o svjetlosti, o zakonu kontinuiteta, o zakonu sila u prirodi, o djeljivosti tvari i t. d. Na taj na in je naš Boškovi brzo stekao glas izvrsnog matemati ara, astronoma i filozofa prirode, koga su u mnogim prilikama pitali za savjet i povjeravali mu razne stru ne zadatke. Kad su se na svodu kupole crkve sv. Petra u Vatikanu bile pojavile pukotine, uz druga dva matemati ara, pitan je i Boškovi za mišljenje, što je uzrok tome i kako bi se uklonio. Od njega je traženo i on je dao mišljenje i o isušenju pontijskih

mo vara. Portugalski dvor ga je pozvao, da podje u Braziliju izmjeriti jedan stupanj meridijana, ali je Bošković nagovoren od Pape ostao kod kuće i dobio isto takav posao u Papinskoj Državi. Kad je naime trebalo izmjeriti dva stupnja

273

meridijana između Rima i Rimini-a te ispraviti kartu crkvene države, papa Benedikt XIV. povjerio je tu zadaću Boškoviću i Maireuu. Pri tom geodetskom radu Boškovićev postupak u bitnim točkama se razlikuje od onoga koji je do tada bio uobičajen kod mjerenja baze. U vezi s tom astro-geodetskom operacijom je i njegov pokušaj računa za izravnavanje pogrešaka. Govoreći pak o osnivaču računa kaže Wolf, da se danas kao takovi općenito priznaju Legendre i Gauss pa treba požaliti, što se uz njih kao preteku ne spominje i Bošković... Vrlo duhovitim geometrijsko-mehaničkim razmatranjem određuje Bošković srednju vrijednost sploštenosti Zemlje po svim do tada izmjerenim meridijanskim stupnjevima. Za tu metodu rekao je pak slavni Laplace, da je ingeniozna. Njemu se pridaje zasluga, što je prvi naslutio, da bi ukloni njihala od vertikale, radi pritezanja gora, mogli imati sistematski karakter.

Boškovićev ugled bio je tolik, da su ga uzimali i za diplomatske misije. Kad su između republike Luke i Toskane nastale razmirice radi granica i nekih voda republika Luka zatražila je u Pape, da Bošković smije poći kao njezin zastupnik u Beč, gdje je taj spor imao biti riješen pred carem Franjom I. Tako za vrijeme od travnja 1757. Pa do ožujka naredne godine boravi u Beču, gdje je s uspjehom riješio spor. Republika Luka dala mu je i nagradu od tisuć u cekina i diplomu po astnoga plemstva, nu on ju je odbio radi zavjeta, koji je položio stupaju i u red Družbe Isusove. Premda je Bošković u Beču bio zauzet raznim poslovima dospio je i na veoma ozbiljni znanstveni rad: tu je što više sazrelo njegovo najslavnije djelo "Theoria philosophiae naturalis redacta ad

unicam legem virium in natura existentium", koja je objavljena prvi put u Be u 1758. godine. To je djelo bilo glavno djelo o filozofiji prirode »das naturphilosophische Hauptwerk« veli E. Cassirer, u ono vrijeme, kad je najživljim poticajan za filozofsko-kritička

274

istraživanja bila opreka između mišljenja Leibnitzova i Newtonova. U njem je on prvi izvršio prelaz od materijalističke, korpuskularne teorije na pravu atomistiku. Bošković u su prvi elementi materije naprosto neprotežne i nedjeljive točke, koje su u neizmjernom vakuumu tako rastepene, da svake dvije imaju neku udaljenost, koja može neodređeno porasti i smanjiti se, ali ne može nestati, a da se točke ne sliju, — ali nemoguće je njihov dodir "eorum enim contiguitatem nullam admitto possibilem". Postojanje ovakvih neprotežnih točaka je samo geometrijska fikcija za mjesto, gdje svršava ili počinje djelovanje sile. Zakon Boškovićeve sile je takav, da je polje sile u najmanjim razmacima repulzivno, t. j. djeluje odbojno i to sve jače do ogromnih veličina što se udaljenosti smanjuju i tako, da ni najveće brzine gibanja ne mogu tu silu svladati i prodrijeti kroz polje, a povećanjem međusobne udaljenosti smanjuje se odbojnost i prelazi konačno u ništavicu, postaje privlačivost, pa opet prelazi i ništavicu prelazi u odbojnost i tako nekoliko puta do neke udaljenosti od koje dalje ostaje stalno atraktivna, t. j. privlačna sila. Sve to dakako u atomski malenim razmjerima. To je eto slika Boškovićeve polja sile. S današnjom pojmom polja sile možemo sebi taj Boškovićev element zamisliti kao prostor, gdje u središtu djeluje vrlo velika odbojna sila oko koje je nekoliko slojeva naizmjenice privlačnih i odbojnih, dok konačno ne ostaje zadnji privlačni sloj, koji odgovara Newtonovoj općoj sili teže (gravitacije). Do ovoga zakona sile u prirodi, na kom osniva svoju atomistiku, dovelo je Bošković na ideju kontinuiteta. Radi takovog shvaćanja atoma držao je Nietzsche Boškovića "für einen der grossen

Wendepunkte" poput Kopernika. Da je materijalisti ka atomistika opovrgnuta ima se, veli Nietzsche, zahvaliti u prvom redu "jenem Dalmatiner Boscovich, der, mitsammt dem Polen Kopernicus, bisher der grösste und siegreichste Gegner des Augenscheins war. Während nämlich Kopernicus uns überredet hat zu glauben, wider alle Sinne, dass

275

die Erde nicht fest steht, lehrte Boscovich dem Glauben an das Letzte, was von der Erde 'feststand', abschören, dem Glauben an der 'Stoff', an die 'Materie', an das Erdenrest- und Klümpchen-Atom: es war der grösste Triumph über die Sinne, der bisher auf Erden errungen worden ist".

I najve i dio Boškovi eva rada o mehanici nalazi se u njegovoj "Teoriji filozofije prirode". Newtonova fizika bila je divna zgrada, kad joj je Boškovi s toliko strogosti i jasno e izložio osnove, kaže jednom P. Duhem.

U "Teoriju filozofije prirode" prenio je Boškovi i svoj osobiti nauk o prostoru i vremenu napisan uz latinske stihove Benedikta Staya. Tu su važni Boškovi evi lanci o apsolutnom i relativnom gibanju i sili inercije. Atomisti Boškovi u ve tada nije na primjer moglo izma i, da s gledišta njegove nauke prenošenje mjerila mora utjecati na razmake medju atomima i da radi toga nikako ne možemo spoznati apsolutnoga razmaka. Svijet drži, veli Boškovi , da se mjerila pri tom ne mijenjaju, "nu u enjaci bi morali pripoznati mijenjanje" (Theoria, Suppl. II, 22). Dok po Boškovi u "gotovo svi drugi u enjaci (philosophi ceteri fere omnes) drže, da pri mjerenju prostora nema poteško a, kakve zadaje mjerenje vremena, on drži, da je u tom pogledu prostor vremenu sasvim analogan. Zna ajno je, da kod njega nalazimo i pojam odredjivanja množine tvari izbrajanjem najmanjih estica. Njemu je množina tvari nekoga tijela upravo broj atoma u tom tijelu, zapravo — prema njegovom nazivlju — broj "to aka", »ipse

numerus punctorum pertinentium ad ille corpus" (Theoria, 378). Pri tome se izrijeком uzima, da treba sve atome uzimati kao jednake. Boškovi kaže "masa", a ne množina tvari ne nalaze i povoda da te pojmove razlikuje, a o ito je mislio na množinu tvari. Zna ajno je, da isto tako kaže i Laplace (Exposition du Systeme du Monde): "Na masse d'un corps est la somme de ses points materiels", gdje je izraz

276

"somme" ili "zbroj" svakako bljedji i manje precizan nego Boškovi ev "numerus". I Hertz u svojoj Mehanici i to u onom dijelu, koji je na elno aprioran, kaže: "Broj masenih estica (Massenteilchen)... zove se masa...", ali ne uzima apsolutnog broja tih estica, nego broj "isporedjen s brojem masenih estica, koje se nalaze u odredjenom prostoru u odredjeno doba". Potonji broj koji Hertz "odabire" je beskrajno velik, a osim toga mu je i tvarna to ka sastavljena iz "kojega god broja masenih estica", tako da se kod Hertza radi o pukoj teoretskoj pomo noj konstrukciji, koja s pravom atomistikom, kakova je Boškovi eva, nema nikakove veze. Po Eddingtonu je "brojenje apsolutan postupak" te je i broj atoma za razne motrioce uvijek isti.

O Boškovi evoj teoriji filozofije postoji davna tradicija. Još za svoga života dobio je pristašu u znamenitom prirodoslovcu i filozofu Priesttheyu i Robinsonu, profesoru teoretske fizike na sveu ilištu u Ediburghu, koji je opširno nau avao Boškovi evu teoriju. Boškovi je, kako kaže Dugald Steward, jedini pisac s onu stranu Alpa, ije su metafizi ke spekulacije u ono doba doprle do Škotske. Posebno je bio znatan njegov utjecaj po radovima Lorda Kelvina o molekularnoj dinamici.

im je Boškovi eva Teorija izašla u Be u 1758. godine, odmah je postala poznata u Njema koj pa se je javio niz komentatora na pr. A. Rota u Rimu (1763.), N. Burkhaeuser u Würzburgu (1770.), J. N. Alber u Be u (1782.), E. Gil (1791.), O. Zeplichal u

Breslavi (1769.), A. Radies u Budimu (1765.) i dr. Godine pak 1773. odredio je biskup Galjuf, da se na kr. akademiji u Zagrebu ima predavati fizika po knjizi Biwalda, dok su za logiku i metafiziku pa matematiku bile odredjene knjige Horvatha i Maka, a to su sve pisci, koji su se mnogo bavili Boškovi evim sustavom. Po svom povratku iz Be a Boškovi je još samo godinu dana ostao u Rimu te kre e koncem lipnja 1759. najprije u Pariz, gdje mu je sredina

277

radi bure protiv isusovaca (Jansenisti i enciklopedisti) bila previše olujna pa ve u svibnju 1760. ide u London. Ve iz lipnja 1760. osam lanova kraljevskog društva znanosti (Royal Society) potpisalo je prijedlog da Boškovi bude izabran za lana tog u enog društva. On je svojim znanjem u astronomiji i u drugim područjima prirodnih znanosti dobro osposobljen, veli se u prijedlogu, da bude koristan lan. Izabran je 15. sije nja 1761. Iste godine šalje ga Royal Society u Carigrad, da motri prolaz Venere ispred Sunca, koji je o ekivan za 6. lipnja 1761. Najprije su ga htjeli poslati u Kaliforniju, a kad je oklijevao po i tamo radi progona isusovaca u Americi, poslaše ga u Carigrad. Nu zakasnio je u Carigrad na motrenje, a i u Carigradu, kad je tamo stigao, razbolio se je od teške groznice, koja ga je privezala kroz osam mjeseci.

Dana 24. svibnja 1762. kre e iz Carigrada i to Bugarskom i Moldavijom u Poljsku. Zadržavši se pak duže vremena u Varšavi krene Boškovi preko Šleske i Austrije u Italiju, kamo se je vratio nakon izbivanja od etiri i pol godine. U Bresciji je morao duže ležati radi otekline na kuku pa je u to vrijeme dao pretiskati u Bassanu svoju "Teoriju filozofije prirode". Tek poslije blagdana Svih Svetih 1763. vratio se je u Rim, nu brzo dobiva poziv za profesora matematike na sveu ilištu u Paviji, koje je austrijska

vlast u Lombardiji htjela reformirati i podi i na suvremenu visinu vrsnim stru nim silama znanstvenoga glasa i ugleda.

Kad je pak 3. lipnja 1769. opet imala Venera pro i ispred Sunca Royal Society u Londonu htjelo je poslati Boškovi a s ekspedicijom u Kaliforniju, da motri tu pojavu. Medjutim do toga mje došlo, nego je mjesto njega otišao abbé Jean Chappe, koji je doduše izvršio nalog, ali je ondje poginuo od neke epidemije, a s njim i svi njegovi drugovi osim jednoga. "Bog Vas je sa uvaio, a neprilike Vaše Družbe spasile su Vam život", piše kasnije Boškovi u La Con-damine.

278

Potrebno je još osvrnuti se posebno i na Boškovi ev obilni rad na podru ju teoretske i prakti ne astronomije, kojoj je on dao temeljitih prinova. Godine 1765. po njegovoj osnovi i pod njegovim nadzorom uredjen je astronomski opservatorij u isusova kom kolegiju Brera u Milanu. Radi poslova na opservatoriju esto je odlazio iz Pavije u Milan, a godine 1770. sasvim je preselio onamo. Kako smo uvodno bili spomenuli još za vrijeme njegove prvotne rimske djelatnosti Boškovi je dao dosta rasprava iz podru ja astronomije, nu posebnu astronomsku djelatnost razvio je tek ovdje. Prilike za njegov nesmetani rad bile su ovdje dosta nepovoljne (suparništvo Lagrangea!). Iz Boškovi eve spomenice, koju je bio uputio guverneru Firmianu na prigovor, da se na zvjezdarnici ne radi, vidi se, što je tu sve Boškovi izvršio i što je želio u initi od ove zvjezdarnice za koju je izradio radne osnove i planove njezine velike izgradnje.

Odredjena je astronomski zemljopisna širina zvjezdarnice i milanske stolne crkve. Izvršena su i tiskana obilna astronomska opažanja. "Opažanja kometa objavljena u novinama — piše Boškovi — bila su toliko to na, koliko je potrebno, da se zna mjesto, gdje je komet ... Staze (kometa) sam odredio svojom naro itom metodom, koiu sam ve saop io kr. akademiji znanosti

u Parizu. Ona je već tiskala jednu moju raspravu o toj stvari. I druga je već u Parizu te mora ubrzo izaći u spisima Akademije. Traženje staza kometa, što je prije bio vrlo težak posao, iziskuju i jako duge i dosadne brojane račune, u tim je raspravama pojednostavljeno tako, da traži tek koji sat posla. Nadam se, da će to uiniti epohu u astronomiji ..." zaključuje u svom odgovoru Bošković. Razmišljaju i zatim, kao praktični astronom, od kolike je važnosti, da se dobro znade stanje instrumenata, kao i njihove pogreške, da se uzmognu ispraviti i uzeti u računu, Bošković se je mnogo trudio da ispita taj vrlo zamašni predmet. U vezi s time

279

našao je mnoge činjenice i mnoge metode, "sve nove i moje — veli Bošković — i sve udešene, da se mogu upotrijebiti u svakoj zvjezdarnici". U vezi s tim uspjesima na praktičnom polju sam Bošković govori s ponosom na polu svog uspjeh:

"Mogu se pohvaliti, da sam u ove dvije godine novim pronalascima ja sam doprinio napredku praktične astronomije više nego itko drugi u Europi, a ne bi bilo presmiono dodati: više nego svi drugi astronomi zajedno!"

Kako je pak važno ovo pitanje zna svaki astronom, jer svakoga časa vidi, gdje izbijaju sumnje o motrenjima zbog nepouzdanosti pojedinih dijelova instrumenata, koji nijesu dovoljno ispitani. Bošković je postavio kao glavno načelo praktične astronomije, da se instrumenti za opažanja i mjerenja mogu korisno upotrebljavati tek onda, kad su im izučena sva svojstva i kad su im poznate sve mane, pa kad su nadjeni pouzdani načini, kako se te pogreške mogu naknadno isključiti, dao se je Bošković odmah na to, da ispita sve sprave svoga opservatorija. Pri tom je došao do znanstvenih i praktičkih radnih postupaka, koji se u načelu ne razlikuju od postupka, koji se primjenjuje u suvremenom astronomskom radu. Pri tom je došao i do znatnog novog otkrića: mikrometarskog klina.

Još je kanio izvesti i povjesni pokus, koji bi imao odlučiti između emisionom i undulacionom teorijom svjetlosti. Trebalo je naime sagraditi veliki sektor s dva dalekozora, jedan običan, a drugi posve nove gradnje, čija bi cijev između objektivna i okulara bila napunjena vodom. Po teoriji emisije, uz koju je Bošković pristajao, brzina svjetlosti u vodi veća je nego u zraku. Ako se još uzme, da na svjetlosne estice kretanje Zemlje, onda bi t. zv. aberacija zvijezda motrenih dalekozorom s vodom morala biti manja, nego što je daju obična opažanja. Boškovićev naum spriječila su spletki Lagrangea i Frisia pa je taj pokus čekao do 1871. (Airy u Green-wichu).

280

U međuvremenu Bošković a su zvali Genovezi radi luke Savone. Napisao je i dosta veliku radnju o nedostacima te luke i kako da se uklone, poput one radnje, što ju je bio objavio na poziv grada Rimini o njegovoj luci.

Na 15. kolovoza 1772. biva skinut sa službe kod opservatorija te je ostavljen kao profesor optike i astronomije. Bošković je oštro reagirao tražeći i zadovoljštinu, ali ta mu — uz sve obzire na njegov oštri prosvjed — nije dana i on je napustio Breru. Zadovoljština mu može biti sto godina kasnije izrečeni sud Schiaparellia, koji je prikazao, što je Bošković u Milanu učinio naglasivši:

"Da je Bošković mogao potpuno izvesti sve, što je zamislio i da je bio iskreno i snažno potpomognut, opservatorij u Milanu mogao je od onog doba biti jedan od prvih, ako već ne prvi, bar na kontinentu."

Kako je međutim upravo u to vrijeme (1773.) Papa bio dokinuo isusovske red Bošković se po nagovoru prijatelja uputio u Francusku, gdje je dobio mjesto ravnatelja optike za mornaricu. U prijestolnici Francuske imao je uz mnogo prijatelja i dosta

protivnika od kojih je bio najodrešitiji D'Alembert. A proživio je tu naš Boškovi i dosta neugodnih asova u prepirci s Rochonom radi prvenstva kod svog objektivnog mikrometra i u raspi s Laplaceom radi odredjivanja staza kometa. Osim toga je i esto pobolijevao pa ga je sve to sklonilo, da od kralja Ljudevita XVI. zatraži dopust da podje na dvije godine u Italiju, gdje je kanio tiskati svoje radove o astronomiji i optici, plodove devetgodišnjeg rada u Francuskoj. Radi tiskanja morao se je u Bassanu zadržati preko dvije i pol godine, ta radilo se je o pet velikih svezaka s preko dvije tisu i pol strana! To je opus pod naslovom "Opera pertinentia ad Opticam et Astronomiam maxima ex parte nova". Dopust mu je bio produžen još na dvije godine tako da bi se bio morao vratiti u Francusku po etkom svibnja 1786. nu nije mu se dalo i i natrag.

281

Ali eno 28. kolovoza 1786. piše Rudje svojoj sestri Anici na hrvatskom jeziku:

"Ja sam zdrav u svem ostalom izvan glave, koja je oslabila, da ne mogu s njom init ni udugo, ni kako sam prije inio". A posljednje pismo, što ga je poslao svojima ku i u Dubrovnik završuje rije ima:

"... i moli Boga za mene, jer sad imam potrebu ve u nego ikad prije od Njegove pomo i. Moja se svrha približava: imam 76 godišta i utim slabost. Zbogom."

Tako doskora shrvan boleš u umre 13. velja e 1787. u 11 sati prije podne. Bez osobitog sjaja ukopan je u Gospinoj crkvi Santa Maria Podone u Milanu. Astronomi milanske Brere postaviše mu istom godine 1831. spomen plo u. Rodni Dubrovnik znao je medjutim odmah ocijeniti veli inu svoga sina, pa su u svibnju 1787. zaklju kom vije a Republike odslužene za njega u stolnoj crkvi sve ane zadušnice. U toj je prigodi znameniti humanista i

redovni ki drug Rudjin Brnjo Zamanja izrekao žalobnu besjedu u
ast Dubrov aninu, koji je svojom slavom kao nitko prije
proslavio svoj rodni grad.

Rudje Boškovi je ina e za cijelog svog života bio u neprekidnoj
vezi sa svojim rodnim gradom Dubrovnikom, kojim se je i ponosio
u velikom svijetu. Ta on je za svojim snažnim zidinama krio
o inski mu dom i njegove mile i drage: o tim nježnim vezama,
kojih nije mogao prekinuti ni njegov neumorni znanstveni rad ni
toliko putovanja, ni sjaj velikoga svijeta u kojem je bio priman,
govore jasno i dirljivo brojna sa uvana njegova pisma. Republika
svetoga Vlaha u više navrata se je obra ala na svog slavljenog
sina, koji je imao velike veze u prijestolnicama Europe, a on se je
rado odazivao i kao dobar sin svojoj užoj domovini u inio velikih
usluga.

*

282

Ovaj letimi ni pregled života i djela Rudja Boškovi a ne može dati
nešta posebice nova, ali neka i on posluži barem nešto
upoznavanju najve ega hrvatskoga u enjaka svih vremena u
intelektualnim redovima naše mladeži. Želja nam je, da se nakon
toliko, da tako reknemo, ispuštenih proslava njegova jubileja,
urazumimo ve jednom o veli ini i zna enju našega Boškovi a, da
sebi — i pojedincima i cijelom hrvatskom narodu — dozovemo u
svijest i savjest barem sve najglavnije trenutke, koji e nam u
povjesnom osvrtu i suvremenim mjerilom objasniti i utvrditi i
naše vlastito mišljenje o vrijednosti i položaju ovog našeg
velikana, i naše opravdane zahtjeve i o ekivanja, koja vežemo s
imenom Boškovi a u velikom svijetu. Baš malenim narodima
potrebna je takova što objektivnija samoocjena, da se ne bi
ogriješili ni o zahtjev nužne ednosti, ali ni sami o sebe, da ne bi
izašli ni preveliki ali opet ni nepravedno sitni i neznatni.
Prikazuju i tako Boškovi ev filozofijski nazor o svijetu u povodu

150. godišnjice njegove smrti S. Zimmermann je istakao upravo ove momente po kojima slavljenje ovoga našega umnika može imati vitalno značenje u vidu narodnoga našeg i općenog kulturnog osvještjenja.

"A narod koji hoće da živi i da ima svoju budućnost, kako to hoće hrvatski narod — istakao je tada prof. Stj. Zimmermann — imade pravo i dužnost da slavi svoje genije, među kojima je u prvom redu i Rudjer Bošković."

Zato kod nas svaki pravi rodoljub mora držati znanstveni rad ne samo služenjem nauci, nego i bitnim dijelom narodnoobrambenog rada. Nitko nas naime ne smije potiskivati ni s bilo kojeg područja cjelokupne kulture. Rudjer Bošković nam se pak ukazuje po svemu kao svestran talent, gotovo genijalnim. Ipak izdiže se pred nama u prvom redu lik učenjaka, znanstvenika i to znanstvenika naročita vida i duha, prirodo-znanstvenoga duha, koji kasnije inspirira misli i izvode drugih, da se onda one pojave ali vezane na druga imena.

283

Dosta je sjetiti se poznate "Laplaceove svjetske formule" sadržane u njegovom djelu "Theorie analytique des probabilités", a ona je otkrivena iz paragrafa 385 Boškovićeve "Teorije". Tu formulu, koja je po Machu "oduševljeni slavospjev" (begeisterter Toast) znanstvenom radu XVIII. stoljeća, moramo sasvim svojatati za našeg Boškovića, kod koga je ona i bolja i zanimivija, a što je značajno, ona je po Boškovićevoj formulaciji i bliža današnjem fizikalnom shvaćanju nego kruta materijalistička shvaćanja Laplaceova.

Koliko li pak dubokih misli H. Poincaréa, velikog matematičara, astronoma i filozofa, možemo naći i stoljeće i pol prije — u našeg Boškovića! Oni su u mnogim osnovnim pitanjima znanosti i filozofije mislili isto. I kad je svoja mišljenja Poincaré objavljivao

pred nekoliko desetljeća, padala su ona na svijet kao i udno duboke i revolucionarne novosti. Ne ćemo reći, da ih je jednostavno uzeo od Boškovića; ona su slijedila iz samoga tkiva znanstvene stvarnosti, kao i za Boškovića, ali u Boškovića toliko vremena prije ... A naš je Bošković tako rano duboko shvatio znanost i saznanja, koje je trebalo još jednom da se iz samog znanstvenog razvoja rodi u misli Poincaré ovoj. Bošković je na taj način imao u sebi dovoljno genija da stvori takova shvaćanja, koja će duboko zasijecati i u samu našu prirodoznanstvenu filozofiju današnjice i udariti i takove kritičke temelje cjelokupnom ljudskom saznanju, koje će jedan Henry Poincaré ponovno otkrivati. To je njihova zajednička kritika apsolutnog prostora i uopće apsolutnog saznanja i njihovo podjednako kritičko shvaćanje stvarnosne i objašnjivala će vrijednosti znanstvenih teorija i zakona. U tu svrhu treba samo usporediti mjesta u Boškovićevim "Supplementa Tomi I. Philosophiae Recentioris Benedicti Stay" (1755.) i pojedine stavke iz "Opera omnia pertinentia ad Opticam et Astronomiam etc" (1785.) s osnovnim mislima u Poincaréovim djelima "La science et Phypothese" (1908.) i "Science et methode" (1916.). Pa kad nakon

284

toga usporedimo povijesni lik našeg Rudja Boškovića iz XVIII. stoljeća čak i sa znanstvenim gorostasom kakav je Poincaré, ne gubi ništa naš Bošković od svoga značajnog sjaja i svoje epohalne veličine. Tada nam se sve opravdanijim ukazuju riječi Frana Račkog, koje smo postavili na čelo ovih redaka.

Boškovićev se prirodoznanstveni duh diže i do visina filozofskih potreba i pogleda, a da on s duhom prirodoznanstvene intelektualnosti i egzaktnosti spaja i duh spekulacije i intuicije, da, i uopće humane i religijske emotivnosti, to je i znak veličine i dubine njegove, ali to karakterizira Boškovića kao čedo XVIII. stoljeća, stoljeća, koje se doduše nazivlje vijekom prosvjetenosti,

što spoznajama mladih i optimističkih prirodnih znanosti želi jurišati na stare kule nauke i života, ali ujedno i stoljeća, koje živi još i u najljepšim predajama vjerskog i filozofskog Srednjeg vijeka i renesansnog i humanističkog estetičarstva, koje piše Natura velikim slovom, ali vodi rauna i o Objavi i u najučenijim svojim raspravama. I na nama je zato dio zadataka da osnažimo dojam ovoga našega diva, da ovaj koji je izgradio ovu jednu fiziku i ovu jednu filozofiju barem u svojoj domovini bude afirmiran kao onaj koji je snažno zahvatio u konstrukciju suvremene prirodne znanosti i kao mislilac, koji je s pravom zaslužio, da se njegovo ime u službenim knjigama sustava i razvoja filozofske misli dolično uvrštava među imena njemu ravna; to sve da jednom dodje trenutak za takovu Boškovićevu proslavu, koja će odgovarati i rije ima njegovog suvremenika životopisca, kad kaže, da bi mu "Grčka bila podigla kip, pa da je i prisiljena bila, da bi mu mjesto našla, porušiti koji kip svojih vojskovođa".

LITERATURA

1. „Plava revija“, Zagreb, 1940. godina, br. 1 do 3
2. „Plava revija“, Zagreb, 1941./1942. godina, br. 1 do 10
3. „Plava revija“, Zagreb, 1943. godina, br. 1 do 3
4. "Tko je tko – Hrvatska 1941.-1945.", priručni leksikon, Minerva, Zagreb, 1997. godine
5. Milan Blažekovi : "Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije", Školske novine - Pergamena, Zagreb, 1996. godine
6. Vinko Nikoli : "U službi domovine", studije, ogledi, portreti, Školske novine – Pergamena, Zagreb, 1996. godine
7. "Hrvatska enciklopedija", sv. I.-V., Naklada Konzorcija Hrvatske enciklopedije, te Naklada Hrvatskog izdavača kog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1941. do 1945. godine
8. "Hrvatski biografski leksikon", Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, elektroni ko izdanje
9. "Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina", Hrvatska matica iseljenika, elektroni ko izdanje
10. Hrvatski Državni Arhiv u Zagrebu
11. www.enciklopedija.hr
12. hr.wikipedia.org
13. hr.metamepdia.org
14. Razni internetski portali
15. Ostali izvori za životopise, životne sudbine i djela suradnika "Plave revije" navedeni su tijekom teksta leksikona

BILJEŠKA O AUTORU

Cijeli Curriculum Vitae bit će obrađen u troknjižju "Tko je taj dr. sc. Tomislav Dragun?"

Ovdje dajem samo osnovne natuknice.

Podrijetlo

Rođen sam 5. listopada 1938. godine u selu Lokvi i i kod Imotskog.

Prebivalište

Od rođenja do 1941. – živio sam u rodnom mjestu. Od 1941. do svibnja 1945. – živio sam u Zagrebu. Od svibnja 1945. do kraja kolovoza 1949. – živio sam u rodnom mjestu. Od početka rujna 1949. do 20. studenog 1991. – živisam o u Vinkovcima. Od 21. studenog 1991. do danas – živim u Zagrebu

Škola

Prva četiri razreda osnovne škole završio sam u Lokvi i ima, škola u Doli a Dragi. Od 5. do 7. razreda osnovne škole išao sam u Sedmogodišnju školu (sada: 1. osnovna škola) u Vinkovcima. Od 4. do 8. gimnazije pohađao sam Gimnaziju u Vinkovcima.

Gimnaziju sam završio 1957. godine, Ekonomski fakultet u Zagrebu 9. srpnja 1961. godine, poslijediplomski studij monetarno-kreditnih problema na Ekonomskom fakultetu u Skopju 1. rujna 1972. godine, doktorirao 4. studenog 1980. godine na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu.

Mentori: za magisterij – prof. dr. sc. Ivo Perišin, predsjednik. Izvršnog vijeća SR Hrvatske, za doktorat – prof. dr. Marijan Hanžeković, prvi hrvatski ministar financija Republike Hrvatske.

Braćno stanje

Oženjen sam Marijom rođ. Takšić u Vinkovcima, 4. rujna 1965. godine. Djeca: Biserka, 11. siječnja 1967. godine – 8. studenog 1991. godine, Lovorka, 12. travnja 1970. godine i Zrinka, 6. lipnja 1971. godine.

Biserka je, kao dragovoljac Domovinskog rata, poginula u Vinkovcima na gradskoj tržnici 8. studenog 1991. godine.

Zaposlenja

Prvo zaposlenje: Kotarski narodni odbor Vinkovci, 1. rujna 1961. Odlazak u mirovinu: Financijska revizija Dragun, 31. prosinca 2001.

Institut za migraciju u Zagrebu, istraživač, Financijska revizija Dragun d.o.o. Zagreb, revizor, „Borovo“, direktor transporta, Zavod za unapređenje privrede Vinkovci, ekonomski projektant, Zavod za socijalno osiguranje Vinkovci, šef odjela za financije, Ekonomsko-upravni školski centar Vinkovci, profesor za matematiku, knjigovodstvo i privredni sistem, Iskra Vinkovci, šef radnog uvodstva, Polet Vinkovci, savjetnik za razvitak, itd.

Vodio izgradnju tiskare „Iskra“ u Vinkovcima i autobusnog kolodvora u Vinkovcima.

Društveni život

Sudionik sam zbivanja na Bleiburgu u svibnju 1945. Pod stalnom sam bio prismotrom SUP-a i DS-a. Sudionik sam „Hrvatskog proljeća“ 1971. Smijenjen sam s funkcije direktora transporta kombinata „Borovo“ 13. siječnja 1972. godine.

Do nedavno sam bio predsjednik Udruge hrvatskih revizora „Benedikt Kotruljevi“ iz Zagreba, Udruge za zaštitu prava građana „Hrvatski uljudbeni pokret“ iz Zagreba i Udruge za sustavna gospodarska pitanja „Razvitak kroz pravednost i ljubav“ iz Zagreba.

Vanjski suradnik

Radio sam kao stalni vanjski suradnik u sljedećim ustrojima: Viša ekonomska škola u Vukovaru, predavao, bankarstvo. Ekonomski fakultet u Brankovcu, predavao, bankarstvo. Medicinski centar Vinkovci, pomoćnik ravnatelja. Ekonomski fakultet u Zagrebu, demonstrator, španjolski jezik.

Stručna zvanja

Znanstveni suradnik – Ekonomski institut Zagreb, 1982. godine.
Ovlašteni revizor – Udruga hrvatskih revizora „Benedikt Kotruljevi“ Zagreb, od 1993. godine.

Šport

Obični šah: prvokategornik. Dopisni šah: majstorski kandidat.
Sudac: regionalni šahovski sudac. Najbolji rezultat: Pobjednik

šahovskog turnira invalidnih osoba op ine Vinkovci, koji je održan od 5. ožujka do 5. travnja 1979. godine